

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RİYÂZÎ-Yİ SEMERKANDÎ'NİN DÎVÂNİ
(METİN-İNCELEME)

SEMRA DEMİRİZ

2501111318

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLLER NUHOĞLU

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : SEMRA DEMİRİZ Numarası : 2501111318
Anabilim Dalı / DOĞU DİLLERİ VE
Anasanat Dalı / Programı : EDEBİYATLARI / FARS DİLİ VE
EDEBİYATI/YÜKSEK LİSANS Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLLER NUHOĞLU
Tez Savunma Tarihi : 26.06.2019 Saati : 14:00
Tez Başlığı : "Riyâzî-yî Semerkandî'nin Divânı: Metin-İnceleme "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ALİ GÜZELYÜZ		Kabul
2- DOÇ. DR. ÜMRAN AY		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLLER NUHOĞLU		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHMET ATALAY		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ TURGAY ŞAFAK		

ÖZ

RIYÂZÎ-Yİ SEMERKANDÎ'NİN DÎVÂNİ

(METİN-İNCELEME)

Semra DEMİRİZ

Bu çalışmamızda Timurlular dönemi İran şairlerinden Riyâzî-yi Semerkandî'nin Dîvân-ı Riyâzî adlı eserinin ulaşılabilen yedi nüshası birbiri ile mukayeseli bir biçimde incelenerek, edisyonlu metin oluşturulmuştur. Bu çalışma yapılırken; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, Bağdatlı Vehbi, Tırnovalı, Ayasofya, Kadızade Mehmed, Esad Efendi ve Fatih bölümlerinde bulunan nüshalardan faydalanılmıştır.

Bir giriş ile dört bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünde Riyâzî-yi Semerkandî'nin yaşadığı dönemin siyasî, sosyal ve ilmî-edebî durumu hakkında genel bilgi verilmiştir. İkinci bölüm Riyâzî isimli şahıslar, Riyâzî-yi Semerkandî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eseri hakkında bilgi ihtiva etmekte olup, üçüncü bölüm eserin muhtevası, nüshaların tanıtımı, eserin dil ve imla özellikleri, tenkitli metnin oluşturulmasında takip edilen yol, dîvânda kullanılan vezinler, edebî sanatlar, ismi geçen şahıslar ve kullanılan Arapça ibarelerden oluşmaktadır. Çalışmamızın muhtelif bölümlerine eserden delil getirilen bazı beyitlerin tercümesi eklenmiştir. Dördüncü bölümde ise eserin Farsça metnine yer verilmiştir. Farsça metin sırasıyla gazel, kaside, kıt'a, rubâî, müfred ve eş'âr-ı perâkende nazım şekillerinden oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Riyâzî-yi Semerkandî, Divân-ı Riyâzî, Riyâzî, Irak Üslubu, Fars Edebiyatı, Timurlular.

ABSTRACT

DIVAN OF RIYAZI SAMARQANDI

(TEXT-ANALYSIS)

Semra DEMİRİZ

In this study, an edited text was created by examining the seven accessible copies of Divan of Riyazi which is a work of one of the Iranian poets named Riyazi Samarqandi from the Timurid in a comparative way. In this study; the copies which are available at the sections of Vehbi of Baghdad, Tırnovalı, Hagia Sophia, Kadızade Mehmed, Esad Efendi and Fatih were used.

In the first part of our study, which consists of an introduction and four chapters, the general information about the political, social and scientific-literary situation of the period in which Riyazi Samarqandi lived was given. The second part contains the information about Riyazi, the life of Riyazi Samarqandi, his literary personality and his work. The third section consists of arts, names and Arabic phrases. The translations of some verses from the work have been added to various parts of our study. In the fourth chapter, the Persian version of the work is included. Persian text, respectively consists of ghazel, qasida, quatrain, ruba'i, singular couplet, and retail poems.

Key Words: Riyazi Samarqandi, Riyazi, Divan of Riyazi, Iraq Style, Persian Literature, The Timurids.

ÖNSÖZ

XV. yüzyıl İran şairlerinden Riyâzî-yi Semerkandî'nin Dîvân-ı Riyâzî adlı eseri incelenmiştir. Farsça metin hazırlanırken Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, Bağdatlı Vehbi, Tırnovalı, Ayasofya, Kadızade Mehmed, Esad Efendi ve Fatih bölümlerinde bulunan nüshalardan yararlanılmış olup Hacı Mahmud Efendi nüshası esas alınmıştır.

Edebî eserlerin oluşturulmasında devrin siyasî-sosyal durumu etkili olduğu için Timurlular döneminin siyasî-sosyal ve ilmî-edebî durumu hakkında detaylı bilgi verilerek, Riyâzî-yi Semerkandî'nin dîvânı tanıtılmaya çalışılmıştır.

Çalışmam sırasında yardım ve desteğini esirgemeyerek bu tezin oluşmasına büyük katkı sağlayan değerli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Güller Nuhoğlu'na teşekkür eder, sonsuz minnet ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca kendilerinin değerli yardımlarından müstefid olduğum değerli hocalarım Prof. Dr. Ali Güzelyüz, Prof. Dr. Mehmet Atalay, Prof. Dr. Halil Toker, Doç. Dr. Mohammad Hassanzadeh Niri, Dr. Öğr. Üyesi Kadir Turgut, Dr. Öğr. Üyesi Arzu Çiftsüren, Öğr. Gör. Yasin Günaydın'a, tüm eğitim hayatım boyunca benden desteklerini esirgemeyen her daim yanımda olan sevgili aileme teşekkürü borç bilirim.

SEMRA DEMİRİZ

İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RİYÂZÎ-Yİ SEMERKANDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE SİYÂSÎ, SOSYAL VE İLMÎ-EDEBÎ DURUM

1.1. SİYASÎ DURUM	2
1.2. SOSYAL DURUM	5
1.3. İLMÎ-EDEBÎ DURUM	7

İKİNCİ BÖLÜM

RİYÂZÎ İSİMLİ ŞAHISLAR, RİYÂZÎ-Yİ SEMERKANDÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERİ

2.1. RİYÂZÎ İSİMLİ ŞAHISLAR	11
2.2. RİYÂZÎ-Yİ SEMERKANDÎ'NİN HAYATI	14
2.3. RİYÂZÎ-Yİ SEMERKANDÎ'NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ	17
2.4. ESERLERİ	20

2.4.1. Dîvân	20
--------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİYÂZÎ-Yİ SEMERKANDÎ DÎVÂNÎ'NİN İNCELEMESİ

3.1. İNCELEME	21
3.1.1. Dîvânın Muhtevası	21
3.1.2. Yazma Nüshaların Tanıtımı	28
3.1.2.1. H (Hacı Mahmud Efendi) Nüshası	28
3.1.2.2. B (Bağdatlı Vehbi) Nüshası	29
3.1.2.3. T (Tırnovalı) Nüshası	30
3.1.2.4. A (Ayasofya) Nüshası	31
3.1.2.5. K (Kadızzade Mehmed) Nüshası	32
3.1.2.6. E (Esad Efendi) Nüshası	33
3.1.2.7. F (Fatih) Nüshası	33
3.1.2.8. Nüshalar Arasındaki Farklar	34
3.1.3. Dîvânın Dil ve İmla Özellikleri	35
3.1.4. Tenkitli Metnin Oluşturulmasında Takip Edilen Yol	40
3.1.5. Vezinler	42
3.1.6. Edebî Sanatlar	43
3.1.7. İsmi Geçen Şahıslar	48

3.1.8. Arapça İbareler	50
------------------------------	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÎVÂN-I RİYÂZÎ (METİN)

غزلها	56
قصيدهها	126
قطعهها	129
رباعیها	130
مفردها	131
اشعار پراکنده	133
DİZİN	135
SONUÇ	138
KAYNAKÇA	139
EKLER	144

KISALTMALAR LİSTESİ

A : Dîvân-ı Riyâzî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Ayasofya bölümünde 3919 numarada kayıtlı yazma nüshası.

a.e. : Aynı eser

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.m. : Aynı makale

B : Dîvân-ı Riyâzî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Bağdatlı Vehbi bölümünde 1677 numarada kayıtlı yazma nüshası.

b. : İbn

be. : Beyit

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

E : Dîvân-ı Riyâzî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Esad Efendi bölümünde 3422 numarada kayıtlı yazma nüshası.

Ep. : Eş'âr-ı Perâkende

F : Dîvân-ı Riyâzî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Fatih bölümünde 3825 numarada kayıtlı yazma nüshası.

G. : Gazel

H : Dîvân-ı Riyâzî'nin Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi bölümünde 3568 numarada kayıtlı yazma nüshası.

Haz. : Hazırlayan

hş. : Hicri -Şemsî

Hz. : Hazreti

K : Dîvân-ı Riyâzî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Kadızade Mehmed bölümünde 431 numarada kayıtlı yazma nüshası.

Ka. : Kaside

Krş. : Karşılaştırınız

Kt. : Kıt'a

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

Metin : Dîvân-ı Riyâzî (Bu çalışmada dördüncü bölüm)

M. : Müfred

T : Dîvân-ı Riyâzî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Tırnovalı bölümünde 1476 numarada kayıtlı yazma nüshası.

y.y. : Basım yeri yok

no. : Numara

nşr . : Neşreden

ö . : Ölüm tarihi

R. : Rubâî

s. : Sayfa numarası

sa. : Sayı

salt. : Saltanat

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diđerleri

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Çalışmamıza konu olan Dîvân-ı Riyâzî'nin ulaşabildiğimiz yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi bölümünde 3568 numarada, Bağdatlı Vehbi bölümünde 1677 numarada, Tırnovalı bölümünde 1476 numarada ve Ayasofya bölümünde 3919 numarada, Kadızade Mehmed bölümünde 431 numarada, Esad Efendi bölümünde 3422 numarada ve Fatih bölümünde 3825 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Yedi nüsha üzerinden Hacı Mahmud Efendi nüshası esas alınıp bir metin oluşturularak hazırlanan bu çalışma bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Riyâzî-yi Semerkandî'nin yaşadığı dönemde siyasî-sosyal ve ilmî-edebî durum hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Riyâzî isimli şahıslar, Riyâzî-yi Semerkandî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eseri hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde çalışma konumuz olan Dîvân-ı Riyâzî'nin yazma nüshalarının tanıtımı, eserin dil ve imla özellikleri, tenkitli metnin oluşturulmasında takip edilen yol, dîvânın muhtevası, dîvânda kullanılan vezinler ve edebî sanatlar, dîvânda ismi geçen şahıslar, dîvânda kullanılan Arapça ibareler hakkında bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Dîvân-ı Riyâzî'nin metni, varak numarası 1b'den başlatılarak verilmiştir. Metnin sağ tarafında beyit numaraları, sol tarafında ise varak numaraları verilmiştir. Eserin yazma nüshalarında gerekli görülen yerlerde yapılan düzeltmeler de dipnotlarda gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

RİYÂZÎ-Yİ SEMERKANDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE SİYASÎ, SOSYAL VE İLMÎ-EDEBÎ DURUM

Timurlular dönemi İran şairlerinden olan Riyâzî-yi Semerkandî'nin yaşadığı dönemin siyâsî- sosyal ve ilmî-edebeî durumuna tam anlamıyla vakıf olabilmek için, bu yüzyılda devleti yönetmiş olan hükümdarların dönemlerine de bakmak gerekir.

1.1. SİYASÎ DURUM

Timur devleti, Timur Han (1336-1405) tarafından 1370 yılında kurulmuş ve 1570 yılına kadar Semerkant merkezli olmak üzere Horasan'dan Hindistan'a, Bağdat'tan Kırım ve Moskova'ya kadar geniş bir coğrafyayı egemenliği altına almıştır.

Kurucusu Timur Han 1336 yılında Özbekistan'ın Keş (Şehr-i Sebz) şehrinde dünyaya gelmiştir. Çağatay ulusunu oluşturan boylardan Barlas kabilesine mensuptur. 1360 yılından itibaren girdiği mücadeleler sonucu Maverâünnehir bölgesini hakimiyeti altına almıştır. Maverâünnehir'den sonra Harezm bölgesini ele geçirerek yaklaşık 45 yıl sürecek olan fetihlerine başlamıştır. Timur zamanında en geniş sınırlarına ulaşan Timurlular devleti, Timur'dan sonraki hükümdarlar zamanında sınırları daralmış, zamanla Herat bölgesiyle sınırlı kalmış ve Özbeklerin Herat'ı almasıyla da yıkılmıştır. Timur'un vefatıyla devletin başına Halil Sultan (salt. 1405), Şâhruh (salt. 1409), Uluğ Bey (salt. 1447), Abdüllâtif (salt. 1449), Mîrzâ Abdullah (salt. 1450), Ebû Said (salt.1451), Ahmed (salt. 1469) ve Mahmûd b. Ebû Said (salt. 1494-1501) geçmiştir.¹

Timurlu devleti kurulduğu dönemden itibaren hızlı gelişen fütuhatıyla geniş coğrafyaya yayılmasının yanı sıra çeşitli bilim dallarında özellikle edebiyat, mimari ve tarih yazıcılığı alanında adından söz ettirmiştir. Timur seferlerinden elde edilen

¹ İsmail Aka, "Timurlular", **DiA**, C. XXXXI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 177.

ganimetleri, fethettiği yerlerdeki sanatkar ve ustaları kendi dönemindeki devlet merkezi Semerkant'a getirerek, burada pek çok binalar yaptırmış ve buraları mamur hale getirmeye çalışmıştır. Tarıma da önem veren Timur, su kanalları açarak topraklarında tarım yapılmasının zeminini hazırlamıştır.²

Timur'un ölümü üzerine veliahtı Pîr Muhammed, oğlu Şâhruh³ ve Miranşah'ın oğlu Halil Sultan hükümdarlıklarını ilan ederek saltanat mücadelesine girişmişlerdir. Halil Sultan Semerkant'ı ele geçirmiş ancak şehri koruyamamıştır.⁴ Farsça ve Türkçe şiirler de yazmış olan Halil Sultan⁵ genç yaşta intihar etmiştir (ö. 1411).⁶

1409 yılında hakimiyeti ele geçiren Şâhruh, batıda ciddi bir girişimde bulunamamıştır. Şâhruh'un vefatından sonra yerine Uluğ Bey (salt.1447)⁷ geçmiştir. Saltanatı mücadeleler içinde geçen Uluğ Bey, oğlu Abdüllâtif tarafından öldürülünce ülkede karışıklıklar artmıştır. Devlet, Herat ve Semerkant olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Abdüllâtif (salt. 1449), katı, şiddet dolu bir idare sürmüştür. Ondan sonra daha yumuşak bir dönem başlamıştır. Abdüllâtif'in bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine yerine İbrahim Sultan'ın oğlu Mîrzâ Abdullah (salt. 1450) tahta çıktı. Ayrıca devlet idaresindeki bu değişiklik, Buhara'da yaşayan din adamlarınca hoş karşılanmamıştır.⁸ Mîrzâ Abdullah'ın, Semerkant'ı ele geçirmek isteyen Ebû Said ile olan mücadelesinde mağlup olup öldürülmesinden sonra Ebû Said saltanatını (salt. 1451) ilan etmiştir.⁹ Ebû Said'in hükümdarlığı sırasında iç işlerinde oldukça istikrarlı bir devir yaşanmıştır.¹⁰ Tarım ve çiftçilerle yakından ilgilenmiş ve sulu tarımı teşvik

² Hayrunnisa Akbıyık, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkarları", **Bilig**, Sa. 30, Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Yaz 2004, s.151-171.

³ Bkz. İsmail Aka, "Şâhruh", **DİA**, C. XXXVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 293-295.

⁴ Aka, "Timurlular", s. 177.

⁵ Bkz. Ali Şîr Nevâî, **Mecâlisü'n-nefâyis**, I. Baskı, Tahran, Kitabforuşi-yi Minuçehr, 1363, s. 125.

⁶ "Timurlular", **Türk Ansiklopedisi**, C. XXXI, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1982, s. 227.

⁷ Bkz. Yavuz Unat, "Uluğ Bey", **DİA**, C. XXXXII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 127-129.

⁸ Aka, "Timurlular", s. 178.

⁹ Hayrunnisa Alan, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular**, İstanbul, 2. Basım, Ötüken Neşriyat, 2015, s. 129-130.

¹⁰ "Timurlular", **Türk Ansiklopedisi**, s. 228.

etmiştir. Ebû Said, Şahruh'un torunu Yadigâr Muhammed tarafından öldürülmüştür (ö. 1469).¹¹

Ebû Said'in ölümüyle Timurlu devleti parçalanmış, İran yukarı Kafkasya ve Doğu Anadolu'da Akkoyunlular, merkezi Semerkant olan Maverâünnehir'deki Timurlular ve bugünkü Afganistan'daki Herat merkezli Sultan Hüseyin Baykara'nın yönettiği topraklar olmak üzere Timurlular devleti üçe ayrılmıştır.¹² Semerkant merkezli Maverâünnehir devletinin başına Ebû Said'in oğlu Sultan Ahmed (salt.1469-1494) geçmiştir. Sultan Ahmed dönemi, Timurluların çöküş dönemi olarak belirtilmektedir. Bu dönemde Özbekler ve Moğollar Timur devleti için tehdit unsuru oluşturmuşlardır. Özbekler, topraklarını Seyhun'a kadar genişletmiş ancak Özbekler'in başında bulunan Ebû'l Hayr'ın, Ebû Said'ten önce vefat etmesi, bu taraftan gelecek tehditin geçici olarak ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Ebû'l Hayr'ın yerine geçen torunu Muhammed Şeybanî ve Babür¹³, Timurluların başkenti olan Semerkant'ı ele geçirmek istemişlerdir. Moğollar, Babür'ün bu tutumunu sürekli desteklemişlerdir. Babür'ün, Sultan Ahmed'in idaresinde olan Fergana'ya yaklaştığının haberi alındığında Sultan Ahmed ölmüş yerine kardeşi Sultan Mahmud Mîrzâ geçmiş ve altı ay tahtta kalabilmiştir.

Ebû Said'in ölümünden hemen sonra Timurlular'ın Herat kolunda Hüseyin Baykara¹⁴ tahta çıkmıştır. 35 yıl mücadelelerle geçen Hüseyin Baykara devrinde Herat en parlak günlerini yaşamıştır. Ancak bu devlet, Özbekler'in tehditi altında kalmıştır. Hüseyin Baykara, saltanatının son yıllarında kendi oğullarının isyanları ile karşı karşıya kalmış ve devletinin çöküşünü göremeden vefat etmiştir (ö. 1506).¹⁵ Edebî kişiliğinin yanı sıra Hüseyin Baykara'nın saltanatı devrinde devlet işlerinde de en önemli şahsiyet olan Ali Şîr Nevâî, Timurluların bu son döneminde hanedan

¹¹ Abdulkadir Yuvalı, "Ebû Said Mîrzâ Han", **DİA**, C. X, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, s. 225.

¹² Hans R. Roemer, "Timurlular", **İslam Ansiklopedisi**, 12/I. Cilt, İstanbul, MEB: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979, s. 356.

¹³ Enver Konukçu, "Babür", **DİA**, C. IV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 395-396.

¹⁴ Bkz. Hamid Algar, Ali Alparslan, "Hüseyin Baykara", **DİA**, C. XVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 530-532.

¹⁵ "Timurlular", **Türk Ansiklopedisi**, s. 229-230.

üyelerinden daha fazla etkili olmuştur. Hüseyin Baykara'nın ölümüyle Timurlu hanedanlığı son bulmuştur.¹⁶

1.2. SOSYAL DURUM

Timurlu devletini oluşturan sosyal yapı, hem Cengiz hem de İran İslam geleneğine sahip nüfustan oluşmuştur.¹⁷ Timurlular ilk başta eski Türk ve Moğol geleneklerine göre idare edilirken zamanla İslamî geleneğe evrilmişlerdir. Devlet yönetiminde hanedana mensup mîrzâların hepsi aynı hakka sahiptir. Timur'dan itibaren meşru hükümdarın *han* ünvanını kullanma mecburiyeti ortadan kalkmış, bunun yerine İslami kökenli *emir* ve *sultan* gibi ünvanlar tercih edilmiştir. Devlet idaresinde bütün emirler aynı hakka sahip olsalar da Timur soyundan gelenlerin ayrı bir üstünlüğü vardır. Bir bölgeye idareci olarak gönderilen mîrzâlar burada adeta merkez teşkilatının küçük bir modelini oluşturup yarı bağımsız hareket edebilmişlerdir.

Merkezi teşkilatın yürütme organı *dîvân-ı âlâ* veya *dîvân-ı bozorg* idi. Bu dîvânın mensupları *dîvâniyan* olarak adlandırılıyor ve *Nivisendegân-ı Türk* ve *Nivisendegân-ı Tacik*, *Tavacıyan*, *Sudur*, *Ahtacıyan*, *Kuşçıyan*, *Barscıyan*, *Sucıyan*, *Bakavulan*, *Bahadırın*, *Yasavulan*, *Mühürdarın*, *Yurtcıyan*, *Yarguci* gibi görevliler merkez teşkilatının görevlileriydi. *Nivisendegân-ı Türk* *divân-ı âlâ*'nın kayıtlarını tutmaktan, *Nivisendegân-ı Tacik* devletin tüm malî kayıtlarından sorumlu kimselerdi. *Tavacıyanlar*, ordunun düzeninden, askerin toplanmasından ve hükümdar huzurunda geçit resimlerinin yaptırılmasından sorumluydular. *Ahtacıyan*, hükümdarın atlarından ve ahırından, *kuşçıyan* ve *barscıyan* av hayvanlarının yetiştirilmesinden, suci su dağıtımından, *bakavulan* yemekleri takip edip üzerlerine zararlı şeylerin konmamasından, *yasavulan* askeri disiplin ve düzenden, mühürdarın hükümdarın mühürlerini taşıyıp basmaktan, *yurtcıyan* ordunun konacağı yeri tespitten, *yarguci* adalet sisteminden sorumlu kişilerdi. Ordu ise yaya ve atlı asker gruplarından oluşmaktaydı. Mali işlerle ilgilenen diğer divân da *Divân-ı Mâl* idi. Bu teşkilatın en

¹⁶ Alan, a.g.e., s. 227.

¹⁷ Alan, a.g.e., s. 267.

başında vezirler vardı ve vergiler düzenli olarak toplanmakta ve kayıtları tutulmaktaydı. Yıllık vergiler üç taksit halinde toplanabiliyordu.¹⁸

Timurlu mîrzâların ülkenin çeşitli yerlerinde ayrı ayrı hüküm sürmeleri ülkenin ictimai ve imarî durumunda oldukça olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bu dönemde sosyal yaşamı doğrudan ilgilendiren imar çalışmalarına da bakacak olursak; Timur ele geçirdiği ülkelerin iskan edilmemiş yerlerini iskana açmış ve ülkenin birçok yerinde kanallar kazdırmıştır. Ayrıca Semerkant civarında köyler kurdurmuş ve şehrin dışına da bağ ve bahçeler yaptırmıştır. *Bibi Hanım Mescidi* Timur'un yaptırdığı yapıların en muhteşemidir. Yine devlet hazinesini muhafaza etmek için kullanılan *Gök Saray*, *Gûr-ı Emîr Türbesi*¹⁹ ve *Ahmed Yesevî Hankaı* da onun zamanında yapılmıştır.²⁰ Şâhruh da Herat'ta bir dârüşşifâ inşa ettirmiş ve şehrin güvenliğini sağlamak için *İhtiyârüddin Kalesi*'ni tamir ettirip bu kalenin eteğinde hankah ve medrese yaptırmıştır. Yine Moğol saldırılarından harap olmuş Merv şehrinin inşası da onun döneminde yapılmıştır. Şâhruh'un eşi Gevher Şad²¹ da Herat'ta kendi adıyla *Gevher Şad Medresesi* ve *Camii*'ni (1432-1433) yaptırmıştır. Şâhruh'un diğer eşi Milket (Meliket) Aga da hem Herat dışında bir medrese hem de Belh'te bir medrese yaptırmıştır. Yine Şâhruh zamanında Horasan'da da imar faaliyetlerine önem verilmiş. Yol, köprü, cami, mescid, pazar yeri, hamam, hankah ve medreseler inşa edilmiştir.²² Uluğ Bey'in mimarideki eşsiz güzelliklerinden bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Uluğ Bey de 1417-1420 yılları arasında hem Buhara hem de Semerkant'ta medrese yaptırmıştır. Uluğ Bey döneminde Semerkant medresesinde riyâzî ilimlere ayrı bir değer verilmişse de onun ölümünden sonra zamanla önemini kaybetmiştir. Başarılı bir matematikçi ve astronom olan Uluğ Bey, küçük yaşta *Merâğa Rasathanesi*'ni görmüş ve bu nedenle Semerkant'ta en

¹⁸ Alan, **a.g.e.**, s. 267-291; Hans R. Roemer, **a.g.m.**, s. 362.

¹⁹ Engin Beksaç, "Gûr-ı Emîr", **DİA**, C. XIV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 197-199.

²⁰ İsmail Aka, "Timur", **DİA**, C. XXXXI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 176.

²¹ Bkz. Recep Uslu, "Gevher Şad", **DİA**, C. XIV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 42-43.

²² Bkz. Aka, "Şâhruh", s. 295.

büyük rasathaneyi kurmuştur.²³ Herat'ın kuzeyindeki *Cûy-i Sultânî Kanalı* ve Meşhed yakınlarındaki *Gülistan Bendi* de Ebû Said döneminde yapılmıştır.²⁴

1.3. İLMÎ-EDEBÎ DURUM

XV. yüzyılda Timurlular döneminde Fars dili, Horasan ve Irak'taki Fars dili merkezlerinin ve Fars dilinde söz sahibi kimselerin ortadan kalkması gibi sebeplerden ötürü gerilemiş²⁵ bunun yanı sıra Türk dilinin İran'da revaç bulması özellikle Nevâî gibi şairlerin Orta Asya Türk Dili ve Edebiyatı'nın gelişmesinde etkili olması sonucunda Çağatayca Türkistan'dan başka Anadolu ve Âzerî sahasında da yayılmıştır.²⁶

Timurlular dönemi nesrinde sade, anlaşılır ve akıcı bir dil kullanılmasının yanı sıra zamanın kelime ve kavramlarına da çokça yer verilmiştir.²⁷ Bu dönem nesrinde Türkçe'nin etkisi de olmuştur. Bu dönemin sonunda Türkçe kitap yazma ve şiir söyleme yaygınlık kazanmıştır. Hükümdarlar tarafından şair, edip ve alimler himaye edilmiş ve bu kişiler de eserlerini Timur devleti saraylarında telif etmiştir. Tarih yazıcılığı Moğollar devrindeki dereceye ulaşmasa da bu dönemde önemli bir noktaya gelmiştir. Bu devirde yazılan belli başlı tarih kitapları şunlardır:

Zafer-nâme: Nizâmeddin Şâmî (ö.1411-12) tarafından, Timur'un kendisine hanedanın tarihine dair eserlerin yetersiz olduğu ve kendisini tatmin etmediğini söylemesiyle kaleme alınmış ve yazarın kendi müşahedelerine de dayanarak 1404 yılında tamamlanarak Timur'a takdim edilmiştir.²⁸

²³ Bkz. Unat, **a.g.m.**, s. 128.

²⁴ Yuvalı, **a.g.m.**, s. 225.

²⁵ Zebihullâh-i Safâ, **İran Edebiyatına Genel Bir Bakış (İran Nazım ve Nesrinin Gelişimi)**, Çev. : Hasan Almaz, I. Baskı, Ankara, Nüsha Yayınları, 2003, s. 59-60.

²⁶ Günay Kut, "Ali Şîr Nevâî", **DİA**, C. II, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 450.

²⁷ Safâ, **a.g.e.**, s. 60.

²⁸ Bkz. Nizâmeddin Şâmî, **Zafer-nâme**, Çev. : Necati Dural, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987; Safâ, **a.g.e.**, s. 62; Nimet Yıldırım, **Fars Edebiyatında Kaynaklar**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Yayını, 2001, s. 151-152; Gülay Ögün Bezer, "Nizâmeddin Şâmî", **DİA**, C. XXXVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 330.

Zafer-nâme-i Timûrî: Şerefeddin Ali Yezdî (ö.1454) tarafından kaleme alınmıştır. Mirza İbrahim Sultan'ın isteğiyle kaleme alınmış ve 1425 yılında tamamlanmıştır. Bir mukaddime, Timur'a ve Şahruh'a ait iki bölüm ve bir hâtimeden oluşur. Aslında Nizâmeddin Şâmî'nin Zafernâmesi'nin tekrarıdır. Ancak ona ilaveler eklemiştir, kitaba kaydettiği şiirleri yanında ele aldığı konularla ilgili ayet ve hadislerle yer vermiştir. Şahıs adları, olayların detaylı zikredilişi, olayların meydana geliş tarihlerini gün, ay, yıl usulüne göre vermiş olması bunu diğer eserlere göre daha ayrıcalıklı kılmıştır.²⁹

Matlau 's-Sa 'deyn: Kemalüddîn Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin eseridir.³⁰

Zubdetu 't-Tevârih: Hâfız-i Ebrû tarafından yazılmıştır.³¹

Müntahabü't-Tevârih-i Natanzi: Muînuddin-i Natanzî tarafından kaleme alınmıştır.³²

Müntahabü't-Tevârih-i Bedâünî: Abdülkâdir Bedâünî tarafından kaleme alınmıştır.³³

Müntahabü't-Tevârih: Zahîrüddin Mar'aşî tarafından kaleme alınmıştır.³⁴

Ravzatu 's-Safâ: Muhammed b. Handşah (838-903/ 1435-1498) tarafından kaleme alınmıştır. İslam öncesi ve İslamî dönem tarihi olaylarını içermektedir.³⁵

Ravzatu 'l-Cennât fi Târih-i Medineti Herât: Muineddîn Muhammed Esfizârî tarafından 875/1471 yılında tamamlanmış olan eser, Al-i Kert melikleri ve Sultan

²⁹ Bkz. M. İbrahim Yıldırım, "Timurlu Tarihine Dair Farsça Yeni Bir Kaynak: Zahîr-i Mar'aşî'nin Müntahabü't-Tevârih'i", **Bulleten**, C. LXXX, sa. 288, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2016, s. 371-395; Safâ, **a.g.e.**, s. 62; Nimet Yıldırım, **a.g.e.**, s. 24.

³⁰ Bkz. Nimet Yıldırım, **a.g.e.**, s. 155.

³¹ Bkz. Nimet Yıldırım, **a.g.e.**, s. 152.

³² Bkz. Nimet Yıldırım, **a.g.e.**, s. 152.

³³ Bkz. Yıldırım, **a.g.m.**, s. 373.

³⁴ Bkz. Yıldırım, **a.g.m.**, s. 371-395.

³⁵ Bkz. Safâ, **a.g.e.**, s. 65; Nimet Yıldırım, **a.g.e.**, s. 157.

Hüseyin Baykara dönemine kadar olan olayları içermesi bakımından önemli bir kaynaktır.³⁶

Habîbu's-Siyer: Gıyâseddin-i Handmîr tarafından kaleme alınmış genel bir tarih kitabıdır.³⁷

Tarih dışında tezkirecilik de ön plana çıkmıştır. *Tezkiretü'ş-şu'arâ*: Devletşah b. Alau'd-devle-i Semerkandî (ö. 896/1491 veya 900/1495) tarafından yazılmıştır. 143 İran şairinin hayatlarını içermektedir.³⁸

İki dil bilen Timurluların son büyük padişahı Sultan Hüseyin Baykara da edebiyatla yakından ilgilenmiş, bazı şair ve tasavvuf ileri gelenlerinin hayatlarını konu edinen kitabı *Mecâlisu'l-Uşşâk*'ı 908/1503 yılında kaleme almıştır.³⁹

13. ve 14. yüzyılda şiir merkezinin Horasan'dan Irak-ı Acem merkezine kayması Fars şiirinde Sebk-i Irak olarak adlandırılan bir üslubun ortaya çıkmasına sebep olmuş⁴⁰ ve bu üslup Timur devri boyunca da devam etmiştir. Üslubun en önemli özelliği şiire yeni lafızların katılması, Arapça kelimelerin şiire girmesi, yeni mazmun ve konuların kullanılması, ümitsizlik ve şikayetin şiire hakim olması ve şiir konusu olarak hiciv, methiye ve tasavvuf, aşk ve felsefenin işlenmesidir. Bu üslubun en belirgin şiir türü gazeldir.⁴¹

Her ne kadar Timurlular Farsça şiir yazmış ve Farsça'yı himaye ederek şairlerin sayısının artmasına sebep olmuş iseler de bu durum şairlerin eserlerinin fikri ve bedîî seviyesini yükseltmemiştir.⁴² Şiirin bu dönemde saraylara özgü olmaması sebebiyle de şiir dili halk diline yakın olmuştur. Bu dönem şiiri de dil, edebiyat ve

³⁶ Bkz. Safâ, **a.g.e.**, s. 65; Nimet Yıldırım, **a.g.e.**, s. 156.

³⁷ Bkz. Safâ, **a.g.e.**, s. 65-66; İsmail Aka, "Hândmîr", **DİA**, C. XV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, s. 552; Nimet Yıldırım, **a.g.e.**, s. 158.

³⁸ Bkz. Devletşah Semerkandî, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, Tahran, İntişârât-ı Pedîde "Hâver", 1338, mukaddime; Safâ, **a.g.e.**, s. 64; Ayla Demiroğlu, "Devletşah", **DİA**, C. IX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, s. 244; Nimet Yıldırım, **a.g.e.**, s. 7.

³⁹ Bkz. Safâ, **a.g.e.**, s. 66.

⁴⁰ Safâ, **a.g.e.**, s. 52.

⁴¹ Muhammed Gulâmrızâyî, *Sebkşinâsi-yi Şi'r-i Pârsî ez Rûdekî tâ Şamlû*, Tahran, İntişârât-ı Câmî, 1381, s. 145; İsrâfil Babacan, *Klasik Türk Şiirinin Sonbaharı Sebk-i Hindî*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2010, s. 40-41.

⁴² Roemer, **a.g.m.**, s. 305.

diğer ilim alanlarında olduđu gibi gelişme gösterememiştir. Bunun neticesinde Irak üslubu yerini Hint üslubuna⁴³ bırakmaya başlamıştır.

Bunun başlıca nedenleri ise ilim ve edebiyat piyasasının kötü gitmesi, şairlere değer veren emir ve hükümdarların nadir olmasıydı. Buna rağmen Timur, Şâhruh, Baysungur Mîrzâ, Uluğ Bey, Ebû Said, Sultan Hüseyin Baykara ve veziri Ali Şîr Nevâî ilim ve edebiyatı sevmiş kendileri de şiir yazmışlardır.⁴⁴ Herat ilim, edebiyat ve sanat merkezi Sultan Hüseyin Baykara tarafından kurulmuştur.

Klasik Fars Edebiyatı'nın en büyük şairi sayılan Nûreddîn Abdurrahman-i Câmî, Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî gibi şahsiyetlerin dostluğu ve himayesini görmüş ve Nefahâtü'l-Üns, Bahâristân, Dîvân ve Hamse gibi önemli eserler vermiştir.⁴⁵ Bu devrin diğer önemli şairleri lirik aşk şiirleri kaleme almış olan Kâsım-ı Envâr, Arapça ve Farsça vahdet-i vücûdçu karakterde eserler veren Şâh Nimetullâh-i Velî⁴⁶, Kemâleddîn-i Binâ'î, Katibî-yi Nişâbûrî, Hilâlî-yi Çağatayî ve Câmî'nin yeğeni Abdullah Hâtîfi'dir.⁴⁷

Çağatay Türkçesi'nin etkili olduğu bu dönemde kimi zaman Farsça kimi zaman da Türkçe söyleyen en büyük şairlerden birisi de Hüseyin Baykara'nın veziri Ali Şîr Nevâî'dir (ö. 906/1501). Farsça şiirler de söyleyen Ali Şîr Nevâî, Farsça şiirlerinde “fâni” mahlasını kullanmıştır. Ancak Farsça şiirlerinin pek beğenilmediğine dair bilgiler kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Mecâlisü'n-nefâis⁴⁸, Muhâkemetü'l-lugateyn⁴⁹ şairin en önemli eserleri arasında sayılabilir. Ayrıca gazellerden oluşmuş dört dîvânı ve mesnevileri de bulunmaktadır.⁵⁰

⁴³ Bkz. Babacan, **a.g.e.**, s. 35.

⁴⁴ Nevâî, **a.g.e.**, I. Baskı, s. 123-129.

⁴⁵ Bkz. Mevlânâ Abdurrahmân İbn Ahmed Câmî, **Nefahâtü'l-Üns**, y.y., İntişârât-ı Sâdî, 1366, mukaddime s. 155-165; Safâ, **a.g.e.**, s. 73.

⁴⁶ Bkz. Mahmud Erol Kılıç, “Ni‘metullâh-ı Velî”, **DİA**, C. XXXIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 133-135.

⁴⁷ Safâ, **a.g.e.**, s. 68-73.

⁴⁸ Bkz. Kemal Eraslan, “Mecâlisü'n-nefâis”, **DİA**, C. XXVIII, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 216-217; Nimet Yıldırım, **a.g.e.**, s. 8.

⁴⁹ Bkz. A. Azmi Bilgin, “Muhâkemetü'l-lugateyn”, **DİA**, C. XXX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2005, s. 397-398.

⁵⁰ Safâ, **a.g.e.**, s. 69-70; Kut, “Ali Şîr Nevâî”, s. 449-453.

İKİNCİ BÖLÜM

RİYÂZÎ-Yİ SEMERKANDÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERİ

2.1. RİYÂZÎ İSİMLİ ŞAHISLAR

Tezkirelerde ve kaynaklarda Riyâzî mahlasını kullanmış olan birkaç şaire tesadüf edilmektedir. Ancak Riyâzî mahlaslı şairlerin zaman zaman birbirine karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Çalışma konumuz olan Riyâzî-yi Semerkandî'nin hayatı ile ilgili bilgilere bundan sonraki bölümde yer verilmiştir. Diğer Riyâzî isimli ve mahlaslı şairlerden bazıları şunlardır:

Mevlânâ Riyâzî: Zâveli'dir ve tuhaf bir kişi olduğundan bahsedilir. Asıl mesleği kadılık olan Riyâzî şiir de yazmıştır. Ancak kadılık işlerindeki olumsuzluğu nedeniyle azledilmiş ve mallarına el konulmuştur. Bazen minberde iken vaazlarında kendi şiirlerini okuyup kendinden geçtiği söylenir.⁵¹

Ahsenu'l-lah Han Riyâzî: Keşmirli olup Muhammed Şah'ın hizmetinde bulunmuştur.⁵²

Riyâzî-yi Herâtî: Şah İsmail Safevî zamanında yaşayan şair, Heratlı'dır. Sultan Hüseyin Baykara hakkında 8000 beyitlik bir manzume ile Şah İsmail hakkında bir mesnevisi vardır. 921/1513 yılında vefat etmiştir.⁵³

Riyâzî-yi Lahorî: İmamü'd-din bin Mevlana Lütfullah Mühendis, Lahorlu'dur. Ulum-i riyaziyyede de mahareti vardı. 1145'te vefat etmiştir.⁵⁴

⁵¹ Nevâî, **a.g.e.**, I. Baskı, s. 77-253; Sam Mirza-yı Safevi, **Tuhfe-i Sami**, Tahran, Matbaa-yi Armağan, 1314, s. 110-111.

⁵² Ş. Sami, **Kâmûsü'l-Âlâm**, C. III, İstanbul, Mihran Matbaası, 1308, s. 2385.

⁵³ Sami, **a.g.e.**, C. III, s. 2385.

⁵⁴ Sami, **a.g.e.**, C. III, s. 2385; Ali Ekber Dehhoda, **Lügatname**, C. VIII, Tahran, Danişgah-ı Tahran, 1377, s. 12455; Fars Edebiyatındaki diğer Riyâzî mahlaslı şairler için bkz. Hayyâm Pür, **Ferheng-i Sohenverân**, C. III, Tahran, İntişarât-ı Telayî, 1368, s. 407.

Türk Edebiyatında da Riyâzî mahlasını taşıyan şairlere rastlanmaktadır. Türkçe yazılan tezkirelerde bu Riyâzîlerin Riyâzî-yi Semerkandî ile karıştırıldığı görülmüştür.

Riyâzî Mehmed Efendi: İsmi Mehmed'dir. Riyâzî II. Selim devri Mekke kadılarından Samsûnîzâde Mahmut Efendi'nin torunudur.⁵⁵ 980/1572 yılında dedesinin Mekke kadılığı sırasında orada doğmuştur.⁵⁶ Kaynakların çoğuna göre 29 sefer 1054/7 Mayıs 1644 Cuma günü vefat etmiş.⁵⁷ Muhibbi ölümü için 1028/1618 tarihini vermektedir. Riyâzî'nin ölüm yeri hakkında çoğu kaynak İstanbul'u zikretmekle beraber⁵⁸ bazı kaynaklar Kahire,⁵⁹ Şemseddin Sami ise muhtemelen Üsküplü Riyâzî ile karıştırarak Tamışvar bilgisini vermiştir.⁶⁰ Riyâzî Mehmed Efendi'nin en önemli eserleri şunlardır: *Dîvân (Türkçe)*, *Riyâzî'ş- Şu'arâ*, *Sâkî-nâme*, *Düstûrü'l-Amel*, *Siyer*, *Risâle fî İlmi'l- Beyân*, *Durûb-u emsâl-i Farsiyye*, *Keşfu'l- Hicâb 'an Vechi's-Savâb*, *Sahâifu'l- Letâif fî envâi'l- Ulûm ve'l- Maârif ve İhtisâr-ı İbn Hallikân*.⁶¹

Üsküplü Riyâzî: Şair Üsküplü olup, 953/1546'da ölmüştür. Hakkında Latifi Tezkiresinde özet olarak şu bilgiler verilmiştir: Talebe zümresinden ve çağının şairlerindedir. Semâniye'nin iadesinden mülazım olup görev alamadan vefat etmiştir. Emsal ve yaşlıları arasında epeyce şöhret bulmuş, kabul görmüş, sözü yerinde kullanma konusunda eşsiz biri olarak görülmüştür. Kelimelerin çoğunda

⁵⁵ Veyis Değirmençay, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Erzurum, Megaoset Basımevi, 2013, s. 544; Y.Ö., "Riyâzî, Mehmed Efendi", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXVII, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1978, s. 330; Namık Açıkgoz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 1.

⁵⁶ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l-Fudalâ I*, Haz. : Abdülkadir Özcan, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989, s. 115.

⁵⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 115; Bağdatlı İsmail Paşa, *Keşf-El-Zunun Zeyli*, C. I, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1972, s. 472; Mehmed Tefvik, *Mecmau't-Terâcîm*, İ. Ü. Ktp., No: T. 192, v. 41a; Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. II, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1311, s. 425; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1333, s. 183; Açıkgoz, *a.g.e.*, s. 3-4.

⁵⁸ Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser fî ayâni'l-karni'l-hâdî aşer*, C. III, Kahire, 1284, s. 463-464; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, C. II, s. 183.

⁵⁹ F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, Çev. : Coşkun Üçok, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 195.

⁶⁰ Sami, *a.g.e.*, C. III, s. 2385.

⁶¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 116; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, C. II, s. 183; Açıkgoz, *a.g.e.*, s. 27-29; Y. Ö., *a.g.m.*, s. 330.

cinas yapmış, zarif kelimeler bir araya getirmiş ve Şebistân-ı Hayâl’le ilgili her sözde bir zerafet gösterip, her ibarede bir nükte söyleyerek bunu en güzel şekilde sergilemiştir. Söz zarıflığı hususunda onu taklid edip izleyenler çoksa da tarzında onun gibi ünlü kişiler zamanında çok azdır.⁶²

Riyâzî: Filibeli olan Mevlânâ Yeşilzâde Kadı Sinanoğlu Ahmet Riyâzî’nin doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, XVI. asırda yaşamış mutasavvıf bir Türk şairidir. Filibe’de doğmuş, aynı yerde kadıyken vefat etmiştir. Cömertliğiyle ün yapmış Baba Çelebi’nin ağabeyi olup kadılar arasında bilgili ve adaletli olarak ün yapmıştır. Düşmanlık hususunda keskin kılıç, yaşlıları arasında ehliyetiyle tanınmış olan Riyâzî güzel eserler yazmış, yazım alanında mahir biri olarak da ünlenmiştir. Kadı Han’ın zor meselelerine dair incelemeleri, başka alanlarda da değerli araştırmaları ve Ulu Şeyh Mevlânâ Câmî hazretlerinin bir gazelinin şerheden *Keşfü’l- hakâyık fi hallî’ d- dekâyık* isimli çalışmaları vardır.⁶³

Riyâzî-yi İstanbulî: İstanbullu Kuloğulları’ndandır. Adı Ali’dir. Kara Bâlî Zâde’nin oğulluğudur. Hikmet ve heyette zamanının en meşhurlarındandır. Ebu’s Suud Efendi’den ders almıştır. Şiirleri fazla beğenilmez. Ömrünün sonlarında Tamışvar’a gitmiş ve orada vefat etmiştir. Kelâm’dan manzum bir risalesi ve bir çok makalesi vardır.⁶⁴

Mevlânâ Riyâzî: Bursalı’dır. Babası Bursa kadılığı yapmıştır. Kendisi ilim ehlerinden olup fazilet ve Kemal sahibi idi. Medresede görevli iken vefat etmiştir.⁶⁵

Riyâzî Efendi: Sultan I. Mahmud zamanında vefat etmiştir. Şuaradan olup Sultan I. Mahmud’un cülûsuna tarih düşmüştür.⁶⁶

⁶² Latîfi, **Tezkire**, Haz. : Mustafa İsen, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 380; Şair hakkında ayrıca bkz. Kınalı- Zade Hasan Çelebi, **Tezkiretü’ş- Şuarâ**, Haz. : İbrahim Kutluk, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978, s. 427-428; Ahdî, **Gülşen-i Şu’arâ**, Haz. : Süleyman Solaz, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2014, s. 98b; Gelibolulu Mustafa Ali, **Künhü’l- Ahbâr’ın Tezkire Kısmı**, Haz. : Mustafa İsen, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994, s. 222; Süreyya, **a.g.e.**, C. II, s. 425; Sami, **a.g.e.**, C. III, s. 2385.

⁶³ Latîfi, **a.g.e.**, s. 381-382; Sami, **a.g.e.**, C. III, s. 2385; İ. Parmaksızoğlu, “Riyâzî, Ahmed”, **Türk Ansiklopedisi**, C. XXVII, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1978, s. 330.

⁶⁴ Gelibolulu Mustafa Ali, **a.g.e.**, s. 223; Kınalı- Zade Hasan Çelebi, **a.g.e.**, C. I, s. 425-426; Sami, **a.g.e.**, C. III, s. 2385.

⁶⁵ Sehî Bey, **Tezkire “Heşt Behişt”**, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 1980, s. 160.

2.2. RİYÂZÎ-Yİ SEMERKANDÎ'NİN HAYATI

Çalışma konumuz olan Riyâzî-yi Semerkandî hakkında *Mecâlisü'n-nefâ'is* ve Şemseddin Sami'nin *Kâmûsü'l-Âlâm*'ı dışında bilgiye ulaşmak mümkün olmadı. Şair, nisbesinden de anlaşılacağı gibi Semerkantlıdır.⁶⁷ İsmi hakkında hiçbir bilgiye ulaşmak mümkün olmadığı gibi şiirlerinde Riyâzî mahlasını neden kullandığına dair bilgiye de rastlamadık. Ancak Moğol devrinde gazelin önemli özelliğinden olan şiirde mahlas yerine ismin kullanılmasından⁶⁸ hareketle isminin Riyâzî olması muhtemel olduğu gibi şairin kendisinin tasavvuf yoluna girip riyazeti seçtiğini ifade etmesinden dolayı mahlası da olabilir.

بی روی تو خو کرد ریاضی به ریاضت
در مجلس اربابِ طرب راه ندارم⁶⁹

“Riyâzî, senin yüzünü görmediğinden riyazeti huy edindi. Bu sebepten eğlence erbabının meclisine gitmiyor.”

Gerek zikredilen kitaplar gerekse şiirlerinden çıkarılan ipuçlarından hayatına ilişkin bilgileri ortaya koymaya çalıştık. Bu bilgiler ışığında, *Mecâlisü'n-nefâ'is*'in 2. Meclisinde Ali Şîr Nevâî gençlik döneminde tanıdığı ve tezkiresini yazdığı tarihte ölmüş şairlerden bahsettiğine göre Semerkandî'nin 1491 yılından önce ölmüş olduğu kanısına varmaktayız.⁷⁰

Şairin şiirlerinde Sultan Ahmed (salt.1469-1494)⁷¹, Yâdigâr Muhammed (salt.1470)⁷² gibi hükümdarların isimlerini zikretmesi⁷³ ve onlar için şiirler yazması hatta bazısından memduhu olarak bahsetmesi onun bu hükümdarların saltanat dönemlerinde şiir yazacak yaşta olduğunu göstermektedir.

⁶⁶ Râmiz, *Âdâb-ı Zurafâ*, Haz. : Sadık Erdem, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 143; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C. II, s. 425.

⁶⁷ Nevâî, *a.g.e.*, I. Baskı, s. 48.

⁶⁸ *Gulâmırzâyî*, *a.g.e.*, s.145.

⁶⁹ Metin, be. 483.

⁷⁰ Kut, “Ali Şîr Nevâî”, s. 451.

⁷¹ Bkz. Alan, *a.g.e.*, s. 224.

⁷² Bkz. Alan, *a.g.e.*, s. 218.

⁷³ Metin, be. 172; Metin, be. 727.

Bazı sultanlarla ve ileri gelenlerle olan yakınlığına rağmen geçim sıkıntısına düştüğü ve zor bir hayat sürdüğü bazı beyitlerinden anlaşılmaktadır.

از تنگی معاش ریاضی غمین مباش کز خوانِ عشقِ قوتِ تو خونِ جگر بس است⁷⁴

“Riyâzî! Geçim sıkıntısı sebebiyle üzülme çünkü aşk sofrasından senin nasibin ciğer kanıdır. Bu da sana yeter.”

Bir başka beyitinde yine uzun yıllar üzgün yaşadığını şu ifadelerle dile getirir:

ساقیا مسکین ریاضی سال‌ها غمناک زیست ساغرِ مئی ده که در یک دم طربناکم کند⁷⁵

“Ey Sâkî! Miskin Riyâzî yıllarca üzgün yaşadı. Bir an olsun neşelenmesi için bir kadeh içki ver.”

Şairin geçim sıkıntısı yanında sağlık problemleri yaşadığını da kendi ifadelerinden anlamaktayız.

ای فلک بر جانِ بیمارِ ریاضی رحم کن بر سریرِ ملکِ صحت دار سلطانِ مرا⁷⁶

“Ey felek! Riyâzî'nin hasta canına acı, onu sıhhat mülkünün tahtına sultan eyle.”

Yine bu sıkıntılara tahammül ettiğini ancak sabrının da son haddeye geldiğini ifade etmektedir.

ریاضی کِشتِ صبرِ خویش اگر جمع آورم روزی ز برقِ آه ترسم آتش اندر خرمنم افتد⁷⁷

“Riyâzî kendi sabrının tohumunu ekti. Eğer bir gün o ürün devşirirse ahının ateşinin harmanı tutuşturacağından korkar.”

⁷⁴ Metin, be. 167.

⁷⁵ Metin, be. 189.

⁷⁶ Metin, be. 6.

⁷⁷ Metin, be. 183.

Hatta bu sıkıntılar öyle bir hal alır ki şairi ölümü bile arzulayacak hale getirir.

ریاضی نا توان شد، ای اجل تدبیرِ کارش کن به گنج نامرادی تا کی این مسکین ملول افتد⁷⁸

“Riyâzî takattan düştü. Ey ecel! Onun canını al. Bu muratsızlık hazinesinde ne zamana kadar bu miskin böyle bıkkın kalacak.”

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Riyâzî'nin mağrur bir kişiliğe sahip olduğu ve yukarda isimleri zikredilen sultanlara yakınlığına rağmen kimseden maddi birşey talep etmediği de kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.

بر آستان فقر ریاضی مقیم شد هرگز نرفت بر در کس از برای دق⁷⁹

“Riyazi fakirlik eşiğinde ikamet etti. Asla dilenmek için kimsenin kapısına gitmedi.”

Mağrur ve sabırlı yaradılışı yanında tevekkülü de elden bırakmadığı görülmektedir.

رفت از عالم ریاضی بُرد بر دل داغ او شکرالله کر جهان مقصود حاصل کرد و رفت⁸⁰

“Riyâzî gönlünde sevgilinin yarasını taşıyarak bu dünyadan göçtü. Allah'a şükür ki maksadına ulaşmış olarak göçüp gitti.”

Nevâî, şairin genç yaşta öldüğünü⁸¹ ifade etmekle beraber ölüm tarihi hakkında bir tarih kaydetmemiştir. Ancak şairin dîvânında bulunan, Mevlevî Mahmud'un ölümü üzerine kaleme aldığı aşağıdaki beyitteki (عوض) kelimesinin ebced hesabına göre sayı değeri olan 876/1471'de hayatta olduğunu anlaşılmaktadır.

⁷⁸ Metin, be. 269.

⁷⁹ Metin, be. 392.

⁸⁰ Metin, be. 177.

⁸¹ Nevâî, a.g.e., I. Baskı, s. 48.

کرد دنیا را عوض با روضه دارُ السَّلام زان سبب گشتست تاریخ وفات او عوض⁸²

“*Dünyayı darü's-selama deęiřtirdi. Bu sebepten onun ölüm tarihi عوض (ödül) oldu.*”

Mîrek Muhammed'in *Şehrî ve Güli* adlı eserindeki bilgiye göre 884/ 1479 yılında vefat etmiştir.⁸³

Semerkant'ta vefat etmiştir.⁸⁴

Nevâî, Riyâzî-yi Semerkandî'nin insanı hayrete düşüren kibirli ve huysuz bir adam olduğunu, gazellerininse güzel olduğunu kaydeder.⁸⁵ Buna karşılık Riyâzî dünyada kimsenin kendi değerini anlamadığından şikayet eder:

در جهان نام ریاضی را به عزت کس نبرد تا که از خیل سگان کوی یار من نشد⁸⁶

“*Sevgilinin mahallesinin köpeklerinden olmadıkça dünyada kimse Riyâzî'nin ismini izzetle anmadı.*”

2.3. RİYÂZÎ-Yİ SEMERKANDÎ'NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Şiirlerindeki sağlamlıktan ve kullandığı Arapça ibarelerden, iyi bir eğitim gördüğü, otoriterlerle tartışacak kadar yetkin bir şair olup, Arap diline de vakıf olduğu söylenebilir. O, devrinin geleneğine bağlı olarak Irak üslubu'nu takip etmiş ve bu üslubun en belirgin özelliklerinden olan kaside yerine arifane ve aşıkane gazeller yazma geleneğini başarıyla uygulamıştır. Nitekim dîvânının büyük bölümünü bu tür gazeller oluşturmaktadır.

Yukarıda zikredildiği gibi mağrur bir kişiliğe sahip olan Riyâzî şairlikte de kendini son derece yetkin görmekte ve Nevâî'nin ifadesiyle gazellerinin

⁸² Metin, be. 747.

⁸³ Yusuf Öz, Bahattin Kahraman, “Mîrek Muhammed Şehrî ve Güli Adlı Eseri”, **Nüsha Şarkiyat Arařtırmaları Dergisi**, sa. 33, Ankara, 2011/II, s. 126.

⁸⁴ Nevâî, **a.g.e.**, I. Baskı, s. 48.

⁸⁵ Nevâî, **a.g.e.**, I. Baskı, s. 48.

⁸⁶ Metin, be. 290.

güzelliğinden dolayı gururlanmaktadır. Nitekim Nevâî bu hususta Riyâzî ile aralarında geçen şu olayı nakleder:

”ستاره‌ایست در گوش آن هلال ابرو ز روی حسن به خورشید می زند چلو“
Nevâî, Riyâzî’nin “*O hilal kaşlının kulağında bir yıldız var. Güzelliğinden dolayı güneşe bitişmiş.*”
beyitinin “ز روی حسن در گوش آن هلال ابرو ستاره‌ایست که با ماه می زند چلو” şeklinde olmasının daha güzel olacağını söyleyince Riyâzî’nin hiddetlendiğini ve kendisinin susmak zorunda kaldığını söyler.⁸⁷

Riyâzî’nin kendisi de zaman zaman şiirlerinin üstünlüğünü dile getirip bununla övüldüğü görülmektedir:

خوبان شهر مایل شعر ریاضی اند ذوق دگر بود سخن ما شنیده را⁸⁸

”Şehrin güzelleri, Riyâzî’nin şiirine meyl ederler. Bizim sözümüz dinleyenler için ayrı bir zevk kaynağıdır.”

Veya şu beyitteki gibi:

تا نویسد قدسیان شعر ریاضی را ز مهر صفحه سبز فلک را کرده‌اند افشان زر⁸⁹

”Melekler Riyâzî’nin şiirini yazdıkça feleğin yeşil sayfasına sanki altın saçarlar.”

Riyâzî’nin hicvi yönünün de kuvvetli olduğu, devrinin bazı şahsiyetlerini hicvettiği görülmektedir.⁹⁰

Dîvânının büyük bölümünü oluşturan gazellerinde daha ziyade Hafız’ın etkisinde kaldığı söylenebilir.

⁸⁷ Nevâî, a.g.e., I. Baskı, s. 221.

⁸⁸ Metin, be. 57.

⁸⁹ Metin, be. 315.

⁹⁰ Hicviyeler için Bkz. Metin, v. 32^a.

Nitekim Riyâzî ve Hâfız'ın aşağıdaki beyitleri arasındaki benzerlikler dikkat çekmektedir:

سر نیاز من و آستانِ پیرِ مغان که گوشِ عیش اقامت برین جناب زده⁹¹

“Benim niyaz başım ve pir-i muganın eşiği, eğlence kulağı bu huzura yerleşmiş.”

سر تسلیم من و خشت در میکده‌ها مدّعی گر نکند فهم سخن گو سر و خشت⁹²

“Benim teslim başım ve meyhanenin kapısının tuğlası, iddiacı eğer bu sözü anlamazsa taş başına.”

ریاضی‌وار اگر دین در سرِ کارِ بتان کردم برو زاهد خدا را، طعنه کمتر زن بدین بر من⁹³

“Eğer güzellerin işinde Riyâzîvâri dini uyguladımsa, git zahid Allah için benim uyguladığım dini kınama.”

عیب زندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت که گناه دگران بر تو نخواهند نوشت⁹⁴

“Ey temiz yaratılışlı zâhid! Rindleri ayıplama çünkü başkalarının günahını sana yazmayacaklar.”

Yine Riyâzî'nin aşağıdaki rubâîsi:

ای دل به قضای ایزدی راضی باش نه در پی مستقبل نه ماضی باش⁹⁵

دنیاات همی باید و دین می طلبی هر دو بتو گئی دهند خود قاضی باش⁹⁶

⁹¹ Metin, be. 613.

⁹² Hâfız, **Dîvân**, Tahran, İntişarat-ı Kaknüs, III. Baskı, 1380, s. 133.

⁹³ Metin, be. 519.

⁹⁴ Hâfız, **a.g.e.**, III. Baskı, s. 133.

⁹⁵ Metin, be. 756.

⁹⁶ Metin, be. 757.

“Ey gönül Allah’ın yazgısına râzı ol, ne gelecek peşinde ol ne de mâzide kal.”

“Sana dünya gerekir ve din istersin, her ikisini sana nasıl verirler? Buna hüküm sen ver.”

Rahatü’s-Südur’da geçen şu şiiri hatırlatmaktadır:

”ای تن ار چند بستۀ دامی در کفِ دشمنان به ناکامی
به قضای خدای راضی شو تا شوی ساکن و بیارامی“⁹⁷

“Ey beden eğer muradsız bir şekilde düşmanın elinde tuzağa düşmüşsen sakın ve huzurlu olman için Allah’ın yazgısına razı ol.”

2.4. ESERLERİ

2.4.1. Dîvân: Riyâzî’nin kütüphanelerde muhtelif yazma nüshaları bulunan dîvânından başka eserlerinin varlığı bilgisine ulaşamadık. Ancak *Keşf-El-Zunun Zeyli*’nde *Dîvân-ı Riyâzî: Fârsî* ibaresi yer almaktadır.⁹⁸ Dîvânı hakkında ayrıntılı bilgi de “Dîvânın Muhtevası” bölümünde verilecektir.

⁹⁷ Muhammed bin Ali bin Süleyman er-Ravendî, **Rahatü’s-Südur ve Ayetü’s-Sürur der Tarih-i Âli Selçuk**, Haz. : Muhammed İkbâl, Leyden, 1921, s. 90.

⁹⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, **a.g.e.**, s. 506.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİYÂZÎ-Yİ SEMERKANDÎ DÎVÂNİ'NİN İNCELEMESİ

3.1. İNCELEME

3.1.1. Dîvânın Muhtevası

Dîvân-ı Riyâzî, 113 adet gazel, 2 adet kaside, 3 adet kıt'a, 3 adet rubâî, 13 adet müfred ve 3 adet eş'âr-ı perâkende olmak üzere 779 beyitten oluşmuş müretteb bir dîvândır. Riyâzî'nin, dîvânında en çok gazele yer verdiği açıkça görülmektedir. Gazel; aşk, sevgili, sevgiliye duyulan özlem, aşkın verdiği ızdırap, övgü, şarap, tabiat güzellikleri, kaderden yakınma gibi konuların işlendiği nazım biçimidir.⁹⁹

Çağının geleneğine uyararak klasik şairlerin yolunda giden Riyâzî klasik şiirin mazmunlarını eserinde büyük bir ustalıkla kullanmıştır. O da diğer şairler gibi gazellerinde maşukun ok ve mızrak gibi kirpiğini¹⁰⁰, yay veya mihrap kaşını¹⁰¹, nergis veya câdû gözünü¹⁰², ay ve güneş gibi yüzünü¹⁰³, gamze okunu tıpkı gecenin güneşi örtmesi gibi maşukun güneş gibi yüzünü çevreleyen siyah zülfünü¹⁰⁴, lâl dudağını¹⁰⁵, âb-ı hayat çeşmesi olan ağzını, selvi boyunu¹⁰⁶, kıldan ince belini vb. konu edinmiştir. Buna ilave maşukun aşka karşı cevrenden, aşkın maşuk için duyduğu özleminden veya ondan ayrı düşmesi sebebiyle çektiği hasretten, maşukun başkalarına gösterdiği yakınlığı aşıkına göstermemesinden dolayı aşkın duyduğu kıskançlıktan, aşkın kayıtsız şartsız canını maşuk için vermesi karşılığında duyacağı hazdan ve mutluluktan, aşkın maşukun mahallesini mesken edinmesinden, aşkın maşukun mahallesinin köpeğinin ayağının altındaki toprak olacak kadar kendini

⁹⁹ Haluk İpekten, "Gazel", *DİA*, C.XIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 442.

¹⁰⁰ Bkz. Metin, G. no. : 94.

¹⁰¹ Bkz. Metin, G. no. : 34.

¹⁰² Bkz. Metin, G. no. : 52.

¹⁰³ Bkz. Metin, G. no. : 66.

¹⁰⁴ Bkz. Metin, G. no. : 6.

¹⁰⁵ Bkz. Metin, G. no. : 69.

¹⁰⁶ Bkz. Metin, G. no. : 26.

hakîr görmesinden vb. duygulardan bahsetmesi yanında tasavvufî mazmunları da kullanmış, kendisinin rindane yaşamından, meyhaneden, şaraptan, pîr-i mugandan, zünnar bağlamasından vb. bahsedip kaba sofulara karşı da eleştirilerini dile getirmiştir.

O, hemen hemen her şairin işlediği bu konular yanında bazı gazellerinde daha özel konulara girmiş mesela bir gazelinde Allah'ın yaratma gücü karşısında duyduğu hayreti şöyle dile getirmiştir:

نامۀ حیرت به بال طایرِ ادراک بست	صنِعِ او آن دم که نقشِ گنبدِ افلاک بست
بر سرِ چوبی زِ گل پراهنِ صد چاک بست	تا بُوَد بر صنِعِ او در گلشنِ عالمِ علم
بالِ مرغِ عقل را بشکست و بر فتراک بست	گئی زندِ پر در هوایش چون سوارِ امرِ او
بت پرستی را که زَنار از پیِ اشراک بست	رشتهٔ توحید در معنی کرامت کرده است
این همه نقشی که در عالم به صنِعِ پاک بست	یک بیک گشتند بر ذاتِ قدیمِ او گواه
مehوشان را سلسله بر رویِ آتشناک بست	تا کُشد در قیدِ حیرت عقل را از مشک تر
راهِ آبِ چشمهٔ مقصود را این خاک بست ¹⁰⁷	ای ریاضی گردِ تن از دامنِ جان بر فشان

“Allah’ın yaratma kudreti feleklerin kubbesini nakş ettiğinde hayret namesini idrak kuşlarının kanadına bağladı.”

“Onun yaratma kudreti, ilim aleminin gül bahçesinde gül dalının ucuna yüzlerce parçalanmış gömleği bağladı.”

“Onun emrinin süvarisi gibi kim havada kanat çırpabilir? Akıl kuşunun kanadını kırdı ve terkiye bağladı.”

“Şirkinden dolayı zünnâr bağlayan putperest için keramet olarak tevhid zincirini yaptı.”

¹⁰⁷ Metin, G. no. : 27.

“Allah’ın temiz yaratma kudretiyle hasıl olan dünyadaki her şey Allah’ın ezeli zâtının şahidi oldu.”

“Güzellerin saçlarını ateşli al yanaklarına, akli hayrete düşürmek için bağladı.”

“Ey Riyâzî beden toprağını can eteğinden saç ki maksat çeşmesinin kanalını bu toprağa bağladı.”

Riyâzî bazı gazellerinde isim vererek memduhunu övmüş, bazı gazellerinde de bir binanın yapılışını konu edinmiştir.¹⁰⁸

Nitekim aşağıdaki gazelinde Sultan Ahmed’i şu ifadelerle övmüştür:

تا درو چون شمع تابد خسروا نجم سپاه	آسمان دولت آمد عرصه این بزمگاه
گشت ارباب سعادت را جنابش قبله گاه	شد نجوم فتح و نصرت را زمینش آسمان
بر کنار بام او مرغ ظفر را جلوه گاه	در حریم خاص او طاوس دولت را مقام
قدّ ماه نو چرا چون حلقه می گردد دو تاه	گر نمی خواهد که آویزد برین در خویش را
هر که را در بودن فردوس باشد اشتباه	گو بیا یک ره درین دولت سرا نظاره کن
شد مقام خاص سلطان زاده گیتی پناه	تا شود بر اهل نصرت، دولت فضل این حرم
آنکه ساینده اهل دولت بر جناب او جباه	سرور آفاق، سلطان احمد جمشید فر
اختری طالع نشد بر آسمان عز و جاه	این فلک قدری که هم چون ذات او در هیچ دور
روی تیغش صیقل آینه خورشید و ماه	خاک پایش توتیای دیده اعیان ملک
خانه بدخواه او دایم سیاه از دود آه ¹⁰⁹	قصر او پیوسته روشن باد از شمع مراد

“Ey hükümdar! Ordunun yıldızı onda mum gibi parlarsın diye devletin gökyüzü bu eğlence meclisine geldi.”

¹⁰⁸ Bkz. Metin, G. no. : 29.

¹⁰⁹ Bkz. Metin, G. no.: 102.

“Nusret ve fetih yıldızları için onun yeri gökyüzü oldu. Onun huzuru saadet erbabı için kiblegah oldu.”

“Onun özel hareminin kapısı devlet tâvûsunun makamı, onun damının kenarı da zafer kuşu için cilvegah oldu.”

“Eğer bu kapıya halka gibi asılmak istemeseydi ayın boyu niçin iki büklüm oldu.”

“Söyle gelsin bu devlet sarayını bir seyretsin! Her kimin cennetin varlığı hakkında bir şüphesi varsa!”

“Bu harem, nusret ehline fazilet devleti olsun. Dünyanın sığındığı şehzadenin özel makamı.”

“Ufukların hükümdarı, Cemşid güçlü Sultan Ahmed. Devlet sahibi olanlar onun eşiğine alınlarını sürerler.”

“Hiçbir devirde onun zâtı gibi bir talih yıldızı bu izzet ve şeref gökyüzünde değerli olmadı.”

“Onun ayağının toprağı devlet âyânının gözlerine çektikleri sürme, onun kılıcı da ay ve güneş aynasının sırtı.”

“Onun sarayı daima murad mumuyla aydınlansın. Onun hakkında kötülük dileyenlerin evi her daim ah dumanıyla kararsın.”

Riyâzî, dîvânında bulunan iki kasidesinde genel olarak kaside yazım kurallarına uymuş, (کرد) redifli kasidesinde tegazzül bölümünden sonra medhiyeye geçmişken (بر سر) redifli kasidesinde tegazzül bölümünden sonra ikinci bir matla beyit getirip nesible devam etmiş ve medhiyeye geçmiştir. Her iki kasidesinde de memduhlarını övmüş ve beklentilerini dile getirmiştir.

خسرو مُلکِ جلالِ آن شه خورشیدِ جمال
 آن سلیمان فرِ جمِ قاعدِ سلطانِ احمد

 دستِ [او را] پس ازین خاتمِ جم بوسه زند

 از گهر پاشی دستت شده بی آبِ سحاب
 کفِ حسرت زده از دستِ تو عَمّان بر سر

 از عجم چون سپه عزم کشتی سویِ عرب
 داری از سنگِ دلان لشکرِ انبوه چو کوه
 هر یک از خیلِ تو چون ناوکِ کین بکشانید
 سپرِ سهم کشد رستمِ دستان بر سر

 در کلام [ی] که حدیثِ تو بود اهلِ سخن
 همه بوسند و بمانند چو قرآن بر سر
 پایه شعرِ من از روح پذیرد چه عجب
 زانکه دارم چو تو ممدوحِ سخن ران بر سر

 پایه تختِ تو بر مسندِ جمشید نهد
 باد پیوسته ترا افسرِ حاقان بر سر¹¹⁰

“*Celal ülkesinin hükümdarı o güneş yüzlü şah! Onun kapısının toprağını şerefinden dolayı zühal yıldızı başına dökmüş.*”

“*O Cem kudretli Süleyman, Sultan Ahmed’in kaidi. Onun celal güneşini dokuzuncu felek başına çekmiş.*”

“*Onun elini bundan sonra Cem’in yüzüğü öper. Onun ayağının toprağını da Süleyman’ın tacı başına koyar.*”

¹¹⁰ Bkz. Metin, Ka. no. : 114.

“Senin mücevher saçmandan bulut susuz kaldı. Umman da senin yüzünden hasret elini başına koymuş.”

“Acemden azimli orduyu Arap tarafına çektiğinde ordunun başında sanki Mısır’a ulaşan Yusûf-i Kenân gibiydin.”

“Cesurlardan oluşmuş dağ gibi bir ordun var. Senin ordun Tûr dağı gibi sen de onun başında Mûsâ-yi İmrân gibisin.”

“Senin ordundan her biri kin okunu fırlatınca Rüstem-i Dâstân dehşet kalkanını başına çeker.”

“Söz ehli arasında senin sözün geçince herkes saygı gösterir ve Kur’ân gibi başına koyar.”

“Benim şiirim bu kadar beğenilmesinin neresi tuhaf! Çünkü senin gibi söz bilen bir memduha sahibim.”

“Senin tahtın, Cemşîd’in tahtının üzerine konsun. Hakanlık tacı daima senin başında olsun.”

(کرد) redifli kasidesinde de şu ifadeleri kullanmıştır:

.....

شهرزاده یادگارِ مُحَمَّد که شیر چرخ	نو حلقه بر درش چو سگ و افتخار کرد
دستِ قضا به خاتمِ او این زمان نوشت	نقشی که بر نگینِ سلیمان نگار کرد
گر اعتبار داشت زر و سیم پیش از این	زر را زمانه جوَد تو بی اعتبار کرد

.....

ای دل طنابِ قصّه به اطناب می کشد	باید به مدحِ حضرتِ شاه اختصار کرد
بادا به اختصارِ تو مُلک و مُلک تمام	ایزد چو بر ملوک ترا اختصار کرد ¹¹¹

¹¹¹ Bkz. Metin, Ka. no. : 115.

“Şehzade Yâdigâr Muhammed öyle bir hükümdar ki arslan burcunun güneşi onun kapısında köpek gibi halka oldu ve bununla iftihar etti.”

“Kaderin eli bu devirde onun yüzüğüne, Süleyman’ın yüzüğüne nakşettiği yazıyı yazdı.”

“Eğer bundan önce altın ve gümüşün bir değeri var idiyse zaman, senin cömertliğinden dolayı altını değersiz kıldı.”

“Ey gönül! Hikayeyi kısa tut, uzatma. Hazreti Şâh’ın övgüsünü kısa tutmak gerek.”

“Senin bu kısaltmanla mülk ü melik tamam olsun. Çünkü Allah seni hükümdarlara hükümdar etti.”

Riyâzî bir kıt’asında Mevlevî Mahmud’u övmüş ve ölümüne tarih düşmüştür.

شد روان چون دیدن ملک ابد بودش غرض	بحر دانش مولوی محمود ازین دار فنا
چون مزاج مستقیمش منحرف گشت از مرض	شریتِ حُلْدِ برین دادش حکیم لم یزل
ساخت گرد خویشتن دیوارِ جنت را رَنْضُ	از شیخون سپاهِ فتنه گیتی پرست
زان سبب گشتست تاریخ وفاتِ او عوض ¹¹²	کرد دنیا را عوض با روضه دَارُ السَّلَام

“Bilgi denizi Mevlevî Mahmud, mülk-i ebedi görmeye niyetlenince bu dâr-ı fenadan gitti.”

“Onun sağlam mizacı hastalıktan değişince Allah ona Berîn Cenneti’nin şerbetini verdi.”

“Dünyaya tapan bu fitne ordusunun gece baskısı sebebiyle cennet duvarını kendi etrafına sur yaptı.”

¹¹² Bkz. Metin, Kt. no. : 116.

“Dünyayı cennet bahçesiyle deęiřti. Bu sebepten onun ölüm tarihi evez (عوض) oldu.”

Diđer bir kıt’asında da Mevlânâ Sâfâyî’yi ziyaret hasretini dile getirmiş¹¹³ bir diđerinde de kendi řiirine övgü yapmıştır.”¹¹⁴

Rubâilerinde ise řairin, aşk acısı çektięi ve sevgiliye yalvardıęı, kaderden yakındıęı da açıkça görölmektedir.¹¹⁵

Eş’âr-ı perâkendelerinden birisi övgü ikisi de hiciv konusundadır.¹¹⁶

Müfredlerinde de Riyâzî sevgili hasreti ve aşk acısı gibi konuları işlemiřtir.¹¹⁷

3.1.2. Yazma Nüshaların Tanıtımı

İnceleme konumuz olan eserin yedi nüshasına ulaşabildik. Ve çalışmamızı bu yedi nüsha üzerinden yürüttük. En hacimli olması sebebiyle H (Hacı Mahmud Efendi) nüshası esas alınarak edisyon kritikli metin oluşturulmuřtur.

3.1.2.1. H (Hacı Mahmud Efendi) Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi’nde, Hacı Mahmud Efendi bölümünde 3568 numarada kayıtlıdır. Mecmuada 1-33 varaklar arasında bulunmaktadır. 33 varaktan oluşan nüsha, talik hattıyla, 200*110, 131*60 mm ölçülerinde, ortalama 13 satır olarak tertip edilmiştir. Ser levhalıdır. Bu nüshada 103 gazel, 2 kaside, 3 kıt’a, 2 rubâî, 8 müfred ve 3 eş’âr-ı perâkende yer almaktadır. Nüsha toplam 704 beyitten oluşmuřtur. Eserde telif ve istinsah tarihine ait hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

¹¹³ Bkz. Metin, Kt. no. :117.

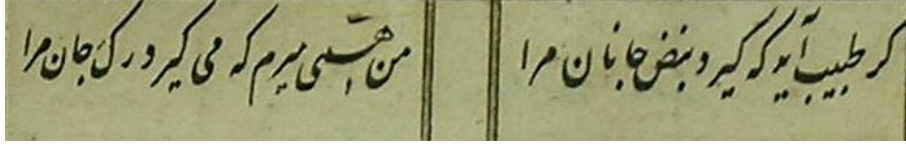
¹¹⁴ Bkz. Metin, Kt. no. :118.

¹¹⁵ Bkz. R. 119-120-121.

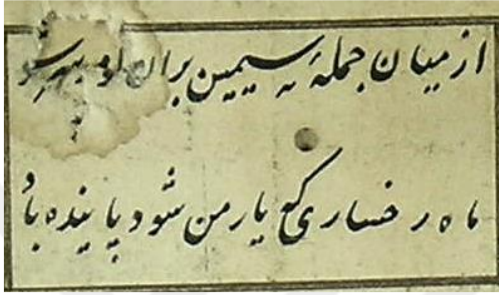
¹¹⁶ Bkz. Ep. 135-136-137.

¹¹⁷ Bkz. Metin, be. 758-759-760-761-762-763-764-765-766-767.

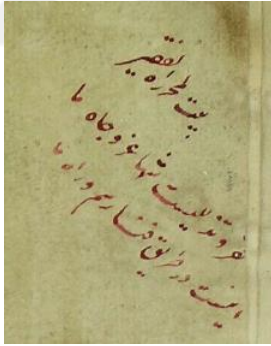
Eserin başı:

Eserin sonu:

Ayrıca eserin 32^b varakında der kenarda;

“Beytu’l Muharrir el-fakir:

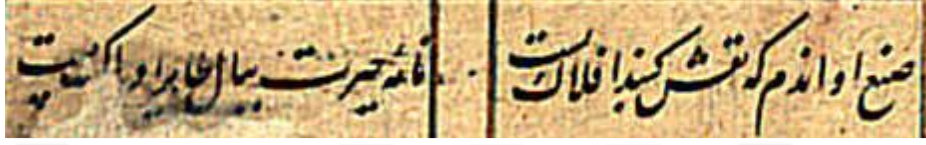
fakr u tezellulîst şeha izz u cah-1 mâ/ in est der tarik-i fena resm u rah-1 mâ”
ifadeleri bulunmaktadır.

3.1.2.2. B (Bağdatlı Vehbi) Nüshası

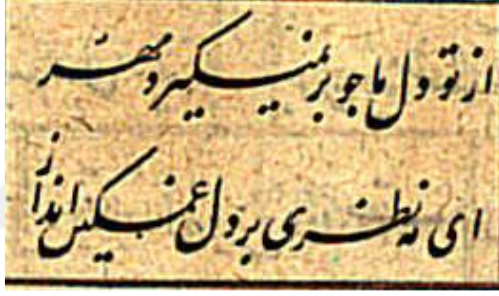
Süleymaniye Kütüphanesi’nde, Bağdatlı Vehbi bölümünde 1677 numarada kayıtlıdır. Sultan Ali’nin talik hattıyla 34 varaktan oluşan nüsha, 140*60, 150*100 mm ölçülerinde, ortalama 11 satır olarak tertip edilmiştir. Eserin muhtelif

varaklarında okunmayan bir mühür bulunmaktadır. Ser levhalıdır. Bu nüshada 106 adet gazel, 2 adet kıt'a, 1 adet rubâî ve 1 adet eş'âr-ı perâkende yer almaktadır. Nüsha toplam 623 beyitten oluşmuştur. Eserde telif ve istinsah tarihine ait hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

Eserin başı:

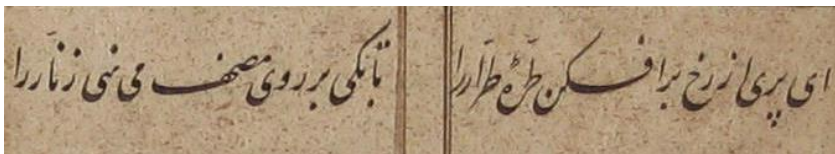
Eserin sonu:

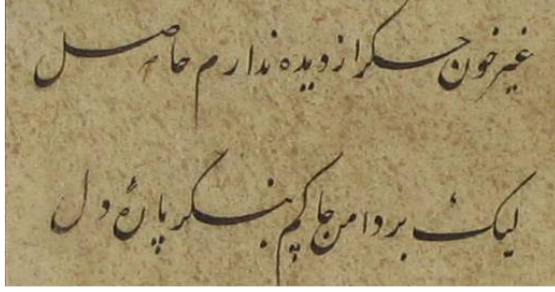
3.1.2.3. T (Tırnovalı) Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Tırnovalı bölümünde 1476 numarada kayıtlıdır. 31 varaktan oluşan nüsha, talik hatıyla, 203*117, 131*64 mm ölçülerinde, ortalama 10 satır olarak tertip edilmiştir. Eserin 1^a varakında 3 adet silik mühür bulunmaktadır. Ser levhalıdır. Bu nüshada 95 adet gazel, 5 adet müfred ve 1 adet eş'âr-ı perâkende yer almaktadır. Nüsha toplam 550 beyitten oluşmuştur. Eserde telif ve istinsah tarihine ait hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

Eserin başı:

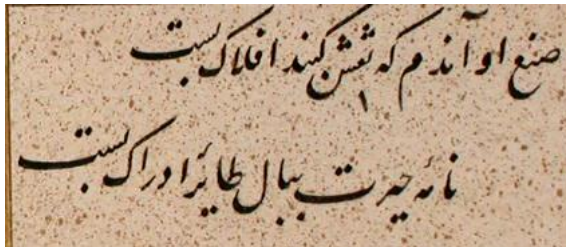
Eserin sonu:

3.1.2.4. A (Ayasofya) Nüşhası

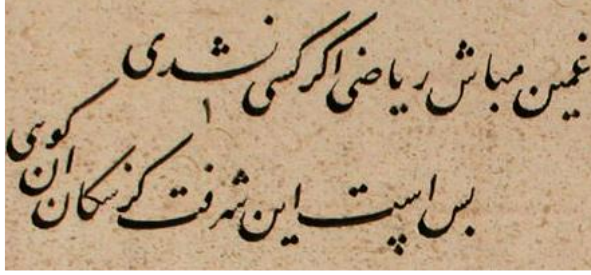
Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Ayasofya bölümünde 3919 numarada kayıtlıdır. 47 varaktan oluşan nüsha, talik hattıyla, 175*96, 99*44 mm ölçülerinde, ortalama 10 satır olarak tertip edilmiştir. Eserin 1^a varakında I. Mahmud'un vakıf mührü (Elhamdü lillahi'llezi hedânâ li-hâzâ ve mâ künnâ li- nehtediye levlâ en hedânâllah Vakf-ı Mahmûd Hân bin Mustafâ Şâh el -muzaffer dâ'imâ)¹¹⁸, vakıf kaydı ve 2 adet tam okunamayan mühür bulunmaktadır. Ayrıca süslü bir çerçevede şu ibare yer almaktadır: “Resm-i hızzâne Sultanü's-selâtin zıllu'l-lahi fi'l arzi es-sultan ibn-i sultan bin sultan ebu'l-hayr Bayezid Han bin Muhammed Han.” Ser levhalıdır. Bölüm başlıkları belirtilmiştir. Bu nüshada 70 adet gazel yer almaktadır. Nüsha toplam 388 beyitten oluşmuştur. Eserde telif ve istinsah tarihine ait kayıt bulunmamaktadır.

Eserin başı:

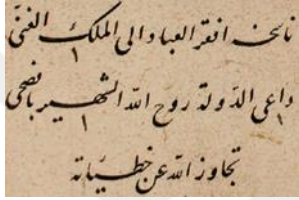

¹¹⁸ Günay Kut, Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, I. Baskı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984, s. 31.

Eserin sonu:

Ayrıca eserin 47^a varakının sonunda şu Arapça ibare yer almaktadır:

“Efkaru’l-‘ibâd ile’l-meliki’l-Ganiyyi, Dâ’î’ d-devleti Ruhullah eş-şehir bi’l-afsaî Tecâveze’llâhu ‘an hatî âtihi.”

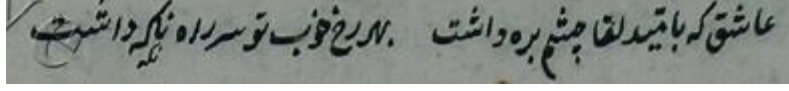
3.1.2.5. K (Kadıze Mehmed) Nüşası

Süleymaniye Kütüphanesi’nde, Kadıze Mehmed bölümünde 431 numarada kayıtlıdır. Bir mecmuada 1-20 varaklar arasında bulunmaktadır. Nüsha, talik hattıyla, 205*125, 140*75 mm ölçülerinde, ortalama 19 satır olarak tertip edilmiştir. Eserin 1^b varakında 1 adet okunmayan mühür bulunmaktadır. Bu nüshada 106 adet gazel ve 3 adet müfred yer almaktadır. Nüsha toplam 627 beyitten oluşmuştur. Eserin 20^b varakında, 966 senesinin Ramazan ayının otuzunda tamamlandığına dair istinsah kaydı bulunmaktadır.

Eserin başı:

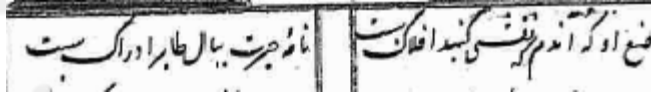
Eserin sonu:

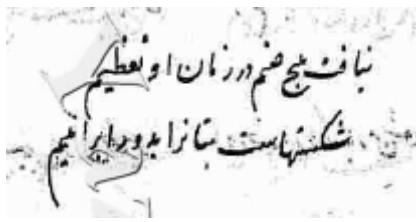
3.1.2.6. E (Esad Efendi) Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Esad Efendi bölümünde 3422 numarada kayıtlıdır. Bir mecmuada 220-233 varaklar arasında bulunmaktadır. Nüsha, talik hattıyla, 200*113, 123*73 mm ölçülerinde, ortalama 15 satır olarak tertip edilmiştir. Ser levhalıdır. Bu nüshada 112 adet gazel, 3 adet kıt'a, 2 adet rubâî, 9 adet müfred ve 3 adet eş'âr-ı perâkende yer almaktadır. Eserde bazı gazeller, rubâîler ve eş'âr-ı perâkendeler "der kenar" kısmında yer almaktadır. Nüsha toplam 657 beyitten oluşmuştur. Eserde telif ve istinsah tarihine ait hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

Eserin başı:

Eserin sonu:

3.1.2.7. F (Fatih) Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Fatih bölümünde 3825 numarada kayıtlıdır. Bir mecmuada 1-18 varaklar arasında bulunmaktadır. Maksud Katib'in talik hattıyla olan nüsha, 205*125, 142*77 mm ölçülerinde, ortalama 13 satır olarak tertip edilmiştir. Eserin 1^a varakında I. Mahmud'un vakıf mührü, vakıf kaydı, 1 adet Yavuz

Sultan Selim mührü (4 tane “Tevekkülî’alâ Hâlikî, ortada Sultân Selîm Şâh”)¹¹⁹ ve 1 adet okunmayan mühür bulunmaktadır. Ser levhalıdır. Bu nüshada 78 adet gazel, 2 adet kıt’a ve 1 adet müfred yer almaktadır. Nüsha toplam 412 beyitten oluşmuştur. Eserde istinsah kaydı olarak 968 senesinin Ramazan ayı bulunmaktadır.

Eserin başı:

Eserin sonu:

3.1.2.8. Nüshalar Arasındaki Farklar

H (Hacı Mahmud Efendi), T (Tırnovalı), K (Kadıze Mehmed) ve F (Fatih) nüshaları “أ” redifli gazel ile başlamıştır. B (Bağdatlı Vehbi), A (Ayasofya) ve E (Esad Efendi) nüshaları “ت” redifli gazel ile başlamıştır.¹²⁰ Bu sıralama muhtemelen “پ-ث-ج-چ-” Riyâzî’nin Dîvân’ı “ح-خ-ذ-ز-ژ-ص-ض-ط-ظ-غ-ف-ک-گ” harfleri hariç müretteb bir dîvândır. H nüshasında olan 2 kaside diğer nüshalarda yer almamaktadır. Çalışmamızda eşâr-perâkende başlığı altında verdiğimiz şiirler A, K ve F nüshalarında yoktur. H, B ve E, F nüshalarında olan kıt’alar diğer nüshalarda yoktur. H, B ve E nüshalarında mevcut olan rubâî diğer nüshalarda yok,¹²¹ H ve E nüshalarında bulunan rubâî diğer nüshalarda yok,¹²² F nüshasında olan rubâî¹²³ ise diğer nüshaların hiçbirinde yoktur. Bu farklılıklar gözetilerek edisyon kritikli metin oluşturulmuş ve metin toplam 113

¹¹⁹ Kut, Bayraktar, a.g.e., I. Baskı, s. 22.

¹²⁰ Bkz. Metin, G. no. : 27.

¹²¹ Bkz. Metin, G. no. : 119.

¹²² Bkz. Metin, G. no. : 120.

¹²³ Bkz. Metin, G. no. : 121.

gazel, 2 kaside, 3 kıt'a, 3 rubâî, 13 müfred ve 3 adet eş'âr-ı perâkende olmak üzere 779 beyitten oluşmuştur. Metinde 1 adet 4 beyitli, 28 adet 5 beyitli, 67 adet 6 beyitli, 14 adet 7 beyitli, 2 adet 8 beyitli ve 1 adet 10 beyitli gazel mevcuttur. Gazellerin çoğu 6 beyitten oluşmuştur. 4 adet mahlassız gazel bulunmaktadır.¹²⁴

3.1.3. Dîvânın Dil ve İmla Özellikleri

a. (را) harf-i nişânesi, (چرا-کرا-ترا-مرا) gibi istisnalar dışında, genellikle sonuna geldiği isimden ayrı yazılmıştır:

¹²⁵... باغ را ...

b. (ان) harf-i nişânesi, kendisinden önceki (ان) zamirine bitişik olarak yazılmıştır:

¹²⁶... آنرا ...

c. (به) izafet harfi, (ب) şeklinde isme bitişik olarak yazılmıştır:

¹²⁷... بقتل ... nüshada ... به قتل ...

d. Ek fiilin geniş zaman çekimi, elifsiz ve kendinden önceki kelimeye bitişik yazılmıştır:

¹²⁸... رحمتست ... nüshada ... رحمت است

e. Mazi-i naklide 3.tekil şahsın kısaltılmış şekli kullanılmıştır:

¹²⁹... کردست ...

f. (گ) harfi (ک) şeklinde keşidesiz yazılmıştır.

¹²⁴ Bkz. Metin, G. no. : 29-92-102-112.

¹²⁵ Metin, be. 272.

¹²⁶ Metin, be. 207.

¹²⁷ Metin, be. 207.

¹²⁸ Metin, be. 97.

¹²⁹ Metin, be. 3.

g. Muzaride ve mazi-i istimrârîde (می) edatı bazen bitişik bazen ayrı

yazılmıştır:

¹³⁰ ... میدود

h. (آن) işaret sıfatı bazı yerlerde isme bitişik yazılmıştır:

¹³¹ ... آنکس ...

i. Muzâri-yi istimrârîde (می) edatı (همی) şekliyle de kullanılmıştır:

¹³² ... همی میرم ...

j. İsim çoğul eki (ها) isme bitişik yazılmıştır.

¹³³ ... گلها ...

k. (به) edatı bazı yerlerde mazi fiilin başına fiile kesinlik katmak ve dolgu maksadıyla getirilmiştir:

¹³⁴ ... بگرفتم ...

l. Edatlar birbirinin yerine kullanılmıştır:

(را) edatı (برای), (به) edatları yerine kullanılmıştır:

¹³⁵ ... ما را اگرچه ...

¹³⁶ ... مجلس ما را نداد نور

m. Hâ'yı gayr-ı melfuz ile biten kelimelerin sonunda yâ'yı vahdet hemze (ء)

ile gösterilmiştir.

¹³⁷ ... هر پارهء

¹³⁰ Metin, be. 4.

¹³¹ Metin, be. 279.

¹³² Metin, be. 1.

¹³³ Metin, be. 20.

¹³⁴ Metin, be. 681.

¹³⁵ Metin, be. 352.

¹³⁶ Metin, be. 73.

n. Yeterlik ve gereklilikte asıl fiil mastar veya hafifletilmiş mastar şekliyle kullanılmıştır:

138 ... می توان گفتن ...

139 باید اول ساختن ...

140 ... توأم کرد

o. Olumsuzluk ve şimdiki zaman önedatı, önedatlı fiillerde önedattan önce kullanılmıştır:

141 نمی بر آید ...

p. (بر) ve (در) önedatları 3. tekil şahıs zamiri (او) ile (برو-درو) şeklinde yazılmıştır:

142 ... برو

143 ... درو ...

q. Sıfat, bazen mevsufundan önce getirilmiştir:

144 ... مسکین ریاضی ...

r. (آن) yerine 3. Tekil şahıs zamiri (او-وی) kullanılmıştır:

145 ... در وی

s. Olumsuzluk edatı ile fiil arasına başka kelimeler girmiştir:

146 ... نه بر رخسار پُر کردم

¹³⁷ Metin, be. 623.

¹³⁸ Metin, be. 507.

¹³⁹ Metin, be. 369.

¹⁴⁰ Metin, be. 457.

¹⁴¹ Metin, be. 565.

¹⁴² Metin, be. 551.

¹⁴³ Metin, be. 169.

¹⁴⁴ Metin, be. 189.

¹⁴⁵ Metin, be. 536.

¹⁴⁶ Metin, be. 516.

t. (به) harf-i izafesi (این-او) kelimeleriyle birleşince (بدین-باو) şekillerinde yazılmıştır.

147 ... باو ...

148 ... بدین روز ...

u. (در) edatı (این) kelimeleriyle birleşince (درین) şeklinde yazılmıştır:

149 ... درین ...

v. Miş'li geçmiş zaman yardımcı fiilsiz kullanılmıştır:

150 ... نشستہ ...

w. Muzari-yi ihbari iltizami yerine kullanılmıştır:

151 ... روم ...

x. İzafet kesresi yerine (را) harfi nişanesi kullanılmıştır:

152 ... نیست ترا باور ...

y. İyelik ifadesi (زان) ile kullanılmıştır:

153 ... زان تو ...

z. Emir fiilinin olumsuzu (م) edatıyla yapılmıştır:

154 ... مپسند ...

¹⁴⁷ Metin, be. 207.

¹⁴⁸ Metin, be. 279.

¹⁴⁹ Metin, be. 523.

¹⁵⁰ Metin, be. 501.

¹⁵¹ Metin, be. 418.

¹⁵² Metin, be. 328.

¹⁵³ Metin, be. 21.

¹⁵⁴ Metin, be. 18.

aa. (ا) ile başlayan fiiller olumsuz yapılırken fiilin başındaki elif düşmüş

araya kaynaştırma (ی) si girmiştir:

155 ... میفکن ...

bb. Pekiştirme zamiri sonundaki bitişik şahıs zamiri meful yerine kullanılmıştır:

156 ... ز کوی خودم ...

cc. İzafet kesresi yerine (ی) harfi kullanılmıştır:

157 ... درختی زندگی ...

dd. Haber kipi yeterlilik kipi yerine kullanılmıştır:

158 از راه ورع کعبه مقصود نیایی سوی حرم از راه روی راه دگر پرس

ee. Miş'li geçmiş zamanın başına bazen (ب) edatı getirilmiştir:

159 ... بپریده اند ...

ff. Emr-i Gayib (گو) ile kullanılmıştır:

160 ... گو بیا ...

gg. Sayı sıfatı (یک) yerine yâ'yı vahdet (ی) kullanılmıştır:

161 ... عمری ...

hh. (بود) yerine (بُد) yazılmıştır:

162 ... بُد ...

155 Metin, be. 35.

156 Metin, be. 38.

157 Metin, be. 268.

158 Metin, be. 349.

159 Metin, be. 376.

160 Metin, be. 321.

161 Metin, be. 447.

ii. Gelecek zaman mastarla kullanılmıştır:

¹⁶³ ... خواهی ساختن ...

jj. Gelecek zaman yardımcı fiili birleşik fiilin başına getirilerek yapılmıştır:

¹⁶⁴ ... نخواهی صید کرد ...

kk. Az da olsa Türkçe kelimeler kullanılmıştır:

¹⁶⁵ ... آل ...

ll. Bazen (!) ile başlayan fiillerde (!) düşürülmüştür:

¹⁶⁶ ... فتادم ...

mm. İkilemeler kullanılmıştır:

¹⁶⁷ ... پاره پاره ...

nn. (او) şahıs zamiri (آن) anlamında kullanılmıştır:

¹⁶⁸ ... درو ...

oo. Bitişik şahıs zamiri, fiilin sonuna getirilerek dolaylı tümleç ve düz tümleç anlamlarında kullanılmıştır:

¹⁶⁹ ... وقوفی باشدت ...

¹⁷⁰ ... فراقم جدا می کشد ...

3.1.4. Tenkitli Metnin Oluşturulmasında Takip Edilen Yol

Çalışmamızda Hacı Mahmud Efendi nüshası esas alındı. Nüshalar karşılaştırıldı. Metnin tümünde gerekli yerlere tamlama kesresi konuldu. Okunmayan yerlere [] konuldu. Şiirlerin vezinleri belirlendi ve her şiirin başına yazıldı.

¹⁶² Metin, be. 517.

¹⁶³ Metin, be. 524.

¹⁶⁴ Metin, be. 524.

¹⁶⁵ Metin, be. 549.

¹⁶⁶ Metin, be. 559.

¹⁶⁷ Metin, be. 571.

¹⁶⁸ Metin, be. 602.

¹⁶⁹ Metin, be. 318.

¹⁷⁰ Metin, be. 36.

- a. Sunulan metinde karışıklığı önlemek adına, bazen med, şedde ve hemzeler; okumada tereddüt edilebilecek yerlere de harekeler konuldu.
- b. Nüshada tek keşide ile yazılan (گ) harfi günümüz imlâsına uygun çift keşide ile yazıldı.
- c. (به) izafet harfi, günümüz imlâsına uygun olarak isimden ayrı yazılmıştır.

171 ... به خود ...

- d. Elifsiz ve kendinden önceki kelimeye bitişik yazılan ek fiilin geniş zaman üçüncü tekil şahsı, sessiz harfle biten kelimelerden sonra ayrı yazıldı, uzun sesli harflerden sonra aynen bırakıldı.

172 ... بخار است

- e. Metinde fiil gövdesine bazen bitişik bazen de ayrı olarak yazılan (می) edatı, sunulan metinde günümüz imlâsına uygun şekilde fiillerden ayrı olarak yazıldı.

173 ... می دود ...

- f. Bazı Arapça kelime ve ibareler harekelenmiş ve bold yazılmıştır.
- g. (آن) işaret sıfatı günümüz imlâsına uygun olarak isimden ayrı yazılmıştır.

174 ... آن کس ...

- h. Nüshada isme bitişik yazılan isim çoğul eki (ها) günümüz imlâsına uygun olarak isimden yarım ara ayrı yazıldı.

175 ... گلها ...

- i. Hâ'yı gayr-ı mefuz ile biten kelimelerin sonunda hemze (ء) ile gösterilen yâ'yı vahdet (ای) şeklinde yazılmıştır.

176 ... هر پاره‌ای ...

¹⁷¹ Metin, be. 126.

¹⁷² Metin, be. 39.

¹⁷³ Metin, be. 4.

¹⁷⁴ Metin, be. 279.

¹⁷⁵ Metin, be. 20.

- j. Metinde bazen bitişik yazılan (را) harf-i nişânesi (چرا-کرا-ترا-مرا) gibi istisnalar dışında günümüz imlâsına uygun olarak her zaman ayrı yazıldı.

... آن را ...¹⁷⁷

- k. Metinde izafet kesresi yerine kullanılan (ی) harfi, sunulan metinde kesre (-) şeklinde gösterildi.

درختِ زندگی ...¹⁷⁸

3.1.5. Vezinler

Dîvân-ı Riyâzî'nin genelinde vezin dağılımı şu şekildedir:

GAZEL, KASİDE,
KİT'A, MÜFRED,
EŞ'ÂR-I
PERÂKENDE
SAYISI:

VEZİN ADI:

44 gazel, 2 kît'a, 6 müfred

[رمل مثنیٰ محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

1 gazel, 1 eş'âr-ı perâkende

[خفیف محبوس محذوف: فاعلاتن مفاعیلن فعلن]

2 gazel

[هزج مسدس اخرج مقبوض محذوف: مفعول مفاعیلن فعولن]

19 gazel, 1 kaside

[مضارع مثنیٰ اخرج مکفوف محذوف: مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلن]

3 gazel, 1 kît'a

[متقارب مثنیٰ محذوف: فعولن فعولن فعولن فعل]

15 gazel, 2 müfred

[هزج مثنیٰ اخرج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن(مفاعیلن)]

13 gazel, 2 müfred

[مجتث مثنیٰ اصلم عروض محذوف ضرب: مفاعیلن فاعلاتن فاعلاتن فعلن(فعلن)]

8 gazel, 1 kaside, 1 müfred

[رمل مثنیٰ محبوس محذوف اصلم ضرب: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فعلن(فعلن)]

1 gazel

[وافر معصوب مقطوف: مفاعیلن مفاعیلن فعولن]

1 gazel

[هزج مثنیٰ اخرج: مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن]

2 gazel, 2 müfred

[هزج مثنیٰ اخرج مقبوض مکفوف محذوف: مفعول مفاعیلن مفاعیلن فعولن]

1 eş'âr-ı perâkende

[رمل مسدس محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن]

1 gazel

[مجتث مثنیٰ محبوس عروض و ضرب: مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن فاعلاتن]

¹⁷⁶ Metin, be. 623.

¹⁷⁷ Metin, be. 207.

¹⁷⁸ Metin, be. 268.

1 gazel	[مضارع مثنى اخرج: مفعولُ فاعلاتن مفعولُ فاعلاتن]
1 gazel	[رجز مثنى سالم عروض اعرج ضرب: مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن]
1 eş'âr-ı perâkende	[هزج مسدس اخرج مقبوض مسبغ: مفعولُ مفاعِلن فعولن]
1 gazel	[منثرح مثنى مطوى مكشوف: مفتعلن فاعِلن مفتعلن فاعِلن]

3.1.6. Edebî Sanatlar

Riyâzî-yi Semerkandî, dîvânında birçok lâfzî ve manevî sanata¹⁷⁹ yer vermiştir. Bunlara ait birkaç örnek aşağıda verilmiştir.

a. Açık istiâre

مه من بر کنارِ بام، هر شامی برون آید
عجب ماهی که او هر شام بر بامی برون آید¹⁸⁰

“Benim ayım her akşam çatının kenarından çıkar. Onun her akşam çatının kenarından çıkması ne tuhaf!”

Şair bu beyitte güzeli aya benzetmiştir. Ancak benzeyen unsur olan güzel beyit içerisinde yer almamaktadır.

b. Terkib-i Tekerrüri

بر در دوست بیم رسواییست
از گریان چاک چاک مرا¹⁸¹

c. Telmih

تا بینم رخ او بر درش آیم هر روز
همچو موسی که رود از پی دیدار به طور¹⁸²

“Her gün onun yüzünü görmek için kapısına geliyorum. (Hakk'ı) görmek için Tûr dağına giden Mûsâ gibi.”

¹⁷⁹ Bkz. Veyis Değirmençay, **Fünûn-i Belâgât ve Sınâât-ı Edebî**, Erzurum, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2006.

¹⁸⁰ Metin, be. 252.

¹⁸¹ Metin, be. 15.

¹⁸² Metin, be. 325.

Beyitte Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında Hakk'ı görme arzusuna telmihte bulunulmuştur.

d. İştikak

لعلّ او فتوى به خون آورد و مفتی قضا می کشد از مشک تر بر صورتش صحّ الجواب¹⁸³

“O sevgilinin ağzı kanımı dökmeye fetva verdi. Kader müftüsü de taze miskle onun yüzüne sıhhü’l cevap hattını çekti.”

Yukarıdaki beyitin ilk mısrasındaki (فتوی-مفتی) kelimeleri aynı kökten türemiştir.

e. İktibâs

چند سوزم زین حسد یا لیتنی کنتُ تُراب¹⁸⁴ می خرامی و زِ قَدت سایه می افتد به خاک

“Salınarak yürüyorsun ve boyunun gölgesi toprağa düşüyor. Bu haset nedeniyle ne kadar yanıyorum. Keşke toprak olsaydım!”

Şair, beyitin ikinci mısrasında geçen ve ‘... keşke toprak olsaydım’ anlamına gelen (یا لیتنی کنتُ تُراب) ifadesiyle Amme Suresi’nin 40. âyetinden iktibâs yapmıştır.¹⁸⁵

f. Cinâs-ı zâid

ای ریاضی تا بر آید نخل اُمیدت به بر در ریاض دیده بَنشان قدّ دلجوی حیب¹⁸⁶

“Ey Riyâzî! Senin ümit ağacın meyvasıyla uzasın. Sevgilinin şefkatli boyunu dide bahçelerine dik.”

¹⁸³ Metin, be. 79.

¹⁸⁴ Metin, be. 77.

¹⁸⁵ Kur’ân-ı Kerim, (Amme Suresi) 78/ 40. ayetten iktibas.

¹⁸⁶ Metin, be. 88.

g. Teşhis

از صراحی سوي ساغر کف زنان آمد شراب ماند تاجی بر سر او از هوادرِ حباب¹⁸⁷

“Şarap sürahiden el çırparak kadehe geldi. Kabarcıkların coşkusuyla başına bir taç koydu.”

Yukarıda geçen beytin birinci mısrasında insana ait bir özellik cansız bir varlık olan şaraba verilmiştir.

h. Tecâhül-i ârif

گر ریاضی را سر بوسیدن پای تو نیست روز و شب چون خاک در کویت چرا افتاده است¹⁸⁸

“Eğer Riyâzî senin ayağını öpme hevesinde değilse gece-gündüz toprak gibi senin kapına niye düşmüş!”

i. Tezat

ریاضی از آن زد در نیستی که بنیاد هستی مداری نداشت¹⁸⁹

“Varlığın temelinin yörüngesi olmadığından Riyâzî yokluk kapısını çaldı.”

j. Teşbih

نقش خالِ دوست بر اطباق چشم عاشقان می نماید چون مگس در پرده‌های عنکبوت¹⁹⁰

“Sevgilinin beninin nakışı, aşıkların gözününün tabakalarında örümcek ağındaki sinek gibi görünüyor.”

¹⁸⁷ Metin, be. 89.

¹⁸⁸ Metin, be. 114.

¹⁸⁹ Metin, be. 127.

¹⁹⁰ Metin, be. 129.

k. Tenâsüb

سینه من سپر تیر کمان ابروی است دلم آشفته زنجیر پریشان موی است¹⁹¹

“Benim sinem, keman kaşının okunun kalkanıdır. Gönlüm de onun dağınık saçlarından dolayı perişandır.”

l. Hüsn-i ta'lîl

گر نمی خواهد که آویزد برین در خویش را قدّ ماه نو چرا چون حلقه می گردد دو تاه¹⁹²

“Eğer bu kapıya halka gibi asılmak istemeseydi ayın boyu niçin iki büklüm oldu.(Niçin hilal haline geldi?)”

Ayın hilal haline gelmesi sevgilinin kapısının halkası olma isteği ile açıklanmıştır.

m. Kinâye

جان من! بستان گریبان مرا از دست هجر ورنه دامان کفن در زیر پا خواهم کشید¹⁹³

“Canım! Ayrılık elinden yakamı kurtar, yoksa kefenin eteğini ayak altına çekeceğim.”

Beyitin ikinci mısrasındaki (دامان کفن در زیر پا خواهم کشیدن) ibaresiyle ölmek kastedilmektedir.

n. Nidâ

چه می پرسی نگارا از من بیچاره حال دل تو خود بهتر همی دانی که در وی کرده ای منزل¹⁹⁴

¹⁹¹ Metin, be. 133.

¹⁹² Metin, be. 604-605.

¹⁹³ Metin, be. 191.

¹⁹⁴ Metin, be. 410.

“Ey sevgili! Gönül halimi, bîcâre benden niye sorarsın? Oraya yerleştiğini sen kendin daha iyi biliyorsun.”

o. Mübalâğa

گرچه بستانِ اِرمِ حُسنِ تمامی دارد نیست پیشِ گلِ رخسارِ تو خالی زِ قصور¹⁹⁵

“Gerçi İrem Bağı her güzelliğe sahip olsa da gül yüzünün yanında kusursuz değil.”

p. Leff ü neşr-i müşevveş

تا ریاضی گوید اوصافِ لب و دندانِ او از گهر، الفاظ و از شکر، زبان می بایدش¹⁹⁶

“Riyâzî'nin onun dudağının ve dişinin vasıflarını söylemesi için mücevher gibi söz ve şeker gibi dilinin olması gerekir.”

q. Cinâs-ı tâm

دیدار میسر نشده بجز تسلی در خانه دل نقشِ نگارم بنگارم¹⁹⁷

“Madem ki teselli için kavuşma mümkün olmamıştır. Gönül haneme sevgilimin resmini nakş edeyim.”

r. Cinâs-ı muzâri

بی روی تو خو کرد ریاضی به ریاضت در مجلسِ اربابِ طرب راه ندارم¹⁹⁸

“Riyâzî, senin yüzünü görmediğinden riyazeti huy edindi. Bu sebepten eğlence erbabının meclisine gitmiyor.”

¹⁹⁵ Metin, be. 324.

¹⁹⁶ Metin, be. 361.

¹⁹⁷ Metin, be. 482.

¹⁹⁸ Metin, be. 483.

s. Cinâs-ı lâhık

همه شب با دلِ خود وصفِ جمالت گویم قصّه درد جدایی به خیالت گویم¹⁹⁹

“Her gece gönlüme senin güzelliğini anlatıyorum. Senin hayaline ayrılık acısının hikayesini söylüyorum.”

t. Reddü'l-kafiye

همه شب با دلِ خود وصفِ جمالت گویم قصّه درد جدایی به خیالت گویم
ای خوش آن روز که با وعده دیدار شبنم خبر دیدنِ خورشیدِ جمالت گویم²⁰⁰

“Her gece gönlüme senin güzelliğini anlatıyorum. Senin hayaline ayrılık acısının hikayesini söylüyorum. Gece görüşme vadiyle senin güzellik güneşini görme haberini söylediğim o gün ne güzel gün!”

3.1.7. İsmi Geçen Şahıslar

Sultan Ahmed: 1469-1494 yılları arasında tahta geçmiş Timurlu hükümdarıdır.²⁰¹ Riyâzî dîvanındaki bazı şiirlerinde Sultan Ahmed'i övmüştür.²⁰²

Yadigâr Muhammed: Şahruh'un Döndü Bike ile Muhammed b. Baysungur'dan olan torunudur.²⁰³ Riyâzî kasidesinde bu hükümdarı da övmüştür.

شهزاده یادگار مُحَمَّد که شیر چرخ نو حلقه بر درش چو سگ و افتخار کرد²⁰⁴

Mevlânâ Safâyî: Kirmanlıdır. Babası, Herat'ta çini sanatçısıdır. Riyâzî aşağıdaki şiirinde Mevlânâ Sâfâyî ismini zikretmektedir. Bu şiirden anlaşıldığı kadarıyla üstün vasıflara sahip bir kişi olduğu ve *rahmetullahi ileyh* ibaresine

¹⁹⁹ Metin, be. 484.

²⁰⁰ Metin, be. 484-485.

²⁰¹ Roemer, **a.g.m.**, s. 356; Ayrıca bkz. Nevâî, **a.g.e.**, I. Baskı, s. 128.

²⁰² Bkz. Metin, Ka. No.: 114-115.

²⁰³ Alan, **a.g.e.**, s. 196; Ayrıca bkz. Nevâî, **a.g.e.**, I. Baskı, s. 30, 204.

²⁰⁴ Metin, be. 727.

istinaden de şiirin kaleme alındığı tarihte ölmüş olduğu bilgisinden hareketle Mecâlisü'n-nefâis'te zikredilen Mevlânâ Sâfâyî olması muhtemeldir.²⁰⁵

وصفِ احسن می شنودم سالها از مردمان
اشتیاق دیدنم بسیار شد سیرِ اَلَيْهِ
سر بر آوردم درونِ خانه‌ای دیدم برو
نام مولانا صفایى رَحْمَتُ اللّٰهِ عَلَيْهِ²⁰⁶

Karabaş: Şair²⁰⁷ [...] او تا کند دفع ریش beyitiyle başlayan şiirinde Hâcegân'ın Karabaş isimli birisinden ders aldığı söyleyerek bu durumu ağır ifadelerle eleştirir. Bu Karabaş'ın da kim olduğunu tespit etmek mümkün olmadı.

Mevlevî Mahmud: Şair şahsın ölümü dolayısıyla yazdığı şiirinde Mevlevî Mahmud'u bir bilgi denizi olarak nitelemektedir:

بحرِ دانش مولوی محمود ازین دارِ فنا
شد روان چون دیدنِ ملکِ ابد بودش غرض²⁰⁸

Bû Alî (İbn-i Sînâ): Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ'dır (ö. 428/1037). Filozof ve Orta Çağ tıbbının önde gelen simasıdır.²⁰⁹

Şairin zikrettiği gerçek kişilikler dışında bazı dinî, tarihî ve mitolojik şahsiyetler de vardır.

Ferhâd: "Ferhad ile Şîrîn" hikayesinin erkek kahramanı.²¹⁰

Şîrîn: "Ferhat ile Şîrîn" hikayesinin kadın kahramanı.²¹¹

Îsâ: Kendisine İncil indirilmiş olan İsrailoğullarının son peygamberidir.²¹²

²⁰⁵ Alî Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis I-II*, Haz. : Kemal Eraslan, II. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015, s. 64; Krş. : Hasan-ı Nisârî Buhârî, *Müzekkir-i Ahbâb*, I. Baskı, Çaphane-i Dairtü'l Muarîfû'l-osmaniye, 1969, s. 399.

²⁰⁶ Metin, be. 750-751.

²⁰⁷ Metin, be. 765.

²⁰⁸ Metin, be. 744.

²⁰⁹ Ömer Mahir Alper, "İbn Sînâ", *DİA*, C. XX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1999, s. 319-322.

²¹⁰ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2004, s. 152.

²¹¹ Pala, *a.g.e.*, s. 433.

²¹² Pala, *a.g.e.*, s. 235.

Yusuf: İsrailoğulları peygamberlerinden Yâkup peygamberin oğludur. Dünyanın en güzel insanı olarak bilinir ve bu yüzden dîvân şiirinde çoğu zaman sevgili ona benzetilir. Mâh-ı Kenân, Yusuf-i Kenân diye de nitelendirilir.²¹³

Mûsâ: Hz. Mûsâ. Allah ile konuşması, ejderha olabilen asası, Yed-i Beyzâ'sı (Beyaz El)²¹⁴, Firavun'u suda boğması vasıflarıyla edebiyata konu olmuştur.²¹⁵

Halîl İbrâhim: Nebîlerin büyüklerindedir.²¹⁶

Bilâl (Habeşî): Bilâl bin Hamâme bin Rebah. Peygamberimizin âzâtlı kölesi, müezzini, ilk Müslümanlardan, sahâbeden Habeşli bir zâttır.²¹⁷

Süleymân: Hem padişah hem de peygamber olan Süleymân, Davûd peygamberin oğludur.²¹⁸

Rüstem: Rüstem-i Dâstân olarak da bilinen İran'ın ünlü kahramanıdır.²¹⁹

Cemşîd: Cem, Pişdâdiyan sülalesinin dördüncü hükümdarıdır. Halk tarafından kendisine Cemşîd ismi verilmiştir.²²⁰

Mecnûn: Leyla ile Mecnûn hikayesinin erkek kahramanıdır.²²¹

3.1.8. Arapça İbareler

Dîvân'da Arapça bazı ibarelere rastlanmıştır. Metinde geçen Arapça ibareler:

a. « يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا » : “... keşke toprak olsaydım”

چند سوزم زین حسد یا لیتنی کنت تُراب²²² می خرامی و زِ قَدت سایه می افتد به خاک

²¹³ Pala, a.g.e., s. 483-484.

²¹⁴ Pala, a.g.e., s. 481.

²¹⁵ Pala, a.g.e., s. 334-335.

²¹⁶ Pala, a.g.e., s. 214.

²¹⁷ Pala, a.g.e., s. 78.

²¹⁸ Pala, a.g.e., s. 411.

²¹⁹ Pala, a.g.e., s. 382.

²²⁰ Pala, a.g.e., s. 86-87.

²²¹ Pala, a.g.e., s. 300.

²²² Kur'an-ı Kerim, (Amme Suresi) 78/ 40. ayetten iktibas.

b. «cevap doğrudur»: «صَحَّ الْجَوَابُ»

223 لعل او فتوی به خون آوژد و مفتی قضا می کشد از مشک تر بر صورتش صَحَّ الْجَوَابُ

c. «doğru hesapsa»: «حَقُّ الْحِسَابِ»

224 در دلم بنشین و بشمر داغهای خویش را تا دهد مسکین ریاضی نقد جان حَقُّ الْحِسَابِ

d. «ölmessin diye»: «حَيِّ لَأَيُّمُوتَ»

225 آرزو دارد دل از یاقوت جان بخش تو قوت زانکه پروردش به آب خضر حَيِّ لَأَيُّمُوتَ

e. «Allah'ın evi»: «بَيْتُ اللَّهِ»

226 خلق آگر بَيْتُ اللَّهِ خوانند چندان دور نیست کز خم ابروی مه رویان درو محرابهاست

f. «Allah'ın yeryüzündeki gölgesi»: «ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ»

227 مطلع خورشید ملک است این سپهر سلطنت جای ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ است از آن رو با صفاست

g. «Bekâ yurdu»: «دَارُ الْبَقَا»

228 چون بنای او به نام شاه سلطان احمد است تا به محشر دولت باقی درین دَارُ الْبَقَاست

223 Metin, be. 79.

224 Metin, be. 82.

225 Metin, be. 128.

226 Metin, be. 169.

227 Metin, be. 170.

228 Metin, be. 172.

h. «شُكْرُ اللَّهِ»: “Allah’a şükür”

رفت از عالم ریاضی بُرد بر دل داغ او شُكْرُ اللَّهِ كَرِ جِهَانِ مَقْصُودِ حَاصِلِ كَرْدِ وَ رَفْتِ²²⁹

i. «فَوْسُ النَّهَارِ»: “gündüz yayı”

شَبِّ اَنْدُوهُ مَا رَا رُوْزِ شَادِي رُوِي يَارِ اَمْدِ هَلَالِ اِبْرُوِي اَنْ مَهْرِ جَبِيْنِ قَوْسِ النَّهَارِ اَمْدِ²³⁰

j. «en güzel kıvamda»: “en güzel kıvamda”

دَرِ قَامَتِ تُو اَحْسَنِ تَقْوِيْمِ²³¹ رَا ظَهْوْرِ دَرِ صُوْرَتِ تُو مَعْنِي فِیْ اَحْسَنِ الصُّوْرِ²³²

k. «en güzel surette»: “en güzel surette”

دَرِ قَامَتِ تُو اَحْسَنِ تَقْوِيْمِ رَا ظَهْوْرِ دَرِ صُوْرَتِ تُو مَعْنِي فِیْ اَحْسَنِ الصُّوْرِ²³³

l. «taş a nakşetmek gibi»: “taş a nakşetmek gibi”

هَرْگَزِ نَشْدِ خِيَالِ جَفَا اَزِ دَلِ بُنَانِ زَانِرُو كِه مَانْدِ دَرِ هَمِه كَالنَّقْشِ فِیْ الْحَجْرِ²³⁴

m. «bu beşer değil»: “bu beşer değil”

اَنْ پَرِي كُو يُوْسُفِ عَهْدِ اَسْتِ وِي مِي شَدِ بِه رَاهِ هَرْ كِه دِيْدِشِ اَزِ نَحْيَرِ كَفْتِ مَا هَذَا الْبَشَرِ²³⁵

²²⁹ Metin, be. 177.

²³⁰ Metin, be. 196.

²³¹ Kur'ân-ı Kerim, (Tin Suresi) 95/ 4. ayetten iktibas.

²³² Kur'ân-ı Kerim, (Tin Suresi) 95/ 4. ayete telmih.

²³³ Metin, be. 292.

²³⁴ Metin, be. 295.

²³⁵ Kur'ân-ı Kerim, (Yusuf Suresi) 12/ 31. ayete telmih.

n. «رَأَى فَتَحْنَا» : “şüphesiz ki biz fethettik ...”

پرده بگشاد از رخ و بر مصحفِ عارض نوشت
آیتِ إِنَّا فَتَحْنَا را به مشکِ تر نگر²³⁶

o. «لَا يَنْقُطِعُ» : “kesintisiz”

نیست آن بی مهر از حالِ دلِ من مطلع
می زند تیغِ جفا بر گردنم لَا يَنْقُطِعُ²³⁷

p. «لِقَائِ خَلِيلٍ» : “dostla buluşma”

شفا یافتیم از لِقَائِ خَلِيلٍ
لِقَاءِ الْخَلِيلِ شِفَاءُ الْعَلِيلِ²³⁸

q. «لِقَاءِ الْخَلِيلِ شِفَاءُ الْعَلِيلِ» : “dostla buluşma, dertlinin dermanıdır”

شفا یافتیم از لِقَائِ خَلِيلٍ
لِقَاءِ الْخَلِيلِ شِفَاءُ الْعَلِيلِ²³⁹

r. «لَا يُعْقَلُ» : “akledilmez”

چنین کز جامِ عشقت جرعه می نوشم بؤد روزی
که در بازارِ رسوایی در آیم مستِ لَا يُعْقَلُ²⁴⁰

s. «دَارُ الْأَمَانِ» : “emniyet yurdu”

دَارُ الْأَمَانِ اهلِ زمان است این مقام
بادا مصون ز حادثهٔ اخر الزمان²⁴¹

²³⁶ Kur'ân-ı Kerim, (Fetih Suresi) 48/ 1. ayetten iktibas.

²³⁷ Metin, be. 374.

²³⁸ Metin, be. 393.

²³⁹ Metin, be. 393.

²⁴⁰ Metin, be. 412.

²⁴¹ Metin, be. 546.

t. «لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» : “O’ndan gayrı bir ilah yok”

ز مشک بر ورق مصحف رخ آن شوخ نوشته کلکِ قضا لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ²⁴²

u. «جَعَلَ الْجَنَّةَ مَثْوَاهُ اللَّهُ» : “Allah makamını cennet eylesin!”

بر درِ خودکش و خاکم کن و بنویس ای ماه کرد قیرم جَعَلَ الْجَنَّةَ مَثْوَاهُ اللَّهُ²⁴³

v. «سَقَا اللَّهُ تَرَاهُ» : “Allah toprağını sulasın!”

عرق از چهره فشان بر سرِ خاکم چو رسی به دعا باد کن و گوی سَقَا اللَّهُ تَرَاهُ²⁴⁴

w. «ezeli» : «لم یزل»

شربتِ خُلدِ برینِ دادش حکیم لم یزل چون مزاج مستقیمش منحرف گشت از مرض²⁴⁵

x. «دَاوُ السَّلَام» : “esenlik yurdu”

کرد دنیا را عوض با روضه دَاوُ السَّلَام زان سبب گشتست تاریخ وفاتِ او عوض²⁴⁶

y. «رَحْمَتُ اللَّهِ عَلَيْهِ» : “Allah’ın rahmeti üzerine olsun”

سر بر آوردم درونِ خانه‌ای دیدم برو نام مولانا صفایی رَحْمَتُ اللَّهِ عَلَيْهِ²⁴⁷

²⁴² Metin, be. 554.

²⁴³ Metin, be. 594.

²⁴⁴ Metin, be. 595.

²⁴⁵ Metin, be. 745.

²⁴⁶ Metin, be. 747.

²⁴⁷ Metin, be. 751.

z. «Allah'a hamd»: «حمد الله».

چو صبحم گرچه از مهت گریبان چاک شد ای مه ولی افتاد دامن تو در دستم به حمد الله²⁴⁸

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM DÎVÂN-I RİYÂZÎ (METİN)

[دیوانِ ریاضی]

[غزل‌ها]

۱

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فع‌لن)]

H1 ^b B2b T1 ^b -2 ^a A6 ^a -6 ^b K3 ^a E2 ^a F1 ^b -2 ^a	گر طیبب آید که گیرد نبضِ جانانِ مرا من همی میرم که می گیرد رگِ جانِ مرا	آفتابِ من به زردی می رسد ²⁴⁹ ز آن رو که ²⁵⁰ تا رسیدست از لبِ شیرین ²⁵¹ او شربت ²⁵² به کام دید اشکِ من که چشمم خوابگاه او نشد می دود ²⁵⁴ بر رو ²⁵⁵ و می گیرد گریبانِ مرا	۱
	ای فلک بر جانِ بیمار ²⁵⁹ ریاضی رحم کن بر سریرِ ملکِ صحتِ دار سلطانِ مرا	چون نکردم غرقِ خون از گریه هر دم ²⁵⁶ لاله وار غنچه ²⁵⁷ کرد آسیبِ تب گلبرگِ خندانِ مرا ²⁵⁸	۵

۲

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فع‌لن)]

H1 ^b -2 ^a B2 ^a T1 ^b A2 ^b -3 ^a K1 ^b	تا به گئی بر رویِ مصحف می نھی زنار را ای پری از رخ بر افکن طرّه طرّار را	بهر دفعِ چشم بد بر بندِ آن ²⁶² طومار را بر گشادی کاکل و خلقی برو دارد ²⁶⁰ نظر ²⁶¹
--	---	---

249 می رسد H, T, A, K, E, F: می کشد B

250 ز آن رو که H, T, B: گاهی که تب A: ز آن رو که تب K, F: آن رو که تب E

251 شیرین B, T, A, K, E: شیرینی H:

252 شربت H, B, A, K, E: شکر T

253 این بیت در نسخه F وجود ندارد.

254 می دود H, T, B, A, E, F: می رود K

255 رو H, B, T, E: روی A, K, F

256 از گریه هر دم H, B, T, E, F: هر دم ز گریه A: از گریه دایم K

257 غنچه H, B, A, K: غنچه T, E, F

258 این بیت در نسخه F سومین بیت است.

259 بیمار H, B, T, A, K, E: پرچم F

260 دارد H, B, K, E, F: دارند T, A

261 نظر H, B, K, E, F: چشم T, A

262 آن H, B, A: این T, K, E, F

E1 ^b F1 ^b	264 سهو باشد سجده کردن صورت دیدار را	263 طاق ابروی تو می خواهم به مهرام چه کار	
	268 دم ز یک رنگی زن و 266 از پا بر آر این 267 خار را	265 چند باشی در حجاب ای گل به دعوی زخمش	۱۰
	271 روز 270 هجران بر سر بالین من بیمار را	269 کسی	
	می برزد بر صفحه دل نقش خط یار را	تا ریاضی را به محشر نامه طاعت بود	

۳

[خفیف مخبون محذوف: فاعلاتن مفاعیلن فعلن]

H2 ^a B2 ^a T2 ^b	زیر سروی گنبد خاک مرا	قامتش گر کند هلاک مرا	
A5 ^a K1 ^b -2 ^a	274 چون تو یار منی چه باک مرا	272 دشمن 273	
E2 ^b F2 ^b -3 ^a	276 از گریبان چاک چاک مرا	275 بر در دوست بیم رسوایست	۱۵
	277 آتش عشق سوخت پاک مرا	گرچه بودم گناه آلوده	
	278 بی رخست آه دردناک مرا	می دهد مژده هلاک آخر	
	که فراقست کند هلاک مرا	279 رحم کن بر ریاضی و میسند	

263 کار F, E, K, A, B, H : سود T

264 این بیت در نسخه‌های E, A, B, پنجمین بیت است.

265 به دعوی زخمش H, B, T, A : به دعوی زخمش, E, K : دعوی با زخمش F

266 زن و H, B, T, A, E, F : زنی K

267 آر این H, T, A, E, K, F : آور B

268 این بیت در نسخه K پنجمین بیت است.

269 آرد H : مانند B, T, A, E, K, F

270 روز H, T, A, E, K, F : شام B

271 این بیت در نسخه‌های E, A, B, سومین، در نسخه K چهارمین بیت است.

272 شود H, B, E, F : شوند T, K : شوندم A

273 دشمن H, B, T, A, E, K, F : خصم A

274 این بیت در نسخه‌های E, K, A, T, B, چهارمین، در نسخه F بیت است.

275 بیم رسوایست H, B, A, E, F : بیم ز رسوایست T : بیم رسوایست K

276 این بیت در نسخه‌های E, K, A, T, B, دومین بیت است.

277 این بیت در نسخه‌های E, K, A, T, B, سومین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.

278 این بیت در نسخه F چهارمین بیت است و در نسخه A وجود ندارد.

279 و میسند H, B, T, A, F : مسکین E, K

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

H2 ^a -2 ^b	غرقِ خون کردم شب ²⁸⁰ هجر تو داغِ خویش را	ساختم در کنجِ دل ²⁸¹ روشن چراغِ خویش را	
B3 ^b			
T2 ^b	در چمن گیسو ²⁸² کشان رفتی معطر ساختند	از نسیمِ سنبلیت گل‌ها و باغ ²⁸³ خویش را	۲۰
A3 ^b -4 ^a			
K2 ^a	باغِ جان زان ²⁸⁴ تو شد بر سینه‌ام خنجر مزن	رخنه چون سازد کسی دیوارِ باغِ خویش را	
E2 ^b	هر که بر یادِ لبِت برداشت ساغر لاله وار ²⁸⁵	می نهد از شوق ²⁸⁶ آن بر سر ایام ²⁸⁷ خویش را	
F2 ^a -2 ^b	شد ریاضی غرقِ خون از مهر ²⁸⁸ رویت همچو صبح ²⁸⁹	تا به گئی دارد نمان در سینه داغِ خویش را	

[هزج مثنی اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن(مفاعل)]

H2 ^b B4 ^a	ز لوحِ مه ²⁹⁰ به آبِ تیغِ شستی خطّ مشکین ²⁹¹ را	سلیمانی مَران از رویِ چندین ²⁹² مورِ مسکین را	
A3 ^b -4 ^a			
K2 ^a -2 ^b	ز چشمِ من سیاهی گر فرو ریزد عجب نبود	چو دیدم ساده از حرفِ وفا آن لوحِ سیمین را ²⁹³	۲۵
E2 ^a -2 ^b			
F2 ^b	خروج لشکرِ خطّش نخواهم ای مسلمانان	که می ترسم سیاه کفر گیرد کشور ²⁹⁴ دین را ²⁹⁵	
	ندارد میل خطّ آن سرو و گل این حرف می داند	چه حاصل عرض کردن پیش او ²⁹⁶ اوراقِ رنگین را ²⁹⁷	
	در آن ساعت که سنبلیت می ترد ²⁹⁸ از گلشنِ عارض	ز رویِ نازکی ²⁹⁹ تر کرد ³⁰⁰ آن گلبرگِ شیرین ³⁰¹ را ³⁰²	

280 شبی H : شب ، B ، T ، A ، K ، E ، F

281 دل H ، B ، T ، A ، K ، E : غم F

282 گیسو H ، B ، T ، E ، F : دامن A

283 و باغ H ، B ، T ، A ، E ، F : دماغ K

284 زان H ، B ، T ، A ، K ، E : آن F

285 وار H ، B ، A ، K ، E ، F : زار T

286 شوق H ، B ، T ، E ، K ، F : ذوق A

287 آن بر سر ایام H ، B ، T ، A ، K : آن بر سر ایام E : این از سر ایام F

288 مهر H ، A ، E ، F : هجر B ، T ، K

289 همچو صبح H ، B ، T ، A ، K ، E : لاله‌وار F

290 مه H ، B ، K ، E : دل A : رو F

291 مشکین H ، B ، A ، E ، F : مسکین K

292 روی چندین H ، B ، A ، E : روی حشمت A : شکرستان F

293 این بیت در نسخهٔ F سومین بیت است.

294 کشور H ، B ، E : لشکر A : عسکر K

295 این بیت در نسخهٔ E چهارمین بیت است و در نسخهٔ F وجود ندارد.

296 او H ، B : - E

297 این بیت در نسخهٔ E پنجمین بیت است، در نسخه‌های A ، K ، F وجود ندارد.

298 ترد H ، B : دمدم K : رود E : دمید F

از آن رو می زند آینه خورشید³⁰³ را³⁰⁴ صیقل
 ریاضی دید آن روی و³⁰⁸ نکرد از خط او³⁰⁹ یادی

که تا روشن نماید چهره اش³⁰⁵ چشم جهان بین³⁰⁶ را³⁰⁷
 بخواند الحمد³¹⁰ در آخر فرامش³¹¹ کرد آمین³¹² را³¹³

۶

[مضارع مثنیٰ اخرب مکفوف محذوف: مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن]

H2 ^b -3 ^a	سوی نگار ³¹⁴ من که بر د نامۀ مرا	کز آتش دلم نپرد مرغ در ³¹⁵ هوا
B3 ^a		
T2 ^b -3 ^a	داریم ذوق خاک شدن بر درت ولی ³¹⁶	ترسم به دامن تو نشیند غبار ما
A3 ^a -3 ^b		
K1 ^b	هر ناوکی ³¹⁷ که چشم تو بر سینه ام زند	از سینه در حریم دل آرم جابجا
E2 ^a		
F2 ^a	می کرد پیش از این به بتان شمع ³¹⁸ خیرگی ³¹⁹	این دم ³²⁰ به ماه روی تو دارد سر صفا
	آن زلف مشک بو که ریاضی اسپر ³²¹ اوست	طومار ³²² جان ماست میفکن به زیر پا

299 نازکی H, B, K, E : نازگی F

300 کرد H, B, E, F : گردد K

301 شیرین H, B : نسرین K, E, F

302 این بیت در نسخه B ششمین، در نسخه E دومین، در نسخه F چهارمین بیت است، در نسخه A وجود ندارد.

303 آینه خورشید H, B, K, E, F : آینه آن خورشید A

304 را H, B, K, E, F : رو A

305 چهره اش B : چهره جان H, A, F : چهره K, E

306 جهان بین B, K, E : حق بین H, A, F

307 این بیت در نسخه B پنجمین، در نسخه F سومین، در نسخه های A, K چهارمین بیت است.

308 روی و H, B, A, E, F : رو و K

309 او H, B, A, K, E : نو F

310 بخواند الحمد و H, A : بخواند الحمد B, E : بخوان الحمد K : بحمد الله که F

311 فراموش H, K, E : فرامش B, A, F

312 ایمن H, B, A : آمین K, E, F

313 این غزل در نسخه T وجود ندارد.

314 نگار H, B, T, K, E, F : حبیب A

315 در H, B, T, K, E, F : بر A

316 ولی H, T, A : ولیک B, K, E : دریغ F

317 ناوکی H, B, T, A, E, F : ناوه کی K

318 شمع H, T, A, K, E, F : شمس B

319 خیرگی H, B, T, A, E, F : تیره کی K

320 این دم H, B, T, A, K, E : حالا F

321 اسپر H, B, T, A, K, E : او F

322 طومار H, B, A, K, E : تمار T : تعدید F

[مقارِب مَثْمَن مَحذُوف: فَعُولَن فَعُولَن فَعُولَن]

H3 ^a	اگر می شوم از تو یک دم جدا	فراقم جدا می گشود غم جدا	
B3 ^b			
T3 ^a	نخواهیم شد ³²⁵ یک دم ³²⁶ از هم ³²⁷ جدا ³²⁸	ز عشقت به غم ³²³ چون در ³²⁴ آمیختم	
A5 ^b			
K3 ^b	ز فردوس گشتم چو آدم جدا ³³¹	ز کوی خودم تا براندی ³²⁹ به جور ³³⁰	
E3 ^a			
F2 ^b	مبادا درین فصلِ خرم جدا ³³³	بهار است، چون من کس از یار ³³² خویش	
	جدایی جدا، آتشی ³³⁴ غم جدا	ریاضی چو مانند از تو می سوزدش	۴۰

[هَزَج مَسْدَس اِخْرَب مَقْبُوض مَحذُوف: مَفْعُولُ مَفَاعِلَن فَعُولَن]

B2 ^{b-3^a}	وی تیر ترا ز جان سپرها	ای زخمِ تو مَرَحِمِ جگرها	
K2 ^b	آورده به قتلِ من خیرها	هر روز ز تو رقیبِ بد خوی ³³⁵	
E3 ^a	گر نیست ترا برو ³³⁶ نظرها	از چه نکنی نظر به سویم	
	هر شب ز سرای دیده درها	بگشاده دل از پیی خیالت	
	چون لاله به باد رفته ³³⁸ سرها	ای سرو که در هوای رویت ³³⁷	۴۵
	عمریست که بوده در گذرها ³³⁹	بخرام که در رهت ریاضی	

323 غم، H، B، T، K، A، E : خون

324 در، H، B، T، A، K، E، F -

325 شد، H، B، T، A، K، E، شدن F

326 یک دم، H : دیگر، B، T، A، K، E، F -

327 هم، H، B، T، A، K، E : تو یک F

328 این بیت در نسخه F سومین بیت است.

329 براندی، H، B، T، A، K، E : بخواندی F

330 جور، H، T : قهر، B، A، K، E، F

331 این بیت در نسخه های B، T، A، K، E، F چهارمین بیت است.

332 چون من کس از یار، H، B، T، A، K، E : و هر کس ز دلدار، A : و چون من کس از یار F

333 این بیت در نسخه های B، T، A، K، E، سومین، در نسخه F دومین بیت است.

334 جدا آتش، H، B، A، K، E، F : جدا و آتش T

335 خوی، B، E : خواه K

336 برو، B : در آن، K، E

337 رویت، B، E : کویت K

338 رفته، B، E : داده K

339 این غزل در نسخه های H، T، A، F وجود ندارد.

[هزج مسدس اخرب مقبوض محذوف: مفعولُ مفاعِلنُ فاعِلنُ]

B4 ^a -4 ^b	ای لعلِ تو آتَشِ جگرها	وی چشمِ ³⁴⁰ تو فتنهٔ نظرها
K3 ^a	هر جا تو ³⁴¹ سمنند داده جولان	در پایِ تو خاک رفته سرها
E2 ^b -3 ^a	بُخرام به ناز ³⁴² تا فشانیم	از دیده به پایِ تو گوهرها
	غافل مشو ای به خاکِ راحت	از سوزشِ سینه در سحرها ³⁴³
	در خاکِ شهیدِ غمزهٔ تو	از روضهٔ جنت است درها ³⁴⁴
	بیچاره به کویِ تو ریاضی	هر دم ³⁴⁵ گذری ز رهگذرها ³⁴⁶

۱۰

[مضارع مثنیٰ اخرب مکفوف محذوف: مفعولُ فاعِلاتُ مفاعِلُ فاعِلنُ]

B4 ^b	صد زخم می زنی دل محنت کشیده را	داغی نمی نمی جگرِ خون چکیده را
K2 ^b	چشمِ مرا ز خطِّ تو افزون شدست نور	سبزه بسی زیاده کند نور دیده را
E2 ^b	مرغِ دلم رمیده از آن زلفِ دلفریب	نتوان دگر به دام کشید آن ³⁴⁷ رمیده را
	یارب ز تند باد ³⁴⁸ خزان در پناه دار	آن سرو تازه، شاخ گل ³⁴⁹ نو رسیده را
	خوبانِ شهر مایلِ شعرِ ریاضی اند	ذوقِ دگر بود سخنِ ما ³⁵⁰ شنیده را ³⁵¹

۱۱

[مضارع مثنیٰ اخرب مکفوف محذوف: مفعولُ فاعِلاتُ مفاعِلُ فاعِلنُ]

B5 ^a	از غمزه داد تیغ برهنه آب داده را	بد هست کرده ترکِ می ناب داده را
K2 ^b -3 ^a		

340 چشم E، B، حسن K

341 تو E، B، که K

342 به ناز K، B، و ساز E

343 این بیت در نسخهٔ K پنجمین بیت است.

344 این بیت در نسخهٔ K چهارمین بیت است.

345 هر دم E، B، گرچه K

346 این غزل در نسخه‌های H، T، A، F وجود ندارد.

347 آن E، B، این K

348 یارب ز تند باد B : یارب که از نسیم K : یارب از نسیم E

349 شاخ گل E : شاخ گلی B : شاخ و گل K

350 ما E، B، نا K

351 این غزل در نسخه‌های H، T، A، F وجود ندارد.

E2 ^b	آن شیشه‌ شکسته پرتاب ³⁵² داده را	دل را فکند و کس نبرد سوی بزم او	
	سبزه فزون شود چمن آب داده را	از آب چشم ما خط سبزش زیاده شد	۶۰
	آن خسته حال شربت عتاب داده را	دادی ز لب دو ³⁵³ بوسه و گفتی که حال چیست	
	آن دردمند رخت به سیلاب داده را ³⁵⁴	ماندی دل ریاضی گریان میان اشک	

۱۲

[مجتث مثنی اصلم عروض محذوف ضرب: مفاعلن فعلاثن مفاعلن فعلن(فعلن)]

B5 ^{a-5b} K2 ^a E3 ^a	من و نظاره آن رو، به گل چه کار مرا	نمی کشد به چمن دل، بگوی ³⁵⁵ یار مرا	
	کجاست دل که گشاید به نوبهار مرا	کدام دیده که بندم به روی گل هیئات	
	پیاده رفتن آن سرو گل عذار مرا	ز بس کرشمه و جولان عشق بُرد از راه	۶۵
	نمی رود ³⁵⁷ غمت از دل به روزگار مرا	به روزگار غم از دل برون رود ³⁵⁶ اما	
	چه سود یارب از این اشک بی قرار [مرا]	چو آتش جگرم ³⁵⁸ را دمی قراری نیست	
	که پای عهد و وفا ³⁶⁰ بست استوار مرا ³⁶¹	ریاضی از سر آن کوی چون رود ³⁵⁹ به ستم	

۱۳

[مضارع مثنی اخرج مکفوف محذوف: مفعول فاعلاثن مفاعیل فاعلن]

B5 ^b K3 ^{a-3b} E3 ^a	از ما سلام ³⁶² زود رسانی به یار ما	ای باد صبحدم گزری بر دیار ما	
	آن شوخ بی وفای فراموش کار ما	هرگز به نامه‌ای نکند یاد بی دلان	۷۰
	سرخ است همچو دامن گردون کنار ما ³⁶⁴	از اشک چون شفاق به من ³⁶³ هر صباح و شام	

352 پرتاب B, K : پر E
353 دو B : چو K - E
354 این غزل در نسخه‌های H, T, A, F وجود ندارد.
355 بگوی B, E : ز کوی K
356 رود B : برد K, E
357 نمی رود B, K : نمی رو E
358 جگرم B : جگر گرم K, E
359 رود B, E : روم K
360 عهد و وفا B, K : عهد وفا E
361 این غزل در نسخه‌های H, T, A, F وجود ندارد.
362 سلام B, K : سلامی E
363 شفاق به من B : شفق مه من K
364 این بیت در نسخه E وجود ندارد.

رفتیم و سوزِ داغِ فراقست نمی رود
 از جانِ ناتوان و³⁶⁵ دلِ بی قرارِ ما³⁶⁶
 یک شب زِ چهره مجلس³⁶⁷ ما را نداد نور
 آن روشنی دیده امیادوارِ ما³⁶⁸
 خاکم به رهگذارِ تو گاهی که بگذری
 دامن به ناز بر منشان از غبارِ ما³⁶⁹
 ریزد زِ بحرِ دیده ریاضی بسی گهر
 هر کس که بشنود غزلِ آبدارِ [ما]³⁷⁰

۷۵

۱۴

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H3^a-3^b چند می گویی که³⁷¹ خورشید است³⁷² رویم در نقاب
 B6^a-6^b نیست پنهان ماو من روشن تر است از آفتاب
 T3^a-3^b می خرامی و زِ قدت سایه می³⁷³ افتد³⁷⁴ به خاک
 A6^b-7^a چند سوزم زین حسد³⁷⁵ یا³⁷⁶ لَبَّتِي كُنْتُ تُرَاب
 K4^a تا خیالت را سجود³⁷⁷ آورده ام³⁷⁸ افکنده اند
 E3^a-3^b لعلِ او فتوی به خون آوَرْد و³⁸² مفتی قضا
 F3^a می کشد از مشک تر بر صورتش³⁸³ صَحَّ الْجَوَاب³⁸⁴
 حلقه شد قدّ من سرگشته مانند رکاب³⁸⁵
 شهسوارِ ابرِ امید آن که بوسم پایِ تو

۸۰

365 و E, B, K -

366 این بیت در نسخه E سومین بیت است.

367 مجلس B, E : خانه K

368 این بیت در نسخه E چهارمین بیت است.

369 این بیت در نسخه E پنجمین بیت است.

370 این غزل در نسخه های H, T, A, F وجود ندارد.

371 چند می گویی که H, B, T, A, K, F : چند گویی همچو E

372 خورشید است H, B, T, K, E, F : خورشیدیست A

373 قدت سایه می H, B, K, E, A : قدت سایه همی T : قدت چون سایه می F

374 افکند H : افتد H, B, T, A, K

375 زین حسد H, B, T, A, K, E : چند سوزم F

376 یا H, B, T, A, K, E : F -

377 سجود H, B, T, A, K, E : بخود F

378 آورده ام H, T, E, F : آورده اند H, B, A, K

379 من H, B, T, A, K, E : ما A

380 سجاده را H, B, T, A, K, E : سجاده ها F

381 بر روی H, B, T, A, K, E : بر بالای H

382 و H - : F, E, K, A, B

383 از مشک تر بر صورتش H, F : از مسک تر بر روی او B : بر صورتش از مسک تر A : از مشک تر بر روی او K : بر صورتش از مشک تر E

384 این بیت در نسخه E هفتمین بیت است و در نسخه T وجود ندارد.

385 این بیت در نسخه های H, B, A, K ششمین، در نسخه T چهارمین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.

گر ز خاکِ کوی او³⁸⁶ عطرِ کفن نبود مرا تا ابد هر ذرّه خاکم جدا بیند عذاب³⁸⁷
 در³⁸⁸ دم بَنشین و بشمر³⁸⁹ داغهایِ خویش را تا دهد مسکین ریاضی نقدِ جان حَقِّ الحِساب³⁹⁰

۱۵

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H3 ^b	گر به جان گردد میسر دیدن روی حبیب	عاشقان جانها بر افشانند در ³⁹¹ کوی حبیب
B6 ^b	با دل پُر خون اگر آیم به گشتِ بوستان	هر گلی در ³⁹² سینم دلغیست ³⁹³ بی روی ³⁹⁴ حبیب ³⁹⁵
A7 ^{b-8} ^a	پوست پوشیدست مسکین نافه آهوی چین	می ³⁹⁶ کند بوی ³⁹⁷ گلای از دو گیسوی حبیب ³⁹⁸
K4 ^a	تا ز بهر ³⁹⁹ صید دلها دام گیسو باز کرد	بسته می بینم هزاران دل به یک ⁴⁰⁰ موی حبیب ⁴⁰¹
E3 ^b	ای دل از دستِ غمش در هجر کی جان بُردمی	گر نیاوردی صبا هر صبح دم بوی حبیب ⁴⁰²
	ای ریاضی تا بر ⁴⁰³ آید نخلِ اُمیدت به بر	در ریاض ⁴⁰⁴ دیده بَنشان قَدِ دلجوی ⁴⁰⁵ حبیب ⁴⁰⁶

۸۵

386 او: F, K, A, T, B, H, E

387 این بیت در نسخه‌های A, B, K پنجمین بیت، در نسخه E چهارمین بیت است و در نسخه‌های F, T وجود ندارد.

388 در: A, T, H; بر: E, K, B

389 بشمر: H, B, T, A; بشمرد: E, K

390 این بیت در نسخه F وجود ندارد.

391 در: H, B, A, E; بر: K

392 در: H, K, E; بر: B, A

393 داغیست: H, B, E; خاریست: A, K

394 روی: H, B, K, E; بوی: A

395 این بیت در نسخه B چهارمین بیت است.

396 می: H, A, K, E; تا: B

397 بوی: H, K, E; بویی: B, A

398 این بیت در نسخه B دومین بیت است.

399 تا ز بهر: H, B, K, E; تا برای: A

400 به یک: H, A; به هر: B, K, E

401 این بیت در نسخه B سومین بیت است.

402 این بیت در نسخه‌های A, B, K, E وجود ندارد.

403 بر: H, A, K; در: B, E

404 ریاض: H, A, K; سواد: B

405 قد دلجوی: H, B, E; سرو دلجوی: A

406 این غزل در نسخه‌های F, T وجود ندارد.

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فعلن)]

H4 ^a	از صراحی سویی ساغر کف زنان آمد شراب	مآند تاجی بر سر او از هوادار ⁴⁰⁷ حباب	
B5 ^b -6 ^a			
T3 ^b			
A8 ^a -8 ^b	مهربانی کرد آن ماه و در آمد از درم	یارب امروز از کدامین سو بر آمد ⁴⁰⁸ آفتاب	۹۰
K3 ^b			
E3 ^a	روز از شرم سگ کویت نیام ⁴⁰⁹ بر درت	زانکه شبها از فغان من ندارد هیچ خواب ⁴¹⁰	
	خون همی گریم اگر بیند کسی رخسار او	کاشکی از پرده چشم ⁴¹¹ برو بندد ⁴¹² نقاب ⁴¹³	
	آن سکندر، علم فرخ فر که می گردد عیان	از نسیم لطف او صد چشمه حضر از سراب ⁴¹⁴	
	احمد افضل، محیط فضل کز افضال او	دور نبود گر به جای قطره در بارد سحاب ⁴¹⁵	
	چون ⁴¹⁶ ریاضی هر که خواهد ⁴¹⁷ پایه همت ⁴¹⁸ بلند	سر نهد بر آستان سرور ⁴¹⁹ عالی جناب ⁴²⁰	۹۵

[مضارع مثنی اخب مکفوف محذوف: مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلن]

H4 ^a	جان را به سویی دوست خیال عزیمت است	این ⁴²¹ ناله ای که می شنوی ⁴²² کوس رحلت است	
B10 ^a -10 ^b			
T4 ^a			
A13 ^b -14 ^a	سویی سرشک ما به حقارت نظر مکن	در چشم عاشقان تو دریای رحمت است ⁴²³	

407 هوادار K: هواداری H, B, T, A, E

408 آمد H, B, T, A, E: آید K

409 نیام H, B, T, A, E: نیام H: نیاید K

410 این بیت در نسخه E چهارمین بیت است.

411 چشم H, T, A, K, E: چشم B

412 برو بندد H, T, E: فرو بندد B, K: می آویزد A

413 این بیت در نسخه E سومین بیت است.

414 این بیت در نسخه T ششمین، در نسخه های B, K, E پنجمین بیت است و در نسخه های H, A وجود ندارد.

415 این بیت در نسخه T هفتمین، در نسخه های B, K, E ششمین بیت است و در نسخه های H, A وجود ندارد.

416 چون H, B, T, A, K: ای E

417 خواهد H, B, T, A, K, E: دارد A

418 همت H, B, T, K: دولت A, E

419 سرور H: خسرو B, T, A, K, E

420 این بیت در نسخه های T, A پنجمین، در نسخه B هفتمین بیت است. این غزل در نسخه F وجود ندارد.

421 این H, B, T, A, K, E, F: وین A

422 شنوی B, T, A, K, E, F: شنوم H

423 این بیت در نسخه های B, K, F سومین بیت است.

K6 ^a	بر سینه شکسته دلان داغ حسرت ⁴²⁵ است ⁴²⁶	جؤلان مکن ⁴²⁴ که صورت نعلِ سمندِ تو	
E4 ^b		می گفت دوش پیرِ مغانم به مرحمت	
F5 ^b	در دور ⁴²⁹ عشق پرورش از جام محنت است	مسکین خبر نداشت که این دردمند را	۱۰۰
	بیچاره‌ای اسیرِ کمنندِ محبت است	از کویِ او ریاضیِ مسکین کجا رود	

۱۸

[مضارع مثنیٰ اخرب مکفوف محذوف: مفعولُ فاعلاتُ مفاعیلُ فاعلن]

H4 ^b	سرمایهٔ سعادتِ دنیا و دینِ ماست	گردی که از سجودِ درت بر جبینِ ماست	
B10 ^a		گشتیم تیره روز ولی شمعِ آفتاب	
T4 ^a -4 ^b	هر صبح روشن از نفسِ آتشینِ ماست ⁴³⁰	با آنکه غم بر آتشِ تنهاییم نشانند	
A8 ^b -9 ^a	غم نیست چون خیالِ رخت ⁴³¹ همنشینِ ماست ⁴³²	تا خاکِ آستانهٔ آن نازنینِ شدم ⁴³³	۱۰۵
K6 ^a -6 ^b		آن، نقشِ داغ نیست که بر چهرهٔ مه است ⁴³⁶	
E4 ^b -5 ^a	رویِ نیازِ اهلِ وفا بر زمینِ ماست ⁴³⁴	زان رویِ ⁴³⁹ آتشینِ که بر افروختی چو گل ⁴⁴⁰	
F3 ^b -4 ^a	گردی ز راه ⁴³⁷ دلبرِ زهره جبینِ ماست ⁴³⁸		
	صد داغ تازه بر دلِ اندوهگینِ ماست ⁴⁴¹		

-
- 424 مکن H, T, A, K, E, F : مده B
- 425 حسرت H, B, T, K, E, F : حیرت A
- 426 این بیت در نسخه‌های B, K, F دومین بیت است.
- 427 خور H, B, T, A, K, F : نوش E
- 428 روزگار H, T, A, K, E, F : روزگاری B
- 429 دور H, B, T, A, K, E : بزم F
- 430 این بیت در نسخهٔ B وجود ندارد.
- 431 رخت H, B, T, K, F : رخس E
- 432 این بیت در نسخهٔ B چهارمین بیت است و در نسخهٔ A وجود ندارد.
- 433 شدم H, B, A, K, E, F : شدم T
- 434 این بیت در نسخهٔ A سومین، در نسخهٔ B دومین بیت است.
- 435 آن H, B, T, A, E, F : این K
- 436 مه است H, B, K, E, A : مهیست H : منست T, F
- 437 راه H, B, T, K, E, F : کوی A
- 438 این بیت در نسخهٔ A چهارمین، در نسخهٔ B سومین، در نسخهٔ E ششمین بیت است.
- 439 زانروی H, B, E : با روی F
- 440 که بر افروختی چو گل H, B, E : چو گذشتی بیوستان F
- 441 این بیت در نسخه‌های B, E پنجمین بیت است و در نسخه‌های K, A, T وجود ندارد.

با دفتر کلام ریاضی توانگریم کان⁴⁴² گنج نامه‌ایست که در⁴⁴³ آستین⁴⁴⁴ ماست

۱۹

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فعن)]

H4 ^b -5 ^a	من جدا از یار و یار از من جدا افتاده است	۱۱۰
B10 ^b	اینچنین مشکل که من دارم کرا افتاده است	
T4 ^b	می نماید از درون شیشه ⁴⁴⁵ همچون رنگ می ⁴⁴⁶	
A10 ^b	عکس آن لب تا درون چشم ما افتاده است ⁴⁴⁷	
K6 ^a	بر در ⁴⁴⁸ آن سرو قامت ⁴⁴⁹ برگ گل ⁴⁵⁰ پاشیده‌اند	
E4 ^b	از شکاف سینه در جان ⁴⁵³ پرتو شمع رخت ⁴⁵⁴	
F5 ^a	همچو نور مه ز روزن در سرا افتاده است ⁴⁵⁵	
	هر کجا بگ ریختم از غم نشان داد ای پری ⁴⁵⁶	
	اشک گلگونم که در ره جا بجا افتاده است ⁴⁵⁷	
	روز و شب چون خاک در کویت چرا افتاده است ⁴⁵⁹	
	گر ریاضی را سر بوسیدن پای تو نیست ⁴⁵⁸	

۲۰

[وافر معصوب مقطوف: مفاعیلن مفاعیلن فعولن]

H5 ^a	دلم را آرزوی گلزاربست ⁴⁶⁰	۱۱۵
B9 ^a	که در هر ⁴⁶¹ سینه از وی خار خاریست	

- 442 کان H, B, T, K, F: این A: کین E
- 443 در H, B, T, A, K, F: - E
- 444 آستین H, B, T, A, K, E, F: آتشین H
- 445 شیشه H, A, E: سینه F
- 446 رنگ می H, A, E: می مدام F
- 447 این بیت در نسخه E ششمین، در نسخه F سومین بیت است و در نسخه‌های B, T, K وجود ندارد.
- 448 بر در H, T, E: در ره B: بر ره K: بر سر F
- 449 سرو قامت H, T, K, E, F: سرو قد B
- 450 گل H, T, K, E, F: گلی B
- 451 یا H, B, T, K, F: یا H, E
- 452 این بیت در نسخه‌های H, T, E, F دومین بیت است، در نسخه A وجود ندارد.
- 453 جان H, B, T, K, E, F: دل A
- 454 پرتو شمع رخت H, T, A: پرتو شمع رخش B: پرتو شمع رخش K: ای پری مهر رخت E: پرتو مهر رخت F
- 455 همچو نور مه ز روزن در سرا افتاده است H, B, T, A, K, F: اشک گلگونم که در ره جا بجا افتاده است E: این بیت در نسخه T سومین بیت است.
- 456 نشان داد ای پری H, K, E, B: نشان داد آن پری T: نشانم می دهد A: نشان دادن ترا F
- 457 اشک گلگونم که در ره جا بجا افتاده است H, B, T, A, K, F: همچو نور مه که در روزن سرا افتاده است E: این بیت در نسخه T چهارمین، در نسخه A سومین، در نسخه B, K دومین بیت است.
- 458 بوسیدن پای تو نیست H, B, T, K, A, E: پرسیدن پای تو نیست F
- 459 این بیت در نسخه E پنجمین بیت است.
- 460 گلزاربست H, B, T, K, E, F: گلزاربست A
- 461 در هر H, B, K, E, F: اندر A, T

T4 ^b -5 ^a	462	به مرگِ خویش مردن سهل کاریست	به تیغِ دوست باید جان سپردن	
A14 ^b -15 ^a				
K4 ^b	465	که در هر گوشه‌ای چون من هزاریست	نه تنها من بر آن گل کرده‌ام میل ⁴⁶⁴	
E3 ^b	467	که ترکیبش ز خاک ره گذاریست	تن خود را از آن رو دوست ⁴⁶⁶ دارم	
F4 ^a	469	چو ⁴⁶⁸ بر لوحِ دلم نقشِ نگاریست	به آب دیده شومِ تختۀ صبر	
	472	خرابِ تست مسکین ⁴⁷¹ روزگاریست	مجو زین ⁴⁷⁰ بیش آزارِ دلِ من	۱۲۰
	474	سگِ کویِ ترا دیرینه یاریست	چه می رانی ریاضی را از این ⁴⁷³ در	

۲۱

[مقارِب مَثَمَن مَحذُوف: فَعُولَن فَعُولَن فَعُولَن فَعُل]

H5 ^a -5 ^b		به کویِ فراغت گذاری نداشت	دلِ بی تو هرگز قراری نداشت	
B6 ^b -7 ^a				
T5 ^a -5 ^b		بدین ناخوشی روزگاری نداشت	بسی رنج‌ها ⁴⁷⁵ دید مجنون ولی	
A15 ^a -15 ^b				
K5 ^b	477	سرِ صحبت خاکساری نداشت	جدایی گزید از من آن ⁴⁷⁶ سنگ دل	
E4 ^a -4 ^b				
F4 ^b	479	بدین چابکی ⁴⁷⁸ شهنشاهی نداشت	ازین بیشتر عرصۀ روزگار	۱۲۵

462 این بیت در نسخه B پنجمین، در نسخه‌های E، K، سومین بیت است.

463 بر آن H، T، K، E، F: بدان B: به آن A

464 کرده‌ام میل H، T: کرده‌ام میل B، F: میل دارم A، K، E

465 این بیت در نسخه A پنجمین، در نسخه‌های B، K، E، دومین بیت است.

466 دوست H، B، T، A، K، E، F: دست H

467 گذاریست H، B، T، K، E، F: گذارست A: این بیت در نسخه A سومین، در نسخه‌های E، K، ششمین بیت است.

468 چو H، T، K، E: که A، B

469 این بیت در نسخه‌های A، K، E، چهارمین، در نسخه B ششمین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.

470 زین H، T، A، K، E، F: ز B

471 مسکین H، B، T، A، K، E: جانا F

472 روزگاریست H، B، T، K، E، F: روزگارست A این بیت در نسخه‌های E، K، پنجمین، در نسخه B سومین بیت است.

473 این H، T، A، K، E، F: آن B

474 یاریست H، T، K، E، F: یارست B، A

475 رنج‌ها H، B، T، F: دردها A، K، E

476 جدایی گزید از من آن H، B، T، F، K: جدایی بگست از من آن A: جدایی طلب کرد آن E

477 این بیت در نسخه‌های E، K، چهارمین بیت است.

478 بدین چابکی H، B، T، K، E، F: چو تو تند خو A

479 این بیت در نسخه‌های E، K، سومین بیت است.

دلم را به هر ره که خواندند رفت⁴⁸⁰ که مسکین⁴⁸¹ به خود اختیاری نداشت⁴⁸²
 ریاضی از آن زد در⁴⁸³ نیستی که بنیاد هستی مداری⁴⁸⁴ نداشت⁴⁸⁵

۲۲

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلمن-فعلمن)]

H5 ^b	آرزو دارد دل از یاقوتِ جان بخشِ تو قوت	زانکه پروردش به آبِ خضرِ حئی لایموت
B7 ^a		
T5 ^b	نقشِ خالی دوست بر اطباقِ چشمِ عاشقان	می نماید چون مگس در پرده‌های عنکبوت
A9 ^a -9 ^b		
K4 ^b	نامهٔ عشقم مسجّل شد به نامِ شاهدان ⁴⁸⁶	گئی رسد دعوی عقلِ بی ثباتم در ⁴⁸⁷ ثبوت ⁴⁸⁸
E3 ^b		
	ماند بی آن مه دلم ماهی صفت در پشتِ غم	می ⁴⁸⁹ نماید داغ او چون اخترِ دولت ز حوت ⁴⁹⁰
	گر ریاضی لقمهٔ راحت نجوید دور نیست	بی نوایانِ تو از خوان ⁴⁹¹ بلا دارند قوت ⁴⁹²

۲۳

[رمل مثنی مخبون محذوف اصلم ضرب: فاعلاتن فعلاتن فعلمن(فعلمن)]

H5 ^b -6 ^a	سینهٔ من سپرِ تیرِ کمانِ ابروی است ⁴⁹³	دلم آشفتهٔ زنجیر ⁴⁹⁴ پریشان ⁴⁹⁵ موی است
B8 ^b		
T5 ^b -6 ^a	ماه نو از ستمِ چرخِ بدین گونه دو تاست	یا مگر همچو منش مهرِ هلالِ ابروی است
A11 ^a -11 ^b		
K5 ^a	هر غباری که بر انگیخت صبا از درِ دوست ⁴⁹⁶	بهر پیراهنِ نازکِ بدنان خوش بوی است ⁴⁹⁷
E4 ^a		

-
- 480 خواندند رفت H, B, T : خواندند و رفت K : خواندی رفت F
 481 که مسکین H, B, T, K : ریاضی F
 482 این بیت در نسخه‌های A, E وجود ندارد.
 483 در H, B, A, K, E : دم T
 484 مداری H, T, A, E : قراری B, K
 485 این بیت در نسخهٔ F وجود ندارد.
 486 شاهدان H, B, T, E : عاشقان A, K
 487 در H : با B, T, A, K, E
 488 این بیت در نسخهٔ K چهارمین بیت است.
 489 می H, A, K, E : کی B, T
 490 این بیت در نسخهٔ K سومین بیت است.
 491 خوان B, T, A, K, E : خون H
 492 این غزل در نسخهٔ F وجود ندارد.
 493 ابروی است H, B, T, A, E : ابرویست K
 494 زنجیر H : گیسوی B, T, A, K, E
 495 پریشان H, B, T, K, E : مسلسل A
 496 در دوست H, B, T, K, E : کویت A
 497 بویست H, B, T, A, E : بویست K

گره لبِ آبِ روانِ جویی⁴⁹⁸ و گه گریهٔ ما⁴⁹⁹ هر زمان میلِ تو ای سرو به دیگر سوی است
 گر ریاضی فکند کویِ سخن در میدان تو به حالش نظرِ لطف فکن خوش گوی است⁵⁰⁰

۲۴

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H6 ^a	قبلهٔ زندانِ مقبل ⁵⁰¹ طاقِ ابرویِ شماست	کعبهٔ اهلِ شرفِ خاکِ سرِ کویِ شماست	
B7 ^b			
T6 ^a	زانکه آنجا جلوه گاهِ قدِّ دلجوی ⁵⁰² شماست	فرشِ لعلِ انداختمِ صحنِ سرایِ دیده را	
A11 ^b -12 ^a			
K5 ^a -5 ^b	لیکِ میلِ خاطرِ من از همه ⁵⁰⁵ سویِ شماست	می‌کند ⁵⁰³ از هر طرفِ نازکِ میانی ⁵⁰⁴ عرضِ حسن	۱۴۰
E4 ^a			
F5 ^a	از چه رو مانندِ خاکِ افتاده در کویِ شماست	عاشقِ افتاده ⁵⁰⁶ را اگر نیستِ ذوقِ پای بوس	
	نقطه‌ای کز مشکتر بر صفحهٔ رویِ شماست ⁵⁰⁷	می‌گشدد بر لوحِ عقلِ عاشقانِ خطِّ جنون	
	روزگاری شد که این مسکین دعاگویِ شماست	بر ریاضی ای پری رویان ⁵⁰⁸ جفا کمتر کنید	

۲۵

[مضارع مثنی مخرب مکفوف محذوف: مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلن]

H6 ^a -6 ^b	سرو سمنبری و قدت ⁵¹⁰ دستهٔ گل است ⁵¹¹	خطت بنفشه، روی گل و موی ⁵⁰⁹ سنبل است	
B8 ^a			
T6 ^a -6 ^b	نخ لیستِ قدِّ یار که پیوسته در ⁵¹³ گل است	در بوستانِ حسن و ملاحظت به آب ناز ⁵¹²	۱۴۵
A12 ^b -13 ^a			
K4 ^b -5 ^a	از دست رفت صید چه جای تعلل است	هوشم رُبود ⁵¹⁴ ساعدِ تو زود تیغ کش	
E3 ^b -4 ^a			

498 جویی H, B, T, K: خواهی A: جوی E

499 ما H, B, T, A: من E, K

500 گویست H, B, T, A, E: گویست K: این غزل در نسخهٔ F وجود ندارد.

501 زندان مقبل H, T: ارباب حاجت B, F: ارباب دولت A, K, E

502 قد دلجوی H, B, T, A, K, E: طاق ابروی F

503 کند H, A, K, F: کنند B, T, E

504 میانی H, A, F: میانان B, T, K, E

505 لیک میل خاطر من از همه H: لیک میل خاطر من زان میان B, T: خاطر من زان میان ای نازنین A: لیک میل خاطر ما زان میان K, E, F

506 افتاده H, B, T, A, K, E: بیچلره F

507 این بیت در نسخه‌های T, F وجود ندارد.

508 بر ریاضی ای پری رویان H, B, T, A, F: ای پری رویان ریاضی را K, E

509 موی H, B, T, A, K, E: زلف F

510 قدت H, B, T, A, K, E: رخت A

511 گل است H, B, T, A, K, E, F: گلیست H, A

512 به آب ناز H, K, E, F: به ناز باز B: به آب ناز T: ز آب ناز A

513 در H, B, T, A, E, F: با K

514 رُبود H, B, A, K, E, F: برد T

F3 ^b	در کورِ مصحفِ رُخش ⁵¹⁵ از خطِ مُشکبو ⁵¹⁶	دایم حدیثِ اهلِ نظر در تسلسل است
	بر فرقِ آفتابِ کمندیست عنبرین	ای دل بگوی ⁵¹⁷ بر سرِ آن شوخ کاکل است
	بی دردِ عارض ⁵¹⁸ تو ریاضی بی نوا ⁵¹⁹	در دامِ غمِ اسیر، خزان دیده بلبل است

۲۶

[مجتث مثنی اصلم عروض محذوف ضرب: مفاعلتن فاعلتن مفاعلتن فعلن(فعلن)]

H6 ^b B8 ^b T6 ^b A13 ^a -13 ^b K5 ^a E4 ^a F4 ^a -4 ^b	۱۵۰	بیا که قدّ تو در باغِ جانِ نهالِ من است	مهِ جمالِ تو خورشیدِ بی زوالِ من است
		به باغِ عشقِ تو ای سرو قدّ من آن مرغم	که کاینات سراسر به زیرِ بالِ من است
		طلوعِ صبح ⁵²⁰ سعادتِ شبِ فراقِ ای دل	به یمنِ طلعت ⁵²¹ ماهِ خجسته فالِ من است
		سزد که مُلکِ دو عالم شود ⁵²² به زیرِ نگین	از آنکه ⁵²³ خاکی درت مسندِ جلالِ من است
		بسوخت جانِ ریاضی ز تابِ آتشِ سحر ⁵²⁴	به نالهٔ سحرِ دل گواهِ حالِ من است

۲۷

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلتن فاعلتن(فعلن-فعلن)]

H6 ^b -7 ^a B1 ^b T7 ^a A1 ^b K5 ^b E4 ^a	۱۵۵	صنِعِ او آن دم که نقشِ گنبدِ افلاک بست	نامهٔ حیرت به بالِ طایرِ ادراک بست
		تا بود بر ⁵²⁵ صنِعِ او در ⁵²⁶ گلشنِ عالمِ علم	بر سرِ چوبی ⁵²⁷ ز گل پراهنِ صد چاک بست
		گئی ⁵²⁸ زند پر در ⁵²⁹ هوایش چون سوارِ امرِ او	بالِ مرغِ عقل را بشکست و بر فتراک بست

515 رخس H: رخت B, T, A, K, E, F

516 مُشکبو H, B: مُشکبوی T, A, K, E, F

517 بگوی H, T: مگو که B, A, K, E, F

518 بی درد عارض H, T, K, F: بی روی چون گلی B: بی روی و عارض A, E

519 بی نوا H, B, T, K, E, F: خسته دل A

520 صبح H, B, T, A, K, E: شمع F

521 طلعت H, B, T, K, E, F: طالع A

522 شود H, T, A, E, F: بود B, K

523 از آنکه H, B, T, A, E, F: مرا که K

524 سحر H, B, T, A: هجر K, E: مهر F

525 بر H, T, A, K, E: از B

526 در H, T, A, K, E: بر B

527 چوبی H, B, T, A: چوبی K, E

528 کی H, B, T, A, K: گر E

529 در H, B, T, A, K: بر E

530	بت پرستی را که زَنار از پیِ اشراک بست	رشته توحید در معنی کرامت کرده است	
532	این همه نقشی که در عالم به صنع پاک بست	یک بیک گشتند ⁵³¹ بر ذاتِ قدیم او گواه	
534	مهوشان را سلسله بر روی آتشناک بست	تاگشد در قیدِ حیرت عقل را از مشک تر ⁵³³	۱۶۰
537	راه آب ⁵³⁵ چشمه مقصود ⁵³⁶ را این خاک بست	ای ریاضی گرد تن از دامنِ جان بر فشان	

۲۸

[مضارع مثنیٰ اخرب مکفوف محذوف: مفعولُ فاعلاثُ مفاعیلُ فاعلن]

H7 ^a	دل پیشِ تست ⁵³⁸ دولتِ من این قدر بس است	گر دورم از تو نقشِ توام در نظر بس است	
B7 ^b -8 ^a			
T7 ^a	خشتی ز آستانِ توام زیرِ سر بس است ⁵⁴⁰	بالینِ عشق ⁵³⁹ درخورِ این دردمند نیست	
A10 ^a -10 ^b			
K4 ^a -4 ^b	کز چشمِ نیم مستِ توام یک نظر بس است ⁵⁴¹	قتلِ مرا حواله به تیغِ اجل مکن	
E3 ^b			
F3 ^a -3 ^b	شبها رخ نیاز بر آن خاکِ در بس است ⁵⁴³	هر بامداد جانبِ مسجد کجا ⁵⁴² روم	۱۶۵
	نظارهٔ جمالِ تو در ره گذر بس است ⁵⁴⁵	چون ⁵⁴⁴ نیست بخت آنکه شوم همنشینِ تو	
	کز خوانِ عشق ⁵⁴⁶ قوتِ تو خونِ جگر بس است	از تنگیِ معاش ریاضی غمین مباش	

530 این بیت در نسخه‌های E, K, پنجمین بیت است.

531 گشتند H, B, T, K, E: مستند A

532 این بیت در نسخه‌های A, K, E ششمین بیت است.

533 مشک تر H, B, T, A, E: مسک تر K

534 این بیت در نسخهٔ A پنجمین، در نسخه‌های E, K چهارمین بیت است.

535 راه آب H, B, T, K, E: آب روی A

536 مقصود H, T, K, E: خورشید A, B

537 این غزل در نسخهٔ F وجود ندارد.

538 تست H, B, T, A, E, F: تو است K

539 عشق: H: عیش: B, T, A, K, E, F

540 این بیت در نسخهٔ F چهارمین بیت است.

541 بس است H, B, T, A, K, F: - E: این بیت در نسخه‌های B, K, E چهارمین، در نسخهٔ F دومین بیت است.

542 کجا H, T, A: چرا B, K, E

543 این بیت در نسخه‌های B, K, E پنجمین بیت است و در نسخهٔ F وجود ندارد.

544 چون H, T, F: گر B, A, K, E

545 این بیت در نسخه‌های B, K, E سومین بیت است.

546 عشق H, B, T, A, E: وصل K: عیش F

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

H7 ^a -7 ^b	ای دل این منزل ⁵⁴⁷ سپهرِ اخترِ عز و علاست	خشبتِ فرشِ این حرم آینه گیتی نماست
B9 ^b		
T7 ^b		
E4 ^b	خلق اگر بیئتُ اللّٰهش خوانند چندان دور نیست	کز خمِ ابروی مه رویان درو محرابهاست
	مطلعِ خورشیدِ مُلک است این ⁵⁴⁸ سپهرِ سلطنت	جای ظلُّ اللّٰه فی الارض است از آن رو با صفاست
۱۷۰	این همایون خانه را یارب نگه دار از خلل	چون مقامِ خاص سلطان زاده هر دو سراسر است
	چون بنای او به نام ⁵⁴⁹ شاه سلطان احمد است	تا به محشر دولتِ باقی درین دَارُ البَقَاسْت ⁵⁵⁰

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

H7 ^b	آن پری رخساره ⁵⁵¹ آمد جای در دل کرد و رفت	مرغِ جانم را به تیغِ غمزه بسمل کرد و رفت
B9 ^a -9 ^b		
A16 ^b -17 ^a		
K5 ^b -6 ^a	اهل دل را آن پری در یک نظر دیوانه ساخت	عقل را حیران آن شکل و شمایل کرد و رفت
E4 ^b		
F4 ^b	رفت آن عیسی دم و بگذاشت ⁵⁵² در جان گندم	زیستن را بر من بیچاره مشکل کرد و رفت
	از فروغِ ماه رخسارِ جهان افروزِ خود ⁵⁵³	نورِ قدسی را چراغِ خانه دل کرد و رفت
	رفت از عالم ریاضی بُرد بر دل داغ ⁵⁵⁴ او	شُکْرِ اللّٰه کز جهان مقصود حاصل کرد و رفت ⁵⁵⁵
۱۷۵		

[هزج مثنی اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن(مفاعل)]

H7 ^b -8 ^a	اگر بی روی او روزی گذر ⁵⁵⁶ بر ⁵⁵⁷ کلشنم افتد	مثالِ جیبِ گل صد چاک در پیراهنم ⁵⁵⁸ افتد
B14 ^b		

547 منزل E, B, H : T -

548 این H, T, E ای B

549 او به نام B : به امر H : او به امر E, T

550 این غزل در نسخه‌های A, K, F وجود ندارد.

551 رخساره H, E, F : رخسار B, A, K

552 بگذاشت H : انداخت B, E, K, F : افکند A

553 افروز خود H, B, K, E : آرای خویش A : افروز او F

554 برد بر دل داغ H : برد داغ هجر B : برد با خود هجر A : برد داغ مهر K, E : بر امید مهر F

555 این غزل در نسخه T وجود ندارد.

556 گذر H, B, A, K, E : نظر T, F

557 بر H, B, T, A, F : در K, E

558 پیراهنم T : پیراهن H, B, A, K, E, F

T8 ^a	559	ز آو گرم ترسم آتش اندر مسکنم افتد	نمی خواهم که در محنت سرایِ خویش بنشینم	
A18 ^b				
K7 ^a	562	نمی خواهد که زان مه پرتوی در 561 روزم افتد	چو شب تاریک شد این کلبه و گردون ز بی مهری 560	۱۸۰
E5 ^a				
F5 ^b	563	به زیر پای او این بار اگر از گردنم افتد	سرم باریست بر گردن حیاتِ دیگری یام	
	566	ز دیده دمبدم لخت 565 جگر در دامنم افتد	ز بهر 564 طعمه زاغ و زغن در وادی هجران	
		ز برق آه ترسم 568 آتش اندر خرمم افتد	ریاضی کشت صبرِ خویش اگر جمع آورم روزی 567	

۳۲

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

H8 ^a		چهره زرد از سرشکِ لاله گون پاکم کند	نیست دلداری که فکر جانِ غمناکم کند	
T8 ^a -8 ^b				
A19 ^b -20 ^a		توسنش باشد که میل 570 سبزه خاکم کند	زود میرم تا برون آید گیاه 569 از تربتم	۱۸۵
K7 ^a				
E5 ^a		جامه قبر 571 من از پیراهن 572 چاکم کند	کسوتِ عمرم چو گردد پاره می خواهم که بخت	
F8 ^b				
	574	شهبسوار من چه باشد صیدِ فتراکم کند	مرغِ نالانم به دام دل 573 گرفتار آمده	
	576	دور نبود گر کسی نسبت به اشراکم کند	دوست را در خانه دل 575 کرده ام با جان شریک	

559 افتد E - : F, K, A, T, B, H

560 چو شب تاریک شد این کلبه و گردون ز بی مهری T : چو شب تاریک شد این کلبه و گردون ز بد مهری H, E : چو شب تاریک شد این کلبه

گردون ز بد مهری K : چو شب تاریک شد این کلبه و گردون ز بد مهری F

561 در H, T, F : بر K, E

562 این بیت در نسخه A, B, A چنین است " شب تاریکم آن مهوش نمی خواهد ز بی مهری ز رویش پرتو سعی درون روزم افتد" : این بیت در نسخه A

چنین است " شب تاریک آن مهوش نمی خواهد ز بد مهری ز رویش پرتو شعی درون روزم افتد" : و هم این بیت در نسخه K وجود دارد و چنین است "

شب تاریک آن مهوش نمی خواهد ز بی مهری ز رویش پرتوی شعی درون روزم افتد"

563 این بیت در نسخه های A, B, K, E : پنجمین بیت است، در نسخه های T, F وجود ندارد.

564 ز بهر H, B, T, A, K, E : برای F

565 لخت H, T, A, F : خون B : لختی K, E

566 این بیت در نسخه های A, B, T, K, E, F چهارمین بیت است.

567 خویش اگر جمع آورم روزی H, B, T, E : خود اگر گرد آورم روزی A : خویش اگر جمع آوری بی او K : خود اگر جمع آورم در دل F

568 ز برق آه ترسم H, T, E : ز آه خویش هر دم B : ز برق آه هر دم A, F : ز برق آه گرم K

569 برون آید گیاه H, T, E : برون آید گیاه A : گیاه آید برون K, F

570 میل H, T, A, E, F : میلی K

571 قبر H, T, A, E, F : صبر K

572 پیراهن H, T, A : پیراهن K, E, F

573 دل H, T, A, K, E : غم F

574 این بیت در نسخه F پنجمین بیت است.

575 دل H, T, A, K, E : تن F

576 این بیت در نسخه F چهارمین بیت است.

ساقیا مسکین ریاضی سال‌ها غمناک زیست⁵⁷⁷ ساغر⁵⁷⁸ می ده که در یک دم طریناکم کند⁵⁷⁹

۳۳

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H8 ^a -8 ^b	باز خط ⁵⁸⁰ نسخ بر حرف بقا ⁵⁸¹ خواهم کشید	۱۹۰
B12 ^b -13 ^a	رخت هستی بر سر کوی فنا خواهم کشید	
T8 ^b	جان من! بستان گریبان مرا از دست هجر	
K8 ^b	ورنه دامان کفن در زیر پا خواهم کشید ⁵⁸²	
E6 ^a	مردمان گویند فردا می کشی دامان او ⁵⁸³	
F8 ^b	حال من این است تا فردا چهها ⁵⁸⁴ خواهم کشید ⁵⁸⁵	
	سوخت دل ⁵⁸⁶ در سینه تا ⁵⁸⁷ خاکسترش آمد برون ⁵⁸⁸	
	تا بود شب‌های تنهای ⁵⁹⁰ مرا همخانه‌ای	
	چون ریاضی سوختم عمری به اقمید ⁵⁹¹ وفا	۱۹۵
	از تو ای نا مهربان تا گئی جفا خواهم کشید ⁵⁹²	

۳۴

[هزج مثنی اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن (مفاعل)]

H8 ^b	شب اندوه ⁵⁹³ ما را روز شادی روی یار آمد	
B12 ^a -12 ^b	هلال ابروی آن مهر ⁵⁹⁴ جبین قوس ⁵⁹⁵ النهار آمد	

577 زیست H, A, K, E, F : تست T

578 ساغر H, T, A, E, F : ساگری K

579 این غزل در نسخه B وجود ندارد.

580 باز خط H, K : بی تو خط E, B : بی خط او T : بی تو حرف F

581 بقا H, T, K, E, F : وفا B

582 این بیت در نسخه K چهارمین، در نسخه E سومین بیت است.

583 او H : دوست B, T, K, E, F

584 چهها H, B, T, K, E : کجا F

585 این بیت در نسخه‌های E, K, دومین بیت است.

586 دل H, B, T, K, E : جان F

587 تا H, T, K, E : و B, F

588 بیرون H : برون B, T, K, E, F

589 این بیت در نسخه K سومین بیت است.

590 تنهای H, B, T, E : تنهای F, K

591 اقمید H, B, T, F : اقمیدی E, K

592 این غزل در نسخه A وجود ندارد.

593 اندوه H, B, A, K, E : هجران F

594 مهر H : مه B, A, K, E, F

595 قوس H, B, A, K, E : خوش F

A23 ^b -24 ^a	598	برای خوردن ⁵⁹⁷ غم‌های او امروز کار آمد	به صد خونِ جگر پرورده بودم سال‌ها ⁵⁹⁶ دل را
K9 ^b			
E6 ^b	602	و لیکن چون بنای ⁶⁰⁰ صبرِ من نا ⁶⁰¹ استوار آمد	قضا از ⁵⁹⁹ آب و خاکم خانه‌ای انگیخت بهرِ غم
F7 ^a			
	605	بود در ششدرِ هجران و نتواند به بار ⁶⁰⁴ آمد	عجب نقشی بر آمد مهرهٔ دل را که چندین بار ⁶⁰³
	607	غریقی ⁶⁰⁶ ما ازین گردآبِ خونین بر کنار آمد	ز چشمِ من برون انداخت خود را مردم دیده
	610	که او از مبدأ فطرت ⁶⁰⁹ پریشان روزگار آمد	نه امروز است این آشفتگی ⁶⁰⁸ مسکین ریاضی را

۳۵

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

H9 ^a		گشتم از خیل فراموشان و ⁶¹² یادِ من نکرد	هرگز آن بد عهد کاری بر مرادِ من ⁶¹¹ نکرد
B15 ^a -15 ^b			
T8 ^b -9 ^a		این دل خودکام هرگز انقیادِ من ⁶¹⁵ نکرد	بارها گفتم که دل بر گیرم ⁶¹³ از دلبر ولی ⁶¹⁴
A24 ^a -24 ^b			
K6 ^b		هیچ گاهی ⁶¹⁷ احتراز از تند بادِ من ⁶¹⁸ نکرد	کوه را بر کند از جا آه من آن شاخ گل ⁶¹⁶
E5 ^a			

596 سال‌ها H, A, K, E, F : ناگهان B

597 خوردن H, A, K, E, F : خورن B

598 آمد H, B, K, E, F : - A : این بیت در نسخهٔ F سومین بیت است.

599 از H, B, A, K, E : زان F

600 بنای H, A, K, E, F : ستون B

601 نا H, B, A, K, E : بی F

602 این بیت در نسخهٔ F چهارمین بیت است.

603 بار H, K, E : که A, B

604 به بار H, K, E : کنار B : بیار A

605 این بیت در نسخهٔ F وجود ندارد.

606 غریقی H : غریقی B, K, E, F

607 این بیت در نسخهٔ F دومین بیت است و در نسخهٔ A وجود ندارد.

608 آشفتگی H, B, K, E, F : آشفتگی A

609 مبدأ فطرت B, A, E : مبدأ فطرت H, K : دل محنت F

610 آمد H, B, A, K, E : - : این غزل در نسخهٔ T وجود ندارد.

611 من H, B, T, A, K, E : ما F

612 و H, B, T, A, K, E : - K

613 گیرم H, B, T, A, K, E : دارم F

614 ولی H, T, A, K, E, F : ولیک B

615 من H, B, T, A, K, E : ما F

616 از جا آه من آن شاخ گل H, E : آه من ولی آن شاخ گل B, A : از جا آه من و آن سنگ دل K : از جا آه من

آن سرو ناز F

617 گاهی H, T, A, K, E, F : وقتی B

618 من H, B, T, A, K, E : ما F

619 این بیت در نسخهٔ F چهارمین بیت است.

۲۰۵ بھرِ تحریرِ صفات⁶²⁰ خطِّ او بختِ سیاه جز سوادِ چشمِ خون افشان⁶²¹ مبادِ من⁶²² نکرد⁶²³ F7^a
 چون ریاضی بارها کردم تظلم پیش او یک ره⁶²⁴ آن سلطانِ خوبان میل دادِ من⁶²⁵ نکرد

۳۶

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H9^a جان دهم شکرانه گر تیغی به قتلِ من گشود
 B10^b-11^a سر مباد آن را که از شمشیرِ او گردن گشود
 T9^a دوستان! خود را به او در عشق نسبت چون گنم
 A21^a-21^b نازنینی⁶²⁶ گئی روا باشد که ننگِ من گشود
 K7^a-7^b بر گشتم از تن⁶²⁷ لباسِ زندگانی⁶²⁸ چون نمآند
 E5^a-5^b بھرِ او از پرده‌های دیده خواهم جامه دوخت
 F5^b-6^a پیشِ دلدار است جان، یارب! مرا آنجا رسان
 هر مژه باید ز اشک⁶³⁰ رشته در سوزن⁶³¹ کشد⁶³²
 سوخت آن بیچاره تا گئی انتظارِ من کشد⁶³³
 بی تو در محنت سرايِ خود دهن بستم ز آه⁶³⁴
 عالمی سوزد گر این آتش سر از روزن کشد⁶³⁵
 زان کمان ابرو اگر یابد ریاضی⁶³⁶ ناوکی
 همچو میلِ سرمه‌اش⁶³⁷ در دیده روشن گشود

-
- 620 صفات H, B, T, A, F: سواد E, K
 621 چشم خون افشان H, B, A, E, K, F: دیده روشن T
 622 من H, B, T, A, E, K, F: ما
 623 این بیت در نسخه F سومین بیت است.
 624 ره H, B, T, A, E, K, F: دم
 625 من H, B, T, A, E, K, F: ما
 626 نازنینی H, B, T, A, E, K, F: شاه بازی
 627 از تن H, B, T, A, E, F: این تن H: از سر K
 628 زندگانی H, B, T, A, E, K, F: زنده گانی
 629 این قدر روزی کزین پس بار پیراهن H: آن قدر زوری که او خود بار پیراهن B: آن قدر زوری کزین پس باز پیراهن T: آن قدر زورم که زین پس بار پیراهن A: آن قدر یاری که زین پس بار پیراهن K: آن قدر یاری که زین پس بار پیراهن E: آن قدر زوری که تیرش بار پیراهن F
 630 اشک H, B, T, K: اشکم E, F
 631 سوزن H, B, E, K, F: سوزان T
 632 این بیت در نسخه‌های E, K پنجمین بیت است و در نسخه A وجود ندارد.
 633 کشد H, B, E, K, T, A: این بیت در نسخه‌های E, K, A چهارمین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.
 634 دهن به ستم ز آه H, E, K, T: کشم از سینه آه B
 635 این بیت در نسخه‌های E, K ششمین بیت است و در نسخه‌های A, F وجود ندارد.
 636 اگر یابد ریاضی H, E, K, T, F: ریاضی گر بیاید B, A, F
 637 سرمه‌اش H, E, K, A, T, F: دیده‌اش B

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فعلن)]

H9 ^b	638	چون کُنم ای دوستان! کارم به رسوایی کشید	باز عقلِ مصلحت بین سر به شیدایی کشید	
B14 ^b -15 ^a				
T9 ^b		بعد از این باید ⁶⁴¹ قلم بر لوح ⁶⁴² بینایی کشید	بی خطش ⁶³⁹ نوری نمی خواهم ⁶⁴⁰ سواد دیده را	۲۱۵
A22 ^a				
K7 ^b		گر توانستی سر از جیبِ شکیبایی ⁶⁴⁴ کشید	دامنِ عیشی به زیرِ پا در ⁶⁴³ آوردی دلم	
E5 ^b				
F6 ^a -6 ^b		عشق، خطِ نسخ بر اوراقِ دانایی کشید ⁶⁴⁶	اهلِ دانش را به دورِ نسخهٔ رخسارِ او ⁶⁴⁵	
		آتشِ آهمِ علم بر چرخِ مینایی کشید ⁶⁴⁹	بس که همچون شمع دوش ⁶⁴⁷ از مهر ⁶⁴⁸ آن مه سوختم	
		سال‌ها در کنجِ محنت رنج تنهایی کشید	هرگز از وصلت، ریاضی را دوا پیدا ⁶⁵⁰ نشد	

[هزج مثنی اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن (مفاعل)]

H9 ^b		و گر نام لبش گیرم دهانم پُر شکر گردد	سخن چون ⁶⁵¹ زان دهن ⁶⁵² گویم حدیثم مُخَصَّر گردد	۲۲۰
B15 ^b				
A17 ^a -17 ^b		نخواهم بادِ گرمی گیرد ⁶⁵³ آن گلبرگ تر گردد ⁶⁵⁴	مَرُو ای آه سوزان سوی رخسارِ عرقناکش	
K6 ^b				
E5 ^a		شود روحِ منش پروانه‌ای ⁶⁵⁵ بر گردِ سر گردد ⁶⁵⁶	اگر آن شمع، شامی بر سرِ خاکم قدم ماند	
F8 ^a				

- 638 چون کُنم ای دوستان کارم به رسوایی کشید H : سر به شیدایی بر آوردم به رسوای کشید B : ای عزیزان چون کُنم کارم به رسوایی کشید A, T, A, E : ای عزیزان چون کُنم کارم به سودایی کشید K : ای عزیزان چون کُنم کارم به رسوایی کشید E : ای عزیزان چو بکنم کارم به رسوایی کشید F
- 639 خطش H, B, T, A, F : رخسار K, E
- 640 نمی خواهم H, T, A, K, E, F : نمی یابم B
- 641 باید H, B, K, E, F : خواهم A, T
- 642 لوح H, B, T, A : حرف K, E, F
- 643 پا در H, B, T, A, E, F : درد K
- 644 شکیبایی H, B, T, K, E, F : توانایی A
- 645 او H, B, T, K : تو A
- 646 این بیت در نسخه‌های H, E وجود ندارد.
- 647 شمع دوش H, B, T, A, E, F : دوزخی K
- 648 مهر H, T, K, E, F : هجر B, A
- 649 این بیت در نسخه‌های H, E چهارمین بیت است.
- 650 پیدا H, B, T, A, F : حاصل K, E
- 651 چون H, B, A, F : گر K, E
- 652 دهن H, B, K, E, F : دهان A
- 653 گرد H, A, K, E : گر B : سوی F
- 654 این بیت در نسخهٔ B چهارمین بیت است.
- 655 پروانه‌ای H : پروانه و B, A, K, E, F
- 656 این بیت در نسخهٔ B دومین، در نسخهٔ F چهارمین بیت است.

۶۵۹	خیالت را به دل پیوسته ^{۶۵۸} بیند باز بر گردد	۶۵۷	ز اندوه جدایی بر لب آید جان من هر شب	
۶۶۲	و زان هر یک برای دیدنت چشم ^{۶۶۱} دگر گردد	۶۶۰	ز گرداب دو چشمم صد حباب شوق بر خیزد	
۶۶۴	ورق از آب چشم من پُر از خون جگر گردد	۶۶۳	شب تحصیل اگر بی روی او در صفحه‌های بینم	۲۲۵
۶۶۵	مگر گاهی کز آب دیده خونبارتر گردد		نمی گردد جدا از داغ‌های تازه هرم من	
۶۶۸	همان بهتر که مسکین چون سگان بیرون ^{۶۶۷} در [گردد]	۶۶۶	ریاضی در حریم وصل او چون ره نمی یابد	

۳۹

[رمل مثنی‌مخبون محذوف اصلم ضرب: فاعلاتن فعلاتن فعلن (فعلن)]

H10 ^a	هر رگی ^{۶۶۹} در بدنم رشته جان خواهد شد	بهر قتلم اگر آن شوخ روان خواهد شد	
B12 ^a			
T9 ^b -10 ^a	چشمه‌ای سوی در دوست روان خواهد شد ^{۶۷۰}	گر چنین گریه کنم در لحد از تربت من	
A21 ^b -22 ^a			
K7 ^b	هر چه آن عهد شکن ^{۶۷۱} گفت همان خواهد شد ^{۶۷۲}	گفت بی مهر شوم تا شود افکار دل	۲۳۰
E5 ^b			
F7 ^a -7 ^b	چشم ^{۶۷۳} از شوق تو خونابه فشان ^{۶۷۴} خواهد شد ^{۶۷۵}	دل از هجر تو در آتش غم خواهد سوخت	
	بر سر کوی تو پا مال سگان خواهد شد ^{۶۷۶}	استخوانی ز تنم مانده و آن هم روزی	

۶۵۷ شب H, B, A, F : دم K, E

۶۵۸ پیوسته B : نشسته H : بنشسته K, E, F

۶۵۹ این بیت در نسخه B سومین، در نسخه‌های K, E, F پنجمین بیت است و در نسخه A وجود ندارد.

۶۶۰ حباب شوق H, B, A, K, E : حباب از شوق F

۶۶۱ چشم H, B, K, E : چشمی F, A

۶۶۲ این بیت در نسخه A چهارمین، در نسخه F سومین و در نسخه‌های K, E چهارمین بیت است.

۶۶۳ در H : بر K, B, E

۶۶۴ ورق از آب چشم من پر از خون جگر گردد H : ورق از اشک من پر قطره خون جگر گردد E, B : ورق از اشک من چون قطره خون جگر گردد K

این بیت در نسخه‌های A, F وجود ندارد.

۶۶۵ این بیت در نسخه‌های H, B, A, K, E وجود ندارد.

۶۶۶ چون ره H, A, K, E, F : گر ره B

۶۶۷ بیرون H, A, K, E : بر گرد B, F

۶۶۸ این غزل در نسخه T وجود ندارد.

۶۶۹ رگی H, B, A, T, K, E, F : دلی H

۶۷۰ این بیت در نسخه‌های B, T, A, K, E سومین بیت است.

۶۷۱ عهد شکن H, A, T, K, E : شوخ جهان B

۶۷۲ این بیت در نسخه‌های B, T, A, K, E دومین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.

۶۷۳ چشم H, B, A, K, E, F : چشم T

۶۷۴ فشان H, B, A, T, K, E, F : چکان A

۶۷۵ این بیت در نسخه F سومین بیت است.

۶۷۶ این بیت در نسخه F چهارمین بیت است.

به وفای تو عَلم گشت ریاضی در شهر همتی دار که مشهور جهان خواهد شد

۴۰

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H10 ^a -10 ^b	یافت گنجی، مفلس ⁶⁷⁷ بیچاره و از ذوق ⁶⁷⁸ مُرد	عاشقِ مسکین ترا دید و ز شادی جان سپرد	
T10 ^a			
A25 ^b	هیچگه ⁶⁸⁰ از دستِ خوبان یک دم آبِ خوش ⁶⁸¹ نخورد ⁶⁸²	می خورد خون از برای تیغ ⁶⁷⁹ مه رویان دلم	۲۳۵
K7 ^b -8 ^a			
E5 ^b	روی زردی پیش یار خویش ⁶⁸⁵ بُرد و زر شمرد ⁶⁸⁶	عاشقِ بی دل ⁶⁸³ که بود از سیمِ اشکِ خود ⁶⁸⁴ غنی	
F6 ^b			
	در قدح صافی بُوَد پیوسته بر بالای دُرْد ⁶⁸⁹	عکسِ آن لب در دو چشمم بر تر ⁶⁸⁷ از ⁶⁸⁸ خون دل است	
	مردمان را از ⁶⁹⁰ سرِ کویِ تو خواهد آب ⁶⁹¹ بُرد ⁶⁹²	سیلِ اشکِ من اگر زینسان فرو ریزد ز چشم	
	نقشِ نامِ ننگ را از تختهٔ هستی سترد ⁶⁹⁵	بر درِ خوبان ریاضی بس که آب ⁶⁹³ از ⁶⁹⁴ دیله ریخت	

۴۱

[هزج مثنی اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن (مفاعل)]

H10 ^b	مثالِ عاشقِ بیجان ⁶⁹⁷ که بر شمشاد می پیچد	بر آن قد سنبلِ مشکین ⁶⁹⁶ او از باد می پیچد	۲۴۰
B13 ^b -14 ^a			

677 گنجی مفلسی H، E: گنج مفلسی T، F: گنجی مفلس A، K

678 از ذوق H، T، A، K، E: در آه F

679 خون از برای تیغ H، T، K، E: تیغ از بالای جور F

680 هیچگه H، T، F: هیچکس K، E

681 خوبان یک دم آب خوش H، T: مه رویان دمی آبی K، E: مه رویان یکدم آبی F

682 این بیت در نسخهٔ A وجود ندارد.

683 بی دل H، T: مسکین A، K، E، F

684 اشک خود T، A، K، E: عشق خود H: اشک جسم F

685 زردی پیش یار خویش H، T، K، E: زرد خویش پیش یار A، F

686 این بیت در نسخه‌های T، K، E چهارمین بیت است.

687 دو چشمم بر ترا H، T، A، E: دو چشمم پر از K

688 دو چشمم بر تر از H، T، A، E

689 این بیت در نسخه‌های T، K، E سومین، در نسخهٔ A دومین بیت است و در نسخهٔ F وجود ندارد.

690 از H، T، K، E: بر A، F

691 آب T، A، K، E، F: لب H

692 این بیت در نسخه‌های A، F چهارمین بیت است.

693 آب T، A، K، E، F: لب H

694 از H، T، A - K، E، F

695 این غزل در نسخهٔ B وجود ندارد.

696 مشکین H، B، T، A، E، F: مسکین K

697 عاشق بیجان H، A، K، E، F: عشق بیجانی T، B

T10 ^b	700	تو گویی برگ گل در ⁶⁹⁹ سوسن آزاد می پیچد	چو سرو من قبای ارغوانی رنگ ⁶⁹⁸ می پوشد	
A15 ^b -16 ^a				
K8 ^a	704	که آن سلطان ز ⁷⁰² مظلومان عنان داد ⁷⁰³ می پیچد	جفا بین و ⁷⁰¹ مجو انصاف خود ز آن شهسوار ای دل	
E5 ^b				
F6 ^b -7 ^a	705	صبا در پرده‌های دیده فرهاد می پیچد	ز خاک مقدم شیرین هر آن گردی که بر خیزد	
	707	که در زلف پری رویان حوری زاد می پیچد	دل آشفتهام سودای زنجیر جنون ⁷⁰⁶ دارد	
		کمند آرزویی بر ⁷⁰⁸ دل ناشاد می پیچد	ریاضی طره آن شوخ را چون باد می آرد	۲۴۵

۴۲

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H10 ^b -11 ^a		عارضت، گل را ز روی نازکی در ⁷⁰⁹ خار ماند	پیش قدّ خوش خرامت، سرو از رفتار ماند	
B13 ^a -13 ^b				
T10 ^b -11 ^a		زین تفاخر پیش مردم پشت بر دیوار ⁷¹¹ ماند	تا به ابروی تو کردم نسبتی ⁷¹⁰ محراب را	
A17 ^b -18 ^a				
K8 ^a		گر توانم زیر سر خستی ز کوی یار ماند	بعد مردن بالش رحمت بود بالین من ⁷¹²	
E5 ^b -6 ^a				
F6 ^a		تلخ کام از شوق آن لب‌های شگر بار ماند	طوطی جان روزگاری شد که در دام فراق	
		یا مگر آهوی مشکین ⁷¹⁴ نافه در گلزار ماند	خال عنبر پوست یارب پیش آن ⁷¹³ چشم سیاه	۲۵۰

698 رنگ H, T, A, K, E : رنگت F

699 در T, H : بر F, E, K, A

700 این بیت در نسخه B وجود ندارد.

701 بین و B, T, A, K, E, F : بینی H

702 ز F, K - : E, A, T, B, H

703 داد F, K, H, E, A, T, B : از داد K, F

704 این بیت در نسخه B دومین بیت است.

705 این بیت در نسخه B سومین بیت است.

706 دل آشفتهام سودای زنجیر جنون H, T, E, F : دلی آشفتهام سودای زنجیر جنون B : دل آشفتهام ز آن روی سودای جنون A : دل دیوانه‌ام سودای

زنجیر جنون K

707 می پیچد H, B, T, A, K, F - : E : این بیت در نسخه B چهارمین بیت است.

708 آرزویی بر H, T, A, E : آرزو را در B : آرزویی بر K : آرزواند ز F

709 در H, K : بر E, A, T, B با F

710 نسبتی H, B, T, A, E, F : نسبت K

711 زین تفاخر پیش مردم پشت بر دیوار H, T, K, E, F : زین تفاخر پیش مردم روی بر دیوار B : پیش مردم زین تفاخر پشت بر دیوار A

712 من H, B, T, A, K, E - : F

713 آن H, B, T, A, K, E - : F

714 مشکین H, B, T, A, E, F : مشکین K

هر که شد پا⁷¹⁵ بسته زنجیرِ سودای⁷¹⁶ بتان چون ریاضی سالها⁷¹⁷ در حلقه زَنار⁷¹⁸ ماند

۴۳

[هزج مثنیٰ اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن(مفاعل)]

H11 ^a	عجب ماهی که او هر شام بر بامی ⁷¹⁹ برون آید	مه من بر کنارِ بام، هر شامی برون آید	
B11 ^b -12 ^a			
T11 ^a	نمی خواهم که از وی اینچنین نامی برون آید	دهانت خوش معمّایست نگشایش ⁷²⁰ به نام من	
K8 ^b			
E6 ^a	بود بھرِ سگش از خونِ دل جامی برون آید ⁷²⁴	اگر چه در تم ⁷²¹ خون نیست ⁷²² باری گریه آغازم ⁷²³	
	اگر از خلوتِ زهد ⁷²⁶ و ریاکامی برون آید ⁷²⁷	به کامِ دل قدم بر فرقِ نه گردون نهد ⁷²⁵ زاهد	۲۵۵
	که این مقصود من از وی به دشنامی برون آید ⁷²⁹	حدیثی آرزو دارم از آن لب ای خوشا روزی ⁷²⁸	
	چه باشد جانِ من گر زان دهن کامی برون آید ⁷³¹	ریاضی آرزو دارد که نامش بر زبان گیری ⁷³⁰	

۴۴

[رمل مثنیٰ محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

H11 ^a -11 ^b	چرخ تیغِ غمره او را به خونم تیز کرد	وه که باز آن سنگ دل عاشق کُشی ⁷³² انگیز ⁷³³ کرد	
B14 ^a			
T11 ^a -11 ^b	بهرِ قتلِ دردمندان فتنه‌ها انگیز کرد	زلف پیدا کرد و بر گل ⁷³⁴ پرده سنبل کشید	
K9 ^b			

-
- 715 شد پا H, B, T, A, K, E : F
- 716 سودای H : گیسوی B, T, K, E : زنار A, F
- 717 سالها H, B, T, A, F : عاقبت K, E
- 718 زنار H, B, K, E, F : كفار A, T
- 719 بر بامی H, T, K, E : بر بام H : از بامی B
- 720 نگشایش H : بگشایش T, B : مگشایش K, E
- 721 تم H, T, K, E : دم B
- 722 نیست H, T, K, E : بست B
- 723 آغازم H, B, T, E : آغازم K
- 724 این بیت در نسخه B چهارمین بیت است.
- 725 نه گردون نهد H, T, E : نه گردون نه تو ای B : نه گردون می نهد K
- 726 خلوت زهد H, B, E : خلوت عجب T : خلقه زهد K
- 727 این بیت در نسخه B پنجمین بیت است.
- 728 خوشا روزی B : خوش آن روز H : خوش آن وقتی E
- 729 این بیت در نسخه B سومین بیت است و در نسخه‌های T, K وجود ندارد.
- 730 گیری H, B, T : گیرد K, E
- 731 این غزل در نسخه‌های A, F وجود ندارد.
- 732 کشی H, T, K, E : کسی B
- 733 انگیز H, B, T, K : بیبک E
- 734 گل H, T, K, E : رخ B

E6 ^b -7 ^a	<p>خاکِ راهِ خویش را خواهد به خون آمیز⁷³⁷ کرد</p> <p>لعل و گوهر بر سرِ کویس ز چشم⁷³⁹ ریز کرد</p> <p>رشتهٔ جانِ مرا فتراکِ صید آویز کرد⁷⁴¹</p> <p>نیست عاشق هر که از تیرِ بلا پرهیز کرد⁷⁴³</p>	<p>گر خرامد اینچنین دامنِ کشان⁷³⁵ آن سرو قد⁷³⁶</p> <p>تا ژمرد بر عمیق لب⁷³⁸ نشاند آن سنگ دل</p> <p>دل ز من بُرد آن مه و آویخت بر موی سیاه⁷⁴⁰</p> <p>کرد پیشِ ناوکِ آن مه ریاضی جان سرد⁷⁴²</p>	۲۶۰
---------------------------------	---	--	-----

۴۵

[هزج مثنیٰ اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن(مفاعل)]

H11 ^b B11 ^b T11 ^b A26 ^a K9 ^a E6 ^a	<p>گزارم تحفهٔ جانِ پیشِ او باشد قبول افتد</p> <p>درین ویرانه آن مه را اگر شامی⁷⁴⁶ نزول افتد⁷⁴⁷</p> <p>مثالِ قطرهٔ⁷⁴⁹ خوی کز رخِ پاک رسول افتد</p> <p>که زنجیری ازو⁷⁵⁰ در گردنِ عقل⁷⁵¹ فضول افتد⁷⁵²</p>	<p>مرا در منزلِ جانان اگر روزی⁷⁴⁴ نزول افتد</p> <p>شود از پرتوِ شمعِ سعادت⁷⁴⁵ کلبه‌ام روشن</p> <p>ز چشمم هر کجا اشکی چکد گل‌ها برون آمد⁷⁴⁸</p> <p>سرِ دیوانگی دارم ز گیسوی تو کاری کن</p>	۲۶۵
--	---	--	-----

735 دامن کشان H، T، B: گیسو کشان K، E

736 قد H، B، T، K: ناز E

737 به خون آمیز H، B: عبیر آمیز T، K، E

738 لب H، B، T: تر K، E

739 لعل و گوهر بر سر کویس ز چشم H، B، T، E: لعل گوهر از چشمم خاکِ کویس K

740 سیاه B: میان H، T، E

741 رشته جان مرا فتراک صید آویز کرد H، T: رشته جان را بدان فتراک دست آویز کرد B: رشته جان مرا فتراک دست آویز کرد E: این بیت در نسخهٔ K وجود ندارد.

742 سرد H، B، T: سر ره K: سر E

743 این غزل در نسخه‌های A، F وجود ندارد.

744 روزی H، B، A، K، E: روز T

745 شمع سعادت H، T، K، E: شمع جمالش B: صبح سعادت A

746 شامی H، T، A: یکدم B: روزی K، E

747 افتد H، B، T، A، K، E -

748 آمد H، B، T، A: آید K، E

749 قطره H، B، T، A، K، E: طره H

750 زنجیری ازو H، B، T، A: زنجیر جنون K، E

751 عقل H، T، K، E: اهل B، A

752 این بیت در نسخه‌های B، T، A، K، E پنجمین بیت است.

تنِ خود را ز⁷⁵³ آبِ باده⁷⁵⁴ در نشو و نما دارم⁷⁵⁵ درخت⁷⁵⁶ زندگی زان بیشتر کاندلر⁷⁵⁷ نزول⁷⁵⁸ افتد⁷⁵⁹
 ریاضی نا توان شد، ای اجل تدبیرِ کارش کن به گنج نامرادی تاگی این مسکین⁷⁶⁰ ملول افتد⁷⁶¹

۴۶

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

۲۷۰ دل که در عشق⁷⁶² تماش جز ناله و زاری نبود آنچنان رفت از من مسکین⁷⁶³ که پنداری نبود
 تا به گئی زاری کنم افتاده بر خاکِ درت در جهان هرگز کسی عاشق بدین زاری نبود⁷⁶⁴
 هیچ کس مهری ندید از ماه رویانِ جهان⁷⁶⁵ غنچه آن⁷⁶⁶ باغ را بُوی وفاداری نبود⁷⁶⁷
 زلفِ او بر بست زنجیرِ جنون بر پای دل و نه این⁷⁶⁸ بیچاره را ذوقِ گرفتاری نبود⁷⁶⁹
 با ریاضی لافِ یاری می زدی ای بی وفا⁷⁷⁰ ریخت خونش را به کینه این خود از یاری نبود⁷⁷¹

۴۷

[رمل مثنی محبون محذوف اصلم ضرب: فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن(فعلن)]

۲۷۵ تا به کفرِ سرِ زلفِ توام اقرار نبود⁷⁷² هر رگی در بدتم رشته زَنار بود⁷⁷³

- 753 ز H, B, T, A, K : از E
 754 باده H, T, E : دیده B, A, K
 755 نشو و نما دارم T, B : نشو و نما خواهم A, K : نشو و نما خواهم H, E
 756 درخت H, B, T, A, K, E : درختی H
 757 کاندلر H, B, E : کاندلر T, A, K
 758 نزول H, K, E : نزول B, A, T
 759 افتد H, B, T, A, K, E - : این بیت در نسخه‌های H, B, T, A, K, E چهارمین بیت است.
 760 تاکی این مسکین H, T, E : تاکی آن مسکین B : تا یکی مسکین A, K
 761 این غزل در نسخه‌های F وجود ندارد.
 762 عشق H, B, A, K, E, F : کوی T
 763 مسکین H, B, T, A, K, E, F : بی دل A
 764 این بیت در نسخه A چهارمین بیت است.
 765 ماه رویانِ جهان H, T, A, K, E : ماه رویان در جهان B : خوب رویان جهان F
 766 آن H, E : این B, T, A, K, F
 767 این بیت در نسخه A دومین بیت است.
 768 این H, T, A, K, E, F : آن B
 769 نبود H, B, T, A, K, E, F - : این بیت در نسخه A سومین، در نسخه F پنجمین بیت است.
 770 یاری می زدی ای بی وفا H, T, A, K, E, F : یاری می زد آن به سالها B
 771 ریخت خونش را به کینه این خود از یاری نبود B : ریختی خونش را به کین این باری از یاری نبود H, T, A, K, E, F : این بیت در نسخه F چهارمین بیت است.
 772 نبود H : بود B, T, A, K, E, F

T12 ^a -12 ^b A20 ^b K9 ^a E6 ^a -6 ^b F8 ^a	گرم ⁷⁷³ اقبال دهد دست و خدا یار بود ⁷⁷⁴	دارم امید که سر در قدم یار نهم
	عَلَمِ کِشْتَه ⁷⁷⁵ خوبانِ ستمکار بود ⁷⁷⁶	لاله هر جامه خونین که کشد بر سرِ چوب
	کز ⁷⁷⁷ فغانم سگِ کوی تو در آزار بود	نکنم پیشِ درت ناله که از یاری نیست
	داند آن کس که بدین روز ⁷⁷⁹ گرفتار بود	حالِ شبهایِ ریاضی که اسیرِ غم ⁷⁷⁸ تُست

۴۸

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن (فعلن-فع لن)]

H12 ^a -12 ^b B13 ^a T12 ^b A23 ^a -23 ^b K9 ^a E6 ^b F7 ^b	بی لبِ میگون ⁷⁸¹ او خونِ گرید و ⁷⁸² دم در کشد	دور از آن رو ⁷⁸⁰ هر کجا بیچاره‌ای ساغر کشد	۲۸۰
	آستانِ دوست از من ⁷⁸³ چند درد سر کشد	کاشکی آید اجل بیرون بزد زین در مرا	
	خازنِ فردوس، آب از چشمه کوثر کشد	گر به خاکِ کوی ⁷⁸⁴ او میرم ز بھر ⁷⁸⁵ شستم	
	صبح دربان تو دستم گیرد ⁷⁸⁶ از گِل بر کشد	بس که گریم هر شبی افتاده بر خاکِ درت	
	جلولِ خون از مژه بر صفحه‌های زر کشد	تا ریاضی وصفِ خطِّ سبز او سازد سواد	

۴۹

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن (فعلن-فع لن)]

H12 ^b B15 ^a A24 ^b K9 ^b	بر سرِ راهش گذاریدم که ⁷⁸⁷ کارِ من نشد	جان به نومیدی بر آمد، یار یارِ من نشد	۲۸۵
	یا بهارِ خرّمی ⁷⁸⁹ در روزگارِ من نشد	یارب از باغِ جهان هرگز گلی شیرین ⁷⁸⁸ نرست	

773 E, K, B, T, A, H : اگر

774 این بیت در نسخه F سومین بیت است.

775 علم کشته E, H, B, T, A, K, F : علم از کشته

776 این بیت در نسخه F دومین بیت است.

777 کز F, E, K, A, B, H, T : گر

778 غم F, E, K, A, B, H, T : رخ

779 روز F, T, H, A, K, E : حال B : درد F, T

780 رو E, H, B, T, A, F : لب K

781 میگون E, H, B, T, A, K, F : خندان

782 گرید و E, K, A, T, B, H, F : گر خورد

783 آستان دوست از من E, A, H : پای دیوارش ز من تا F, K, T, B

784 کوی F, H, T, A, K, E : راه B : پای

785 بھر F, E, K, T, B, H, A : برای

786 صبح دربان تو دستم گیرد E, A, T, H : صبح چون دربان ز دستم گیرد B : صبح دم دربان ز دستم گیرد K : نیست هم دردی که دستم گیرد F

787 بر سر راهش گذاریدم که E, K, A, B, H : فکر تابوت و کفن سازید F

788 گلی شیرین H : گلی شادی E, A, B : گل شادی K, F

789 خرّمی E, A, B, H : خوش دلی K, F

E6 ^b F9 ^a	چونکه ⁷⁹¹ جولانگاه تَرکِ شهبسوارِ من نشد	باد از ⁷⁹⁰ گردِ فنا دامانِ چشمم پر غبار	۲۹۰
	غیرِ برقِ آه شمعِ شامِ تارِ من نشد ⁷⁹³	روزِ عیشِ من مُبدَل شد به شام از درد ⁷⁹² غم	
	در ⁷⁹⁵ بیِ تسکینِ جانِ بیِ قرارِ من نشد ⁷⁹⁶	پیشِ من ⁷⁹⁴ آن سنگدل نگرُفت یک ساعت قرار	
	تا که از خیلِ سگانِ کویِ یارِ من نشد ⁷⁹⁷	در جهان نامِ ریاضی را به عزّت کس نبرد	

۵۰

[مضارع مثنیٰ اخرب مکفوف محذوف: مفعولُ فاعلاّتْ مفاعیلُ فاعلن]

H12 ^b -13 ^a B17 ^b	دارم درِ دو دیده خود باز تا سحر	هر شب بدین هوس که خیالت کند گذر	
T12 ^b -13 ^a A26 ^b -27 ^a	در صورتِ تو معنی ⁷⁹⁸ فِي أَحْسَنِ الصُّورِ ⁷⁹⁹	در قامتِ تو أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ را ظهور	
K10 ^a E7 ^a F10 ^a	هر دم به نوکِ سیخِ زند پاره جگر ⁸⁰²	چشمِ سرشکِ خون ⁸⁰⁰ بکشد ⁸⁰¹ بر سرِ مژه	
	چون مهرِ من ⁸⁰³ جفای تو هر لحظه بیشتر ⁸⁰⁴	چون صبرِ من وفای تو هر لحظه کم شود	
	زانرو که ماند در ⁸⁰⁵ همه كَالْتَّمَشِ فِي الْحَجَرِ ⁸⁰⁶	هرگز نشد خیالِ جفا از دلِ بُتان	۲۹۵
	که گه به ⁸⁰⁷ چشمِ لطفِ بر ⁸⁰⁸ احوالِ او نگر ⁸⁰⁹	بر لب رسید جانِ ریاضی ز جورِ تو	

790 باد از B, A, K, E, F: باد از H

791 چونکه E, H, B, A, F: زانکه E, K

792 از درد H: روز B: درد و A: از درد و E, K

793 این بیت در نسخه F وجود ندارد.

794 من H, K, E: ما F

795 در H, F: وز E, K

796 این بیت در نسخه F چهارمین بیت است و در نسخه‌های A, B وجود ندارد.

797 این غزل در نسخه T وجود ندارد.

798 صورت تو معنی H, T, A, E, K, F: معنی تو صورت B

799 الصور H, B, T, A, E, K: البشر F

800 خون H, B, A: چون T

801 سرشک خون بکشد H, B, T, A, E, K: ز خون دل چو کشد F

802 این بیت در نسخه A چهارمین بیت است.

803 چون مهر من H, A, E, K, F: مهر من و B

804 این بیت در نسخه‌های A, B, E, K: پنجمین بیت؛ در نسخه T در غزلی که با شروع "کوکب آن..." چهارمین بیت است.

805 ماند در H, B, A: ماند او K: هست در E

806 این بیت در نسخه‌های A, B, E, K: چهارمین بیت؛ در نسخه T در غزلی که با شروع "کوکب آن..." پنجمین بیت است: این بیت در نسخه F وجود ندارد.

807 به H, B, A, E, K, F: ز

808 لطف بر H, B, A, E, F: مرحمت K

809 این بیت در نسخه T در غزلی که با شروع "کوکب آن..." ششمین بیت است.

[هزج مثنیٰ اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن(مفاعیل)]

H13 ^a	813	دم از خون ⁸¹¹ می زند روزی اگر ⁸¹² می گیرمش در بر	چرا از رو نرانم ⁸¹⁰ اشک را ای سرو سیمین بر	
B17 ^a -17 ^b				
T14 ^b	816	ز خاکم بعد مُردن چشمه خون می زند سر بر	دروم بس که پُر خون است دم ⁸¹⁴ در می کشم بی او ⁸¹⁵	
A30 ^a -30 ^b				
K10 ^a -10 ^b	820	گرم ⁸¹⁸ خِشْتی بُوَد از آستانِ یار ⁸¹⁹ زیر سر	پس از مُردن نهم در گور سر بر بالش ⁸¹⁷ رحمت	
E7 ^a				
F10 ^a	825	نمود ⁸²⁴ از داغ‌های تازه هر سو آتش لشکر	چو سلطانِ غمت ⁸²¹ در عرصه جان ⁸²² خیمه زدی جان ⁸²³	۳۰۰
	830	بر آید جانِ بیمارم به ⁸²⁸ استقبال تو از ⁸²⁹ در	به سوی کلبه‌ام بمر عبادت ⁸²⁶ گر قدم مانی ⁸²⁷	
		که می گیرد تن سیمین او را پیرهن در بر	ریاضی هر دم از غیرت گریبان پاره می ⁸³¹ سازد	

- 810 نرانم F, E, A, T, B, H : نریزم K
- 811 خون F, A, T, B, H : خود K, E
- 812 اگر F, E, A, T, B, H : که من K
- 813 بر F, A, B, H : زر E, K, T, H
- 814 خون است دم F, H, B, T, E : خونست و دم K, A
- 815 بی او F, H, T, A, K, E : بی تو B
- 816 این بیت در نسخه F وجود ندارد.
- 817 بالش F, H, B, T, E, A : بالن K
- 818 گرم F, H, T, K, E, A : اگر B
- 819 یار F, H, K, E : دوست F, T, B
- 820 این بیت در نسخه F دومین بیت است و در نسخه A وجود ندارد.
- 821 غمت F, H, T, K, E, A : غمش A, B
- 822 جان F, H, T, B, A, E : دل F, E, K
- 823 جان F, H, T, A, E, K : دل F, A, T, H
- 824 نمود F, H, T, B, K, E, A : به خود A
- 825 آتش لشکر F, H, B, T, E : با شمش لشکر A : آتش دیگر K : آتشین لشکر F : این بیت در نسخه‌های A, F سومین بیت است.
- 826 عبادت F, H, E, A : عبادت F, H, T, B, K, A
- 827 مانی F, H, T, K, E, A : ماند F, A, B
- 828 به F, H, T, B, A, K, E
- 829 تو از F, H, T, K, E, A : او بر B : او از F, A
- 830 این بیت در نسخه‌های A, F چهارمین بیت است.
- 831 می F, H, T, B, A, K, E

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

H13 ^a -13 ^b B17 ^b -18 ^a T14 ^a K11 ^a E7 ^b F9 ^b	تا ز بحر چشمم ⁸³² آرد شاخِ مرجان سر به در زهر پُر ⁸³⁵ درد فراقم بوسه‌ای ⁸³⁶ ده تا شود ⁸³⁷ قدّ من در روضهٔ عالم درختِ محنت است برگ‌های گل ز شوقِ لالهٔ رخسارِ تست گر به یاد چشمِ میگوننت بمیرم از گلم ⁸⁴¹ گلبنِ دردیست ⁸⁴⁴ گرد او نشان ⁸⁴⁵ غنچه‌ها ای ریاضی از سرشکِ سیم روی زر چه سود ⁸⁴⁸	می نماید آن صنم ⁸³³ از درج لب ⁸³⁴ یاقوتِ تر در تن من استخوان‌هایِ تھی چون نی شکر از ⁸³⁸ خدنگِ دوست برگ و میوه‌اش پیکانِ تیر ⁸³⁹ غرق خون چون پرده‌هایِ چشم اربابِ نظر ⁸⁴⁰ نرگسِ خونین ⁸⁴² دهد جامش پُر از خونِ جگر ⁸⁴³ دل که پیکان‌ها ز اطرافش بر آوردند ⁸⁴⁶ سر ⁸⁴⁷ چون ز خوبان کام نثوان یافت با این سیم و زر ⁸⁴⁹	۳۰۵
--	---	---	-----

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

H13 ^b B16 ^a T14 ^a -14 ^b A28 ^b -29 ^a	کوکب است ⁸⁵⁰ آن دُرُ گوش و از لطافت هر سحر آن پری کو ⁸⁵¹ یوسفِ عهد است وی می شد به راه	می کنند با آفتاب از یک گریبان سر به در هر که دیدش از تحیر گفت ما هذا البشر	۳۱۰
--	---	---	-----

832 چشم H, K, E : چشم F, T, B

833 می نماید آن صنم H, K, E, F : می بر آرد آن صنم B : می نماید آن بسر T

834 لب H, K, E, F : دُرُ B, T

835 پر H, B, K, E, F : بر T

836 بوسه‌ای H, B, T, E : بوسه K, F

837 شود H, T, E, F : پر شود K, B

838 از H, T, K, E : وز F

839 برگ و میوه‌اش پیکان تیر H, E : برگ و میوه‌اش پیکان و پر T : برگ و میوه‌اش پیکان در K : برگ من سر پیکان تیر F : این بیت در نسخهٔ B وجود ندارد.

840 این بیت در نسخه‌های H, K, E پنجمین بیت است.

841 گلم H, B, T, K, E : شعلم F

842 خونین H : مستی B, T, K, F : مست E

843 این بیت در نسخهٔ B سومین، در نسخه‌های H, K, E چهارمین بیت است.

844 گلبنِ دردیست H, E : چون گل زردیست B : چون گلِ گردیست T

845 نشان H, E : نشاندۀ B, T

846 بر آوردند H, T, E : برون آورده B

847 این بیت در نسخهٔ B پنجمین بیت است و در نسخه‌های H, K, F وجود ندارد.

848 سیم روی زر چه سود H, K : سیم و روی زر چه سود B, T, E : سیم و روی او چه سود F

849 این غزل در نسخهٔ A وجود ندارد.

850 کوکب است H, B, A : کوکب T

851 کو H, B, T, K, E : کان A : گر F

K10 ^a	853	عاقبت در راه آن مه روی رفت آم ز سر	دُر اشک ⁸⁵² من به گشتن داد در عشقش مرا	
E6 ^b				
F9 ^b	856	در چمن زین ذوق ⁸⁵⁵ با مردم دهد زر با سر	گل ز رخسارش نشان بنمود و شد ⁸⁵⁴ سلطان باغ	
	858	هر کجا پا می نهم ⁸⁵⁷ می گردد از خون خاک تر	بس که زد در پای اشکم خارِ مژگان در رهش	
	860	صفحه سبز فلک را کرده اند افشان زر	تا نویسد ⁸⁵⁹ قدسیان شعرِ ریاضی را ز مهر	۳۱۵

۵۴

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H14 ^a		حلقه زد بر خرمن گل مارِ عَنَبَر سر ⁸⁶¹ نگر	شد مسلسل زلف بر رخساره دلبر نگر	
B16 ^b -17 ^a				
T13 ^a		فتنه بر پا می شود در ⁸⁶³ گردش ساغر نگر	یار می خیزد که ساقی گردد و عقلم ⁸⁶² بزد	
A27 ^b -28 ^a		تا وقوفی باشدت ای جان ⁸⁶⁵ به حالم در نگر	بر درت بنوشته ام احوال خود با خون چشم ⁸⁶⁴	
K10 ^b -11 ^a		می زند سیخ از مژه چون یاغی ⁸⁶⁶ کافر نگر ⁸⁶⁷	تا برآرد نقد جان از خانه دل چشم او	
E7 ^a		آیت اِنَّا فَتَحْنَا را به مشک تر ⁸⁶⁸ نگر ⁸⁶⁹	برده بگشاد از رخ و بر مصحفِ عارض نوشت	۳۲۰
F10 ^a -10 ^b		گو بیا ⁸⁷¹ در طلعت آن شوخ مه منظر ⁸⁷² نگر	ای ریاضی هر که در دنیا ⁸⁷⁰ لقا را منکر است	

- 852 در اشک H, T, A, E: اشک چشم B
- 853 عاقبت در راه او رفت از تیمها به سر H, T, A, E: عاقبت در راه آن مه روی رفت آم ز سر B: این بیت در نسخه های K, F وجود ندارد.
- 854 بنمود و شد H, B, A, E, F: بنمود شد K
- 855 ذوق H, K, E: شوق B: وجه A, F
- 856 این بیت در نسخه B پنجمین، در نسخه های K, F سومین بیت؛ در نسخه T در غزلی که با شروع " هر شب ... " چهارمین بیت است.
- 857 نهم H, B, K, E: نخی A: نهد F
- 858 این بیت در نسخه های K, B, F چهارمین بیت؛ در نسخه T در غزلی که با شروع " هر شب ... " پنجمین بیت است.
- 859 نویسد H, B, K: نویسد A, E, F
- 860 این بیت در نسخه T در غزلی که با شروع " هر شب ... " ششمین بیت است.
- 861 گل مار عنبر سر H, B, T, A, K, E: گل ماری از عنبر F
- 862 عقلم H, B, T, A, K, E: هوشم F
- 863 در H, B, T, A, K: بر E, F
- 864 احوال خود با خون چشم H, B, A, K, E: احوال خود با خون دل T: از خون چشم و دل خطی F
- 865 ای جان H, B, T, A, K: یکدم E: ای مه F
- 866 یاغی H, T, E: نیزه B, K: طاغی A
- 867 این بیت در نسخه F وجود ندارد.
- 868 تر H, B, T, A, K, E: و زر F
- 869 این بیت در نسخه F چهارمین بیت است.
- 870 دنیا H, B, A, K, E: عالم T, F
- 871 گو بیا H, B, T, A, E, F: گوییش K
- 872 منظر H, B, T, A, K, E: پیکر A

[رمل مثنیٰ محذوف اصلم ضرب: فاعلاتن فعلاتن فعلن (فعلن)]

H14 ^a	از 873 بیاض مه 874 اگر خطّ تو آید به ظهور	قلم صنع شود مشک فشان بر 875 کافور
B16 ^b		
T13 ^b	نیست غایب ز نظر شمع رخت روز 876 فراق	آتش آری شب تاریک 877 نماید از دور
A29 ^b -30 ^a		
K10 ^b	گرچه بستان ازم حُسن تمامی دارد 878	نیست پیش گل 879 رخسار تو خالی ز قصور
E7 ^b		
F9 ^a -9 ^b	تا بیینم رخ او بر درش آیم هر روز	همچو موسی که رود از پی دیدار به طور
	گشت رویم سیه از عشق ولیکن در حشر	خال مانند ازین رنگ به رخساره حور 880
	از جهان رفت ریاضی به تمنای وصال	بزد 881 مهر مه رخسار تو گورش پُر نور

[هزج مثنیٰ اخرب: مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن]

H14 ^b	ای جان ز غمت مُردم گر نیست ترا باور	آینه رخسارت پیش دهنم آور
B16 ^a -16 ^b		
T13 ^b	از کسب نظر چشمم 882 دُرُوز قدمت ریزد	این شیوه عجب نبود از مردم سیم آور 883
K10 ^b		
E7 ^a	پیغام وفا آورد 884 زان طُرّه صبا لیکن 885	از بخت سیاه خود این را 886 نکنم باور
F9 ^a		
	تا بر ورق نسرین بنوشته 887 خط مشکین 888	از شب رقمی دارد بر صفحه مه خاور
	گر خون ریاضی را ریزی به ستم شاید	در کشور مه رویان امروز تویی داور 889

873 از E, K, A, T, B, H بر F

874 مه F, E, K, T, B, H رخ A

875 بر F, E, K, A, B, H - T

876 روز F, E, A, T, H, B, K شام

877 آری شب تاریک F, E, K, T, H, A: آری به شب تاریک A, B

878 دارد F, E, A, T, B, H دارند K

879 گل F, E, K, T, B, H مه A

880 این بیت در نسخه‌های F, E, T, H وجود ندارد.

881 برد F, A, T, B, H, K کرد E

882 چشم F, E, K, T, H, B اشکم

883 سیم آور F, E, K, T, B, H: سحر آور

884 وفا آورد F, E, K, T, B, H: صبا آورد

885 صبا لیکن F, E, K, T, B, H: مشکینت

886 این را F, E, K, B, T: آن را

887 بنوشته F, E, T, H: پیوست B: بنوشت F, K

888 مشکین F, E, T, B, H: مشکین K

889 این غزل در نسخه A وجود ندارد.

[مجتث مثنی اصلم عروض محذوف ضرب: مفاعلتن فعلاثن مفاعلتن(فعلتن)]

H14 ^b	سرشک را مژهام ⁸⁹⁰ دور از آن گل رخسار	به بوی وصل دواند ⁸⁹¹ همیشه بر سر خار	
B18 ^a			
T15 ^a	گداخت سیم سرشکم درون پوته چشم	که تا به نام تو سازیم لوح چهره نگار	
A28 ^a			
K11 ^a	دل مقام تو بود اندرو نشستی شکر	که حق به مرکز خود این زمان گرفت قرار ⁸⁹²	۳۳۵
E7 ^a			
	ز بھر آنکه ⁸⁹³ گزندش ز چشم بد نرسد	ز طره پیش رخ ⁸⁹⁴ آویخت آن پری طومار ⁸⁹⁵	
	به حجر زنده از آنم که سرو را در باغ	گمان برم که قد تُست گیرمش ⁸⁹⁶ به کنار ⁸⁹⁷	
	ز دانه‌های دل خلق ⁸⁹⁸ همچو تسبیح است	دو زلف یار که بر بسته‌ایم ⁸⁹⁹ ازو زتار ⁹⁰⁰	
	به ⁹⁰¹ حجر چشم ریاضی ز قطره‌های سرشک ⁹⁰²	پیاله‌ایست لبالب ز دانه‌های انار ⁹⁰³	

[مضارع مثنی اخب مکفوف محذوف: مفعول فاعلاث مفاعیل فاعلتن]

H15 ^a	ای دل به غیر عشق مکن شیوه هوس	کز آفرینش تو غرض عشق بود و بس ⁹⁰⁴	۳۴۰
B18 ^b -19 ^a			
T15 ^a -15 ^b	دیدم هزار فتنه ز یک دیدن و ⁹⁰⁵ هنوز	نظاره جمال توام می کند هوس ⁹⁰⁶	
A30 ^b -31 ^a			
K11 ^a -11 ^b	از اشک من به راه تو هر قطره لاله شد	هر ⁹⁰⁷ لاله از جفای تو در ناله چون جرس ⁹⁰⁸	
E7 ^b			

890 مژهام H, B, T, E : ز مژه A, K

891 دواند H, B, T, K, E : دوام A

892 این بیت در نسخه‌های A, E وجود ندارد.

893 ز بھر آنکه H, B, T, K, E : برای آنکه A

894 رخ H, T, A, K, E : مه B

895 این بیت در نسخه A سومین بیت است.

896 تُست گیرمش H, B, T, K, E : تُست و گیرمش A

897 این بیت در نسخه A چهارمین، در نسخه E سومین بیت است.

898 دل خلق H, A, E : در چشم B, K : خال دل خلق T

899 بسته‌ایم H, B, T, K, E : بسته‌ام A

900 این بیت نسخه‌های A, E پنجمین بیت است.

901 به H, B, T, K, E : ز A

902 ز قطره‌های سرشک H, E : به دانه‌های سرشک B, K : ز دانه‌های سرشک T : و قطره‌های سرشک A

903 این غزل در نسخه F وجود ندارد.

904 بود و بس B, T, A, E, F : بود بس H, K

905 دیدن و H, B, T, A, F : دیدنت K, E

906 این بیت در نسخه F سومین بیت است.

907 هر H, B, T, K, E, F : و آن A

908 این بیت در نسخه F دومین بیت است.

F10 ^b	910 هرگز به غورِ او نرسیدست هیچ کس	909 دریا شدست چشمهٔ چشمم ز جورِ تو	
	913 بر مرغِ روح سینهٔ صد ⁹¹² چاک چون قفس	باز ⁹¹¹ آی ای همایِ سعادت که بی تو شد	
	916 غم یار و غصّهٔ مونس ⁹¹⁵ و اندوه هم‌نفس	در هجرِ رویِ یار ⁹¹⁴ ریاضیِ خسته را	۳۴۵

۵۹

[هزج مثنیٰ اخرب مقبوض مکفوف محذوف: مفعولُ مفاعیلُ مفاعیلُ فاعولن]

H15 ^a -15 ^b B18 ^b T15 ^b A31 ^b K11 ^b E7 ^b -8 ^a F10 ^b	917 بیداریِ شب‌هایِ من از مرغِ سحرِ پرس	خون خوردنِ پنهانِ من از دیدهٔ تر پرس	
	919 خبرِ پرس	918 می دهد امروز	
	920 راه‌رویِ راهِ دگر پرس	921 در کلبهٔ من گر نهدی پا به عیادت	۳۵۰
	922 یک ره قدمی رنجه کن ای یار و ز در پرس	923 خبر از عیشِ ریاضی	
	924 از وی سخنِ سوزِ دل و داغِ جگرِ پرس	925 تو دست‌رس	

۶۰

[مضارع مثنیٰ اخرب مکفوف محذوف: مفعولُ فاعلآثُ مفاعیلُ فاعلن]

B19 ^a T16 ^a E7 ^b	شادی همین که دل به غمت مبتلاست بس	ما را اگرچه نیست به وصل ⁹²⁵ تو دست‌رس	
	آری ز تند باد حذر می کند مگس	از آهِ من به زلفِ نمان گشت خالِ او	

909 تو H, T, E: دوست B, K

910 این بیت در نسخهٔ E پنجمین بیت است و در نسخه‌های A, F وجود ندارد.

911 باز H, B, T, A, E, F: باغ K

912 صد H, B, T, K, E, F: جان A

913 این بیت در نسخه‌های A, E, F چهارمین بیت است.

914 یار H, E: دوست B, T, K, F: اوست A

915 مونس H, B, T, K, E, F: هم دم A

916 این بیت در نسخه‌های B, T, K, E, F در غزلی که با شروع "ما را اگرچه نیست ... هم بیتِ مخلص است.

917 بیداری H, T, E: نالیدن B, K, A, F

918 نشان H, B, T, A, K: خبر E, F

919 به در آ در دل آواره H, A: به در آ از دل آواره B: به در از دل و از یار T: به در آی از دل آواره E, K, F

920 از H, T, A, K, E, F: آ B

921 گر نهدی پا به عیادت H, T, K, E: پا نهدی گر به عیادت B

922 ای یار و ز در پرس H, T, E: ای ماه ز در پرس B: ای یار ز در پرس K: این بیت در نسخه‌های A, F وجود ندارد.

923 ندارد H, T, A, E, F: نداند B, K

924 سوز دل و داغِ جگرِ پرس H, T, A, E: از داغِ دل و سوزِ جگرِ پرس B, K: از سوزِ دل و خونِ جگرِ پرس F

925 توصل B: به وصل T, E

عمری گذشت و آرزوی پای بوس ⁹²⁶ تست	خواهیم خاک گشت به راه تو زین هوس	
پیکان ز نک خورده تیر ⁹²⁷ تو در دلم	مانند طوطی ایست گرفتار در قفس	۳۵۵
در هجر روی دوست ریاضی خسته را	غم یار و غصه مونس و اندوه هم نفس ⁹²⁸	

۶۱

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H15 ^b B19 ^b -20 ^a K12 ^a E8 ^a F11 ^a	مرغ دل را ⁹²⁹ عرصه بستان جان می بایدش	در حریم کوی جانان آشیان می بایدش	
	اهلی دل گشتند از ⁹³⁰ نظاره رویش هلاک	چشم نگشاید برو ⁹³¹ هر کس که جان می بایدش	
	قد و ابروی تو خواهد جان بر لب آمده	دارد آهنگ سفر تیر و کمان می بایدش	
	دور از آن لب چند نالد عاشق بی صبر و دل ⁹³²	زان نگین ⁹³³ مهر خموشی بر دهان می بایدش	۳۶۰
	تا ریاضی گوید اوصاف لب و دندان او	از گهر ⁹³⁴ ، لفاظ ⁹³⁵ و از شکر، زیان ⁹³⁶ می بایدش ⁹³⁷	

۶۲

[مضارع مثنی اخرج مکفوف محذوف: مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلن]

H15 ^b -16 ^a B20 ^a T16 ^a -16 ^b A32 ^b	خط لب تو بُرد دل از ⁹³⁸ مبتلای خویش	منکر شد و گرفت نمک زیر پای ⁹³⁹ خویش	
	بر خلق مُشْتَبِه ⁹⁴⁰ نشود قبله ⁹⁴¹ گر کند ⁹⁴²	نقش سُم سمند تو قبله نمای خویش	

926 خاک پای B : پای بوس E, T

927 خورده تیر B, T : خورده و تیری E

928 این بیت در نسخه B و این غزل در نسخه های H, A, K, F وجود ندارد. ولی این بیت، در نسخه های H, B, A, K, E, F در غزل "ای دل... هم بیت مخلص است.

929 را H : گر B, E, K, F

930 از H, E : در B, K, F

931 برو H, B, E, K : بر آن F

932 صبر و دل H, B, E, F : صبر دل K

933 زان نگین H, B, E : زانکه این K : زان دهان F

934 گهر H, B, E, F : گوهر K

935 لفاظ H, K, E, F : دندان B

936 زیان H, B, E, K : دهان F

937 این غزل در نسخه های T, A وجود ندارد.

938 از H, T, A, E, K : - B

939 نمک زیر پای H, T, A, E, K : به کمین سوی پای B

940 مشتبه H, B, T, A, E : قبله K

941 قبله H, T, A, E, K : کعبه B

942 کند H : کنند B, T, A, E, K

K12 ^a E8 ^a	شب‌ها که بی تو آه کشم در سرایِ خویش ما را همین مراد بود از خدایِ خویش روز آن قدر نماند ⁹⁴⁵ که خیزم ز جایِ خویش در مانده‌ام به درد دل مبتلایِ خویش ⁹⁴⁷	نبود عجب ز روزم آتش، عَلمِ زند گفتی به تیغِ غمزه‌گشَم اهلِ عشق ⁹⁴³ را از بس که گشت در شب ⁹⁴⁴ هجرانِ تنم ضعیف دیگر مخوان به عیشِ ریاضی مرا ⁹⁴⁶ که من	۳۶۵
-------------------------------------	--	---	-----

۶۳

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H16 ^a B19 ^b T16 ^b A32 ^a -32 ^b K11 ^b E8 ^a F11 ^a	رشته‌ جان در تنم تارِ پیراهنش باید اول ساختن تیغی ز نعلِ توسنش ⁹⁴⁹ بر کشیدم از جگر آهی و کردم روشنش ⁹⁵² دانه‌ خالِ تو ⁹⁵⁴ آتش می زند در خرمش ⁹⁵⁵ در غمِ شمع ⁹⁵⁸ که هرگز دل نسوزد بر منش ⁹⁵⁹ صبح ترسم استخوان ⁹⁶⁰ چند ماند از تنش	آنکه کوتاه است دست ⁹⁴⁸ عالمی از دامنش گر به قتلِ عاشقان فرمان دهد آن شهسوار شامِ هجرانِ شمع از ⁹⁵⁰ سوزِ دلم روشن نبود ⁹⁵¹ در زمینِ دل اگر عاشق فشانند ⁹⁵³ تخمِ صبر می‌گذارم ⁹⁵⁶ هر شبی مانند شمع از سوز ⁹⁵⁷ دل گر شبِ هجرِ ریاضی اینچنین باشد دراز	۳۷۰
--	--	---	-----

943 عشق H, B, T, A, K: درد E

944 شب H, B, T, A: تب K, E

945 روز آن قدر نماند H, T, A, K, E: آن قوتم نماند B

946 مرا H, B, T, A, E: چرا K

947 این غزل در نسخه F وجود ندارد.

948 دست H, B, T, A, K, F: دستی E

949 این بیت در نسخه A وجود ندارد.

950 از H, B, K: را T, A, E, F

951 نبود H, T, A, F: نشد B, K: بود E

952 این بیت در نسخه A دومین، در نسخه E پنجمین بیت است.

953 فشانند H, B, T, K, E: بکارد A

954 دانه خال تو H, B, K, E: رنگ رخسار تو T, A

955 این بیت در نسخه‌های A, E سومین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.

956 گذارم H, B, T, A, K, E, F: گذارم H

957 سوز H, B, T, A, K, F: دود E

958 شمع H, B, T, A, K, E: شوخی F

959 این بیت در نسخه‌های A, E, F چهارمین بیت است.

960 استخوان H, B, T, A, E: استخوانی K, F

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

H16 ^a -16 ^b B20 ^b	می زند تیغ جفا بر گردنم لا یَنْقَطِع	نیست آن بی مهر از حال دل ⁹⁶¹ من مطّلع	
T16 ^b -17 ^a A33 ^a -33 ^b	963 خاک کردم از سر ⁹⁶² کویت نگرده مرتفع	من نه آنم کز درت بیرون روم تا زنده‌ام	۳۷۵
K12 ^a E8 ^a	966 یک سر مویم نشد ⁹⁶⁵ از جور کردن منقطع	964 زلف آن بی رحم را چندانکه سر بپزیده‌اند	
	967 چون صدف، پُر گوهر سیراب گوش مُستمع	هر کجا گویم حدیث آن دُر دندان شود	
	971 نقش رخسار تو بر آینه جان ⁹⁷⁰ منطبع	صورت خط ⁹⁶⁸ تو بر اوراق چشم منقش ⁹⁶⁹	
	972 نیست ممکن کز تماشای تو گردد ممنوع	بر ریاضی دیدن رخسار زیبا واجب است	

[مجتث مثنی اصلم عروض محذوف ضرب: مفاعلن فاعلاتن مفاعلن فعلن(فعلن)]

H16 ^b B20 ^a -20 ^b	فرو گرفت جهان را به طلعت ⁹⁷⁴ مطبوع	ز اوج حسن مه عارض ⁹⁷³ تو کرد طلوع	۳۸۰
T17 ^a K12 ^b	976 که کرد از افق زلفش ⁹⁷⁷ آفتاب طلوع	975 ارتفاع نمود	
E8 ^a -8 ^b F11 ^a -11 ^b	دگر نه ماه ازین بیشتر نداشت رجوع ⁹⁷⁸	کنون که دور من آمد ز مهر برگشتی	

961 بی مهر از حال دل H، T: بد مهر از درد دل B: بی رحم بر درد دل A، K، E

962 کردم از سر H، K، E: کردم کردم از B، T، A

963 این بیت در نسخه A سومین بیت است.

964 سر بپزیده‌اند H: بپزیدند سر B، A، K، E

965 مویم نشد H، K، E: مویش نشد B: مویم نگشت A

966 این بیت در نسخه‌های B، K، E پنجمین، در نسخه A چهارمین بیت است، در نسخه T وجود ندارد.

967 این بیت در نسخه‌های B، T، K، E سومین بیت است، در نسخه A وجود ندارد.

968 خط H، B، A، K، E: چشم T

969 بر اوراق چشم منقش H، T، K، E: بر اوراق چشم منقش است B: بر آینه جان منقش A

970 بر آینه جان H، B، T، K، E: بر اوراق چشم A

971 این بیت در نسخه A دومین، در نسخه‌های B، T، K، E چهارمین بیت است.

972 این غزل در نسخه F وجود ندارد.

973 عارض H، T: طلعت B، K، E، F

974 طلعت H، T، F: عارض B، K، E

975 ابروی او قوس H، T، E: ابروی قوس تو B: ابروی تو قوس K: ابروی آن مه جو F

976 که H، B، T، K، F: گر E

977 زلفش H، T، E، F: زلف B: زلفت K

978 رجوع H، K، E: طلوع T: این بیت در نسخه K پنجمین بیت است و در نسخه‌های B، F وجود ندارد.

981	بیا که بی تو مرا نیست خاطرِ مجموع	دلم ز تیغِ جفای ⁹⁸⁰ تو گشت صد پاره	
983	به غیرِ باده پرستی به هیچ کار شروع	به دورِ ساغرِ لعلت ⁹⁸² نمی توانم گرد	
986	که حاصلی نبود غیرِ غم از این مزروع ⁹⁸⁶	ریاضیا بز آتش ⁹⁸⁴ به خرمن هستی ⁹⁸⁵	۳۸۵

۶۶

[مضارع مثنی اخرب مکفوف محذوف: مفعولُ فاعلاتُ مفاعیلُ فاعلن]

H16 ^b -17 ^a	عشق آمد و نمآند نشانی ز ما سبق	زین پیش اگرچه خَلق گرفتگی ز ما سبق	
B21 ^a			
T17 ^b	دل در ⁹⁸⁷ خیالِ دوست ⁹⁸⁸ بؤد دیده ⁹⁸⁹ بر ورق ⁹⁹⁰	بهرِ مطالعه چو نشینم به گوشه‌ای	
A34 ^a			
K12 ^b	از بھر آنکه ⁹⁹³ می دهلمش دیگری ⁹⁹⁴ سبق ⁹⁹⁵	خواهم در ⁹⁹¹ آتش افکنم اجزای ⁹⁹² خویش را	
E8 ^b			
F11 ^b	زانرو ⁹⁹⁷ گرفت گریه من گونه شفق ⁹⁹⁸	مهری ندیده ⁹⁹⁶ دیده ز خورشید طلعتی	
	روزی که می شود مه روی تو در عرق ⁹⁹⁹	می ریزد آب چشمه خورشید بر زمین	۳۹۰

979 ز B : بر H, T : به E, K, F -

980 جفای H, T : فراق B, K, E, F

981 این بیت در نسخه‌های B, K, F سومین بیت است.

982 ساغر لعلت H, B, T, K, E : باده لعلش F

983 این بیت در نسخه‌های B, K, F چهارمین بیت است.

984 بز آتش H, B, T, K, E : نبری آتشی F

985 هستی H, B, T, K, E : کس F

986 مزروع H, T, K, E, F : مزرع B : این غزل در نسخه A وجود ندارد.

987 دل در H, B, T, A, E : در دل F

988 دوست H, T, A, E, F : یار B

989 دیده H : چشم B, T, A, E, F

990 این بیت در نسخه‌های B, A, F چهارمین بیت است و در نسخه K وجود ندارد.

991 در H, T, A, K, E : بر B

992 اجزای H, T, A, K, E : اوراق B

993 از بھر آنکه H, A, K, E : از رشک آنکه B, T

994 دیگری H, B, T, A, K : دیگر E

995 این بیت در نسخه‌های B, A پنجمین، در نسخه K چهارمین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.

996 ندیده H, B, E, F : ندید B, A, K

997 زانرو H, B, T, A, E, F : زان K

998 این بیت در نسخه T پنجمین، در نسخه‌های B, A, K, F دومین، در نسخه E ششمین بیت است.

999 این بیت در نسخه T ششمین، در نسخه‌های B, A, K, F سومین بیت است.

شیرازه گر نیندمش از رشته‌های اشک
 بر آستان فقر ریاضی مقیم شد

روزی شود¹⁰⁰⁰ مجلد چشم¹⁰⁰¹ ورق ورق¹⁰⁰²
 هرگز نرفت بر در کس از برای دق

۶۷

[مقارِب مَثْمَن مَحذُوف: فَعُولَن فَعُولَن فَعُولَن]

H17 ^a B21 ^a -21 ^b T17 ^b -18 ^a K12 ^b -13 ^a E8 ^b	شفا یافتیم از لَقَائِ خَلِيل	اگر در دل من نشیند رواست ¹⁰⁰³	۳۹۵
	لَقَاءُ الْخَلِيلِ شَفَاءُ الْعَلِيلِ	ز تو جان من چون ¹⁰⁰⁵ توام گریخت	
	که آتش، گلستان بود ¹⁰⁰⁴ بر خلیل	به یاد تو خوردن می ¹⁰⁰⁸ از جام جم ¹⁰⁰⁹	
	دل خویش را با تو دادم ¹⁰⁰⁶ کفیل ¹⁰⁰⁷	به پیراهن نیلگون یوسفی	
	مرا خوشتر از شربت ¹⁰¹⁰ سلسبیل ¹⁰¹¹	ریاضی بیچاره از شوق سوخت	
	فرو ریخت از چشم من آب نیل		
	ندید از جمال تو ¹⁰¹² صبر جمیل ¹⁰¹³		

۶۸

[مَنْرَح مَثْمَن مَطْوَى مَكشُوف: مَفْتَعَلَن فَاعِلَن مَفْتَعَلَن فَاعِلَن]

H17 ^b B21 ^b T18 ^a A34 ^b -35 ^a	ای حرم درد تو خانه ویران دل	رشته جان مرا ¹⁰¹⁵ کو اجل از هم گسل	۴۰۰
	داغ تو عشاق را شمس ¹⁰¹⁴ ایوان دل		
	چونکه به دامن رسید ¹⁰¹⁶ چاک گریبان دل ¹⁰¹⁷		

- 1000 روزی شود H، B، T، A، K : روز شود E
- 1001 چشم H، B، T، A : چشم E، K
- 1002 این بیت در نسخه‌های T، E چهارمین، در نسخه K پنجمین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.
- 1003 نشیند رواست H، T : نشیند چه باک E، K، B
- 1004 بود H، B، T، E : شود K
- 1005 چون H، T، E : کی K، B
- 1006 دادم H، B، T، E : دارم H
- 1007 این بیت در نسخه‌های B، K چهارمین بیت است.
- 1008 خوردن می H : خون خوردن B، T، E : خون خوردم K
- 1009 جم H، B، E : چشم T، K
- 1010 شربت H، B، K، E : باده T
- 1011 این بیت در نسخه‌های B، K سومین بیت است.
- 1012 ندید از جمال تو H، T، E : ندارد ز روی تو K، B
- 1013 این غزل در نسخه‌های A، F وجود ندارد.
- 1014 شمس H، B، T، A، K، E : مکه F
- 1015 جان مرا H، B، T، E، K، F : عمر مرا A
- 1016 دامن رسید H، A، E، F : دامن رسید B، T : دامن کشید K
- 1017 این بیت در نسخه‌های B، K پنجمین بیت است.

K13 ^a	1019	گر نزدی هجر ¹⁰¹⁸ او دست به دامن دل	پیرهن صبر من پاره نگشتی چنین
E8 ^b			
F11 ^b	1024	تا بنویسم ¹⁰²³ برو قصه پنهان دل	صفحه رخسار ¹⁰²⁰ رامی کنم ¹⁰²¹ افشان سیم ¹⁰²²
	1029	گشت گران گوش، او ¹⁰²⁷ بی تواز ¹⁰²⁸ افغان دل	چون شنود ¹⁰²⁵ جان من نغمه عود و طرب ¹⁰²⁶
	1031	سینه مجروح او سوخت ز هجران دل	دل ز ریاضی برفت در طلب وصل تو ¹⁰³⁰

۶۹

[مجتث مثنی اصلم عروض محذوف ضرب: مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن(فع لن)]

B22 ^a				۴۰۵
K13 ^a -13 ^b		خیال لعل لبست گوهر ¹⁰³² خزانه دل	زهی فروغ جمال تو شمع خانه دل	
E8 ^b -9 ^a		خط عذار تو نقش نگار خانه دل	نهال قد تو سرو روان گلشن جان	
		خطا مباد خدنگ ¹⁰³³ تو از نشانه [دل]	نشان تیر تو هر دل که نیست عین خطاست	
		به جان خود که دمی گوش کن فسانه دل	به داغ هجر دلم سوخت تا به کئی گویم	
		ز چرخ می گذرد آه عاشقانه دل ¹⁰³⁴	ز دوری مه رخسار تو ریاضی را	

1018 هجر B, K: شوق T, A, E, F

1019 این بیت در نسخه های T, E پنجمین، در نسخه های A, F چهارمین بیت است و در نسخه H وجود ندارد.

1020 صفحه رخسار H, B, K, E: صفحه رخساره T, F: چهره و رخسار A

1021 می کنم H, B, T, A, E, F: می کشم K

1022 سیم H, T, A, E: زر B, K, F

1023 بنویسم H, B, T, A, E: که نویسم F

1024 این بیت در نسخه های B, K دومین، در نسخه های T, A, E سومین بیت است.

1025 چون شنود H, K, E: چون شنوم B: چونکه شود T

1026 نغمه عود و طرب H: نغمه عود طرب B, T, K, E

1027 او H: من B, T, K, E

1028 از H, K: ز B, T, E

1029 این بیت در نسخه های B, T, K, E چهارمین بیت است، در نسخه های A, F وجود ندارد.

1030 تو H, B, K, E: بار T: او A, F

1031 سوخت ز هجران دل H, B, T, A, E: خسته ویران دل F

1032 لبست گوهر B, E: لبش جوهر K

1033 خدنگ B, K: که خدنگ E

1034 این غزل در نسخه های H, T, A, F وجود ندارد.

[هزج مثنیٰ اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن(مفاعِل)]

H17 ^b B22 ^a -22 ^b T18 ^b A35 ^a -35 ^b K13 ^a E8 ^b F12 ^a	1036 منزل 1035 کردمای 1039 حاصل 1041 آیم مست لایعقل 1045 خاکي من گر نباشد در میان حایل 1048 بر ساحل 1050 زبانش سوخت جان من ز آه آتشین دل	تو خود بهتر همی دانی که در وی نشد در شهر ویران تم چیزی که در بازار رسوایی در وجود خاکي من گر نباشد در میان حایل ازین باد مخالف کشتی مقصود زبانش سوخت جان من ز آه آتشین دل	410 چه می پرسی نگارا از من بیچاره حال دل کباب دل اگر پیش تو آوردم مکن عیبم چنین کر جام عشقت جرعه می نوشم بود روزی دهم صد بوسه بر دلفی کرو بر روی جان دارم محنت چون نمی آید چون گوید حدیث سینه سوزان	1040 1043 1044 1047	415
---	--	--	--	------------------------------	-----

[رمل مثنیٰ محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعِلن)]

H18 ^a B24 ^a -24 ^b T18 ^b -19 ^a A41 ^a -41 ^b	1054 چشم جهان بینش کنم 1053 ور نشیند جای در 1056 خشتی که بالینش کنم 1055 بشکند از بار سر	ور نشیند جای در بشکند از بار سر	گر خرامد جان نثار سرو سیمینش کنم از شراب عشق بازی بس که گشتم سرگران	1051 1052
---	---	------------------------------------	---	--------------

- 1035 در وی H, T, A, K, E : آنجا B : در دل F
- 1036 کردهای H, B, T, A, K, E : کرده F
- 1037 چیزی H, B, A, K, E : چیز T
- 1038 دگر H, B, A, K, E : دیگر T
- 1039 این بیت در نسخه F وجود ندارد.
- 1040 می نوشم بود روزی H, B, T, K : نوشیدم عجب نبود A : نوشم بود روزی E, F
- 1041 در H, B, T, A : بر E, K, F
- 1042 این بیت در نسخه B چهارمین، در نسخه F دومین بیت است.
- 1043 کرو H, B, K, E, F : کر T
- 1044 جان H, B, T, K, E : هم F
- 1045 وجود H, B, T, K, E, F : وجودی K
- 1046 این بیت در نسخه های B, F سومین، در نسخه K پنجمین بیت است و در نسخه A وجود ندارد.
- 1047 در بحر H, B, T, A, K, E : از درد F
- 1048 مقصود H, B, T, A, K, E : امید F
- 1049 ساحل H, B, T, A, K, E, F : حاصل K : این بیت در نسخه های A, K, F چهارمین بیت است.
- 1050 زبانش سوخت جان من ز آه آتشین دل H, T, A, K, E : که می سوزد زبان او ز آه آتشین دل B : زبانش سوخت جان من ز آه جانگداز دل F
- 1051 نثار H, B, T, K, E, F : فدا A
- 1052 سیمینش کنم H, K, E, F : سیمین کنیم H : سیمین کنم A, T, B
- 1053 جای در H, B, A, K, E : جا درین T, F
- 1054 بینش کنیم H : بینش کنم H, T, B, A, K, E, F
- 1055 سر خشتی H, T, A : هر خشتی B, F : غم خشتم K : غم خشتی E
- 1056 کنم H, B, T, A, K, E, F : کنیم H

K14 ^a E9 ^{a-9b} F14 ^a	1059	خنده درپوزه از 1058 لب‌های شیرینش کنم	1057	گریه تلخم گذشت از حد روم در گوشه‌ای	
	1062	پیش کس زان رو نمی خواهم که تحسینش کنم	1060	غیر را ترسم که ذوق دیدن رویش شود	
	1063	بعد ازین آن مه که درس عشق تلقینش کنم	1061	دل ندارد ذوق گفت و گوی اهل مدرسه	۴۲۰
	1066	یکه ای بت 1065 جلوه کن تا بی دل و دینش کم	1064	می کند دعوی دینداری ریاضی پیش خلق	

۷۲

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H18 ^a B22 ^b T19 ^a A37 ^b -38 ^a K16 ^a E9 ^b F12 ^a -12 ^b	1067	از فغان و ناله او چند درد سر کشم	1070	جان من دل را ز چاک سینه خواهم بر کشم	
	1069	نیم شب زان 1068 آه آتشبار کز دل بر کشم	1071	صبح پندار و مؤذن چون فلک روشن شود	
	1072	بعد ازین در سوزن مژگان خوبان در 1071 کشم	1074	رشته جان را ز بصر آنکه دوزم چاک دل	
	1073	چون روم در بزم اهل عشرت و ساغر کشم	1075	در جهان خاص از پی خون خوردنم آورده اند	۴۲۵
	1076	سرو را بر یاد شمشاد قدت در بر کشم	1077	از برت روزی که دور افتم روم سوی چمن	
		چند ناز آن بت سنگین دل کافر کشم	1078	ای ریاضی خاک گشتم در ره اهل نیاز	

1057 روم در گوشه‌ای H, T, E : به کوی او روم B, A, K : روم در کوی او F

1058 از H, B, T, A, K, E : زان F

1059 کنم B, T, A, K, E, F : کنیم H : این بیت در نسخه K چهارمین، در نسخه E پنجمین بیت است.

1060 ذوق H, B, T, K, E : میل A

1061 رویش H, B, T, A : رویت K, E

1062 کنم B, T, A, K, E : کنیم H : این بیت در نسخه‌های K, E سومین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.

1063 کنم B, T, A, K, E, F : کنیم H : این بیت در نسخه‌های E, F چهارمین بیت است.

1064 پیش خلق H, B, T, K, E, F : روز و شب A

1065 بت H, B, T, K, E, F : مه A

1066 کنم B, T, A, K, E, F : کنیم H

1067 از H, B, T, A, K, E : گر F

1068 زان H, T, K, E, F : گر B : کاین A

1069 کز H, T, K, E : از B, A : گر F

1070 چاک دل H, B, A, K, E : خاک دل T : خاک رو F

1071 خوبان در H, B, T, A, K, E : خوبین بر F

1072 این بیت در نسخه B پنجمین، در نسخه‌های K, F چهارمین بیت است.

1073 این بیت در نسخه‌های B, K سومین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.

1074 برت H, A : درت B, T, K, E, F

1075 سوی H, T, A, K, E, F : گرد B

1076 این بیت در نسخه B چهارمین، در نسخه F سومین بیت است.

1077 خاک H, B, T, A, K, E, F : جان H

1078 در ره اهل نیاز H, T, E : بر سر راه امید B, K : در ره عشق بتان A : بر در اهل نیاز F

[هزج مثنیٰ اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن (مفاعل)]

H18 ^b	1079	بیا ای مه که از رویت چراغ جان بر افروزم	شب هجران چو شمع از آتش دل تا به گئی سوزم	
B26 ^a -26 ^b				
T19 ^b	1081	چنین کرد دل هر دم دیگرگون ¹⁰⁸⁰ می شود روزم	یقینم شد که خواهم در شب تاریک غم مردن	
A36 ^b -37 ^a				
K14 ^b	1082	نمی دادم که با این رشته چاک سینه چون دوزم	خیال دلربایی صد گره زد بر رگ جانم	۴۳۰
E9 ^b				
F12 ^b	1084	به یانش جامه‌ای کر گریه، رنگین ¹⁰⁸³ گشت امروزم	اگر تابوت پوش من شود، فردا زهی دولت	
	1086	بر آ ¹⁰⁸⁵ ای آه آتشبار تا روشن شود سوزم	حدیث سوز خود با هر که گویم باورش ناید	
	1087	به دل زان تخته حرف صبر می خواهم که آموزم	مرا ای بخت بد سوی در او رهنمایی کن	
	1089	ز اشک ¹⁰⁸⁸ سرخ پوشیدست چشم خون فشان توزم	دو تا شد چون کمان قد ریاضی دور از آن ابرو	

[مجتث مثنیٰ محبون عروض و ضرب: مفاعلن فعلاطن مفاعلن فعلاطن]

H18 ^b -19 ^a	1091	برستم از غم و خود را اسیر بند تو دیدم	هزار شکر که سر در ¹⁰⁹⁰ خم کمند تو دیدم	۴۳۵
B23 ^b				
T19 ^b -20 ^a		به سوی سرو اگر بی قد بلند تو دیدم	نمود در نظرم چوب‌دارای شه ¹⁰⁹² خوبان	
A37 ^a -37 ^b				
K13 ^b		در آن زمین که نشان سُم سمنند تو دیدم	هزار نعل بُردم ¹⁰⁹³ ز ¹⁰⁹⁴ روی سینه ز ¹⁰⁹⁵ ناخن	
E9 ^a				

1079 بیا ای مه که از رویت چراغ جان بر افروزم H، T، A، F: بیا ای آه آتشبار تا روشن شود روزم B: بیا ای مه که از رویت چراغ دل بر افروزم K،

E

1080 دیگرگون H، T، A: دگرگون K، E، F

1081 این بیت در نسخه B وجود ندارد.

1082 این بیت در نسخه B دومین بیت است.

1083 گریه رنگین H، A، K، E: اشک گلگون B

1084 این بیت در نسخه B سومین بیت است و در نسخه‌های F، T وجود ندارد.

1085 بر آ H، T، A، F: بیا B: بر آ K

1086 سوزم H، B، A، K، F: روزم T: این بیت در نسخه‌های B، T، F چهارمین بیت است و در نسخه E وجود ندارد.

1087 حرف صبر می خواهم که آموزم H، T، E: می خواهم که حرف صبر آموزم B: حرف صبر می خواهم آموزم K: این بیت در نسخه‌های B، T،

E پنجمین بیت است و در نسخه‌های A، F وجود ندارد.

1088 اشک H، B، T، A، K، E: چشم F

1089 پوشیدست چشم خون فشان توزم H، B، T، K، E، F: و روی زرد پوشد حالیا توزم A

1090 در H، B، A، K، E: - T

1091 و B، T، A، E: - K، H

1092 شه H، B، T، A، K: شهی E

1093 بردم H، B، T، K، E: بکندم A

1094 ز H: به B، T، A، K، E

1095 ز H: به B، T، A، K، E

1097	مثالی خود همه کس را نیازمند تو دیدم	به زاهدان بنشستم، به ¹⁰⁹⁶ اهل میخانه بودم	
1098	دل شکسته خود را چو دردمند تو دیدم	چرا برم پس از این احتیاج پیش طبیبان	
1099	که خویش را ز اسیران مُستمند تو دیدم	از آن نفس دم آزادگی زدم چو ریاضی	۴۴۰

۷۵

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن (فعلن-فع لن)]

H19 ^a	وز درخت گل به جای غنچه ¹¹⁰⁰ پیکان می کنم	بی جمالت خارِ نو میدی ز بستان می کنم	
B23 ^a			
T20 ^a			
A39 ^a -39 ^b	روزگاری شد که گل از خارِ مژگان می کنم	سوی بستانم چه ¹¹⁰¹ خوانی بگر گل چیدن که من ¹¹⁰²	
K13 ^b -14 ^a			
E9 ^a	از ¹¹⁰³ ندامت پشت دست خود به دندان می کنم	تا چرا دادم عنان دل به دست کافری	
F13 ^b -14 ^a			
	سخت جانی کوه اگر کلس ¹¹⁰⁶ من جان می کنم	مخنت فرهاد را با رنج ¹¹⁰⁵ من نسبت مکن	
	هر دمش ¹¹⁰⁹ صد تکمه لعل از گریبان می کنم	چون نباشد دامن چشمم پُر از گوهر که من ¹¹⁰⁸	۴۴۵
	بر ¹¹¹² وی از عین محبت نام جانان می کنم	چشم پُر خون ¹¹¹¹ ریاضی چون نگین لعل شد	

۷۶

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن (فعلن-فع لن)]

H19 ^a -19 ^b	1113	وه که با این درد دل عمری به سر می آورم	می گنم جان بر امید آنکه آبی بر سرم
B25 ^b -26 ^a			

1096 به E, K, B, H, Z : T
1097 این بیت در نسخه A وجود ندارد.
1098 این بیت در نسخه A چهارمین بیت است.
1099 این غزل در نسخه F وجود ندارد.
1100 غنچه H, T, A, K : غنچه E, B, F
1101 سوی بستانم چه E, K, A, T, B, H : تا یکی نزدیک F
1102 من E, K, A, T, B, H : مرا F
1103 از E, K, A, B, H : وز T
1104 این بیت در نسخه F وجود ندارد.
1105 رنج H, T, A, K, E : درد B, F
1106 کندست A : می کند H, B, T, K, E, F
1107 این بیت در نسخه F سومین بیت است.
1108 چون نباشد دامن چشمم پر از گوهر که من H, B, T, K, E, F : بس که ریزم دانهای اشک گلگون دور ازو A
1109 هر دمش H, K, E : هر زمان B, A, F
1110 این بیت در نسخه T وجود ندارد.
1111 پر خون H, T, A, K, E, F : خونبار B
1112 بر H, T, A, K, E, F : در B
1113 می آورم H, B, T, A, K : می آمدم E

T20 ^a A40 ^b -41 ^a K14 ^a E9 ^a -9 ^b	1117	آن بهشتی رو ندانم ¹¹¹⁶ چون در آید از درم	1115	دوزخی شد کلبه ویرانم ¹¹¹⁴ از دمه‌های کرم	
	1121	پاره آتش آگر یابند در ¹¹²⁰ خاکسترم	1119	سوختم از دست دل خواهی ¹¹¹⁸ همین بد روز بود	
	1123	ترسم ¹¹²² این غمخانه دیرینه افتد بر سرم	۴۵۰	نم گرفت از آب چشم من بنای آسمان	
	1127	گر ¹¹²⁵ مه روی تو عکسی افکند در ¹¹²⁶ ساغرم		هر حبایی از می ¹¹²⁴ بزمم شود سیاره‌ای	
	1129	قطره‌های خون به جای نقطه بین در دفترم ¹¹²⁹		می نویسم وصف خال دوست بر اوراق ¹¹²⁸ چشم	
	1130	چون ریاضی گرچه هست از دیده درج گوهرم ¹¹³⁰		حقه یاقوت آن لب گئی به کام من شود	

۷۷

[مبحث مثنی اصلم عروض محذوف ضرب: مفاعلن فعلا تن مفاعلن فعلن(فع لن)]

H19 ^b B23 ^b -24 ^a T20 ^b -21 ^a A39 ^b -40 ^a K14 ^b E9 ^b	1133	به هجر ¹¹³¹ چند ¹¹³² زیم قابل عذاب ¹¹³³ نیم	۴۵۵	حیات خود چه کنم چون در آن جناب نیم	
	1134	چو در نفر در آیم کم از رباب نیم ¹¹³⁴		چه احتیاج به مطرب مقام عیش مرا	
	1136	که با وجود تو محتاج آفتاب نیم ¹¹³⁶		ز روی خویش بر افروز روز ¹¹³⁵ عیش مرا	

- 1114 ویرانم H, B, T, A, E : ویران من K
- 1115 دمه‌های کرم H, B, T, A, E : آه سرد K
- 1116 ندانم H, B, T, A, E : ندادم K
- 1117 این بیت در نسخه B سومین بیت است.
- 1118 خواهی H : خواهد B, T, E
- 1119 بد روز بود H : بد روز من B : بد روز ماند T : بد رود بود E
- 1120 در H, T : از B, E
- 1121 این بیت در نسخه B چهارمین بیت است و در نسخه‌های A, K وجود ندارد.
- 1122 ترسم H, T, A, K, E : وه که B
- 1123 این بیت در نسخه B دومین، در نسخه‌های A, K سومین بیت است.
- 1124 می H : پی B, T, A, K, E
- 1125 گر H, B, A, K, E : کز T
- 1126 در H, B, T, A, K : بر E, K
- 1127 این بیت در نسخه‌های A, K چهارمین بیت است.
- 1128 اوراق H, T : اطباق A, K, E
- 1129 این بیت در نسخه‌های A, K پنجمین بیت است و در نسخه B وجود ندارد.
- 1130 این غزل در نسخه F وجود ندارد.
- 1131 به هجر H, B, T, A, K, E : بجر که F
- 1132 چون H : چند B, T, A, K, E, F
- 1133 قابل عذاب H, B, T, A, K, E : غالب غراب H
- 1134 این بیت در نسخه F وجود ندارد.
- 1135 روز H, B, T, A, K, E : شمع E
- 1136 این بیت در نسخه‌های B, A, E چهارمین بیت است.

F12 ^b	1139 ولی چه سود که شایسته جواب نیم 1140 از این جناب گریزان به هیچ باب نیم که همچو مردم دیده ¹¹⁴² به زیر آب نیم	1137 از آن لب همی ¹¹³⁸ توأم کرد بر آستان تو خوردم هزار تیغ و هنوز ز سیل اشک ریاضی دمی نمی گردد ¹¹⁴¹
------------------	---	---

۷۸

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلمن-فعلمن)]

H19 ^b -20 ^a B25 ^b T21 ^a K14 ^b -15 ^a E9 ^b -10 ^a	1143 ای خیالت روز و شب در خانه ویران چشم 1145 چند گرم بر سر کویت که کس را زین چمن 1147 تا در آید شهسوار من به چوگان باختن 1149 عاشق رنجور را بی شربت لب‌های او 1150 پیش مهمان خیال او به صد خون جگر 1151 دید ¹¹⁵¹ از نادیدنت چشم ریاضی دردها	۴۶۰ ۴۶۵
	نقش خورشید جمالت شمس ¹¹⁴⁴ ایوان چشم یک گل ¹¹⁴⁶ مقصود نشگفتست از باران چشم اشک من چون گوی غلطان است ¹¹⁴⁸ در میدان چشم دم به دم پُر گردد از عناب تر دامن چشم پاره‌های دل گذارم هر شبی بر خوان چشم روی بر ¹¹⁵² خاک درت ماند از پی درمان چشم ¹¹⁵³	

۷۹

[رمل مثنی محذوف اصلم ضرب: فاعلاتن فاعلاتن فعلن(فعلمن)]

H20 ^a B22 ^b -23 ^a T21 ^a -21 ^b K15 ^a	نظری بر رخ آن لاله عذار اندازم بگشتم پیش سگان در یار اندازم	گر بود عمر گذر بر در یار اندازم دل صد پاره خود را ز شکاف سینه
--	--	--

-
- 1137 بوسه H, B, T, A, K, E : بوس F
- 1138 همی H, E : نمی F, B, T, K, A
- 1139 این بیت در نسخه‌های H, B, T, A, K, E پنجمین بیت است.
- 1140 این بیت در نسخه‌های H, T, K چهارمین، در نسخه‌های H, A, B, E سومین، در نسخه F دومین بیت است.
- 1141 گردد H, B, T, K : گذرد A, E, F
- 1142 مردمک دیده H, T : هر دیده B : مردم دیده H, E, K, A
- 1143 ای خیالت H, B, T, E : ختالت K
- 1144 شمه H, T : شمس H, B, K, E
- 1145 گویم H, K : گرم H, T, B, E
- 1146 گل H, B, T, K : گلی E
- 1147 در آید H, B, K, E : در آمد T
- 1148 غلطان است H, B, T, K : غلطان گشت E
- 1149 این بیت در نسخه B وجود ندارد.
- 1150 این بیت در نسخه B چهارمین بیت است.
- 1151 دید H, T, K, E : دیده B
- 1152 بر H, T, K, E : در B
- 1153 این غزل در نسخه‌های H, A, F وجود ندارد.

E9 ^b	برمش بر سرِ آن راه گذار اندازم	تا به گئی تربیتِ این تن ¹¹⁵⁴ بیمار کنم	
	در میان چون ¹¹⁵⁵ سخن بوس و کنار اندازم	بر دهانم زند آن شوخ و کناری گیرد	
	پرده‌هایش بگشتم ¹¹⁵⁷ بر سرِ خار اندازم	چشم من بی رخ او گر نگردد ¹¹⁵⁶ جانبِ گل	۴۷۰
	آتشی در دل بی صبر و قرار اندازم ¹¹⁵⁹	چون ریاضی به تماشایِ رخ دوست روم ¹¹⁵⁸	

۸۰

[مجتث مثنی اصلم عروض محذوف ضرب: مفاعن فعلاتن مفاعن فعلن(فع لن)]

H20 ^b	چو لاله غرق ¹¹⁶¹ به خونابه جگر خیزم	به عزم گشتِ چمن ¹¹⁶⁰ هر سحر که بر خیزم	
B26 ^b			
T21 ^b	وزین نشاط، سحر مست و بی خبر خیزم ¹¹⁶³	ز جام وصل تو در خواب می خورم هر شب ¹¹⁶²	
K15 ^a			
E10 ^a	به روز حشر که از خواب مرگ بر خیزم ¹¹⁶⁵	خوشم که روی به اشک نیاز خواهم شست ¹¹⁶⁴	
	به روز غرقه به خوناب دیده تر ¹¹⁶⁷ خیزم ¹¹⁶⁸	شبی که گریه کنان سر ¹¹⁶⁶ نهم به بالینی	۴۷۵
	اگر ز تیغ تو گردن گشتم به سر خیزم ¹¹⁷⁰	نشسته‌ام به سر پا ¹¹⁶⁹ به زیر خنجر تو	
	دعای وصل کنم بعد ازین سحر خیزم ¹¹⁷²	ز پا فتاد ¹¹⁷¹ ریاضی خسته در شب هجر	

-
- 1154 تن E، H، B، T، K : دل E
1155 چون E، H، B، K : گر T، E
1156 بی رخ او گر نگردد H، T، K، E : گر نگردد بی رخ او B
1157 بگشتم H، T، E : بدرم B، K
1158 دوست روم H، B، K : دوست زدم T : یار روم E
1159 این غزل در نسخه‌های A، F وجود ندارد.
1160 چمن H، B، T، E : سمن K
1161 غرق H : غرقه E، K، T، B
1162 این مصراع در نسخه T وجود ندارد.
1163 این مصراع در نسخه T در بیت "خوشم که ... دومین مصراع است. این بیت در نسخه‌های B، K سومین، در نسخه E چهارمین بیت است.
1164 خواهم شست H، B، K : می شوم T، E
1165 این بیت در نسخه‌های B، K، E دومین بیت است. این مصراع در نسخه T وجود ندارد.
1166 سر H، T، K، E : رو B
1167 تر H : بر E، K، T، B
1168 این بیت در نسخه‌های T، E سومین بیت است.
1169 سر پا H، B، T، E : سر و پا K
1170 این بیت در نسخه T چهارمین بیت است.
1171 فتاد H، T، E : فتاده B، K
1172 این غزل در نسخه‌های A، F وجود ندارد.

[هزج مثنیٰ اخرب مقبوض مکفوف محذوف: مفعولٌ مفاعیلُ مفاعیلُ فعولن]

H20 ^b	در حشر به نامه سیهی نام بر آرم	خستی ز درت گر نبود ¹¹⁷³ لوح مزارم	
B25 ^a			
T22 ^a -22 ^b	چون لاله گشتم طوق وفای تو به گردن	فردای قیامت که سر از خاک بر آرم	
K15 ^b -16 ^a			
E10 ^a -10 ^b	روزی که کند جان ز تنم قطع تعلق	زینهار گذارید بر آن راه گذارم ¹¹⁷⁴	۴۸۰
F13 ^a			
	زان گونه ضعیفم من خاکی که دم سرد	بر داشته در کوی تو آرد چو ¹¹⁷⁵ غبارم ¹¹⁷⁶	
	دیدار میسر نشده ¹¹⁷⁷ بهر تسلی	در خانه دل نقش نگارم بنگارم ¹¹⁷⁸	
	بی روی تو خو ¹¹⁷⁹ کرد ریاضی به ریاضت	در مجلس ارباب طرب ¹¹⁸⁰ راه ندارم ¹¹⁸¹	

[زمل مثنیٰ مخبون محذوف اصلم ضرب: فاعلاتن فعلاتن فعلن(فعولن)]

H21 ^a	همه شب ¹¹⁸² با دل خود وصفِ جمالت گویم	قصه درد جدایی به خیالت گویم	
B26 ^b -27 ^a			
T22 ^a	ای خوش آن روز که با وعده دیدار شیم ¹¹⁸³	خبر دیدن خورشیدِ جمالت گویم ¹¹⁸⁴	۴۸۵
A36 ^a			
K15 ^a -15 ^b	واعظان قصه دیدار قیامت ¹¹⁸⁵ گویند	من مسکین سخن از روز ¹¹⁸⁶ وصال گویم ¹¹⁸⁷	
E10 ^a -10 ^b			
F13 ^b	گشته‌ام در خم چوگانِ غمت ¹¹⁸⁸ شیفته حال	من سرگشته ندانم ¹¹⁸⁹ به چه حالت گویم ¹¹⁹⁰	

1173 ز درت گر نبود H, B, T, K, E: نبود گر ز درت F

1174 این بیت در نسخه F وجود ندارد.

1175 آرد چو H, B, T, K, E: آورد F

1176 این بیت در نسخه B پنجمین، در نسخه F سومین بیت است.

1177 نشده H: چو نشد B, T, K, E: نشد F

1178 این بیت در نسخه‌های B, F چهارمین بیت است.

1179 خو H, B, K, F, E: خود T

1180 طرب H, T, K, F, E: نظر B

1181 این غزل در نسخه A وجود ندارد.

1182 همه شب H, B, T, A, K, E: هر شبی F

1183 وعده دیدار شیم B: دیده پندار آشتی T: دیده بیدار شبی K, E, F

1184 این بیت در نسخه E چهارمین، در نسخه F سومین بیت است و در نسخه‌های H, A وجود ندارد.

1185 دیدار قیامت H, B, T, E: دیدار و قیامت A, K, F

1186 مسکین سخن از روز H, K, E: بی دل سخن روز B: مسکین سخن روز T, A: مسکین خبر از روز F

1187 این بیت در نسخه‌های A, E, F دومین بیت است.

1188 خم چوگان غمت H, B, T, E: غم هجران رخت A

1189 ندانم H, B, T, A: چه دادم E

1190 این بیت در نسخه E سومین بیت است و در نسخه‌های K, F وجود ندارد.

پیش هر کس که حدیثِ خط و خالت گویم¹¹⁹⁴ ۱۱۹۱ قطه شود بس رخس¹¹⁹² از سرخی اشک¹¹⁹³
 تا درین¹¹⁹⁶ شیوه ز اربابِ کمالت گویم در ره عشق ریاضی به جنون نام بر آر¹¹⁹⁵

۸۳

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H21 ^a	از جگر پرکاله‌ای ¹¹⁹⁸ آنجا نشانِ خود نهم	شب که سر بر ¹¹⁹⁷ آستانِ دلستانِ خود نهم	۴۹۰
B24 ^a			
T22 ^b	زانکه می خواهم که مهوری بر دهانِ خود نهم	دوستان تا ¹¹⁹⁹ چند نام خاتمِ آن لب کجاست	
A42 ^a -42 ^b			
K15 ^b	هر شبی تا روز سر بر آستانِ خود نهم ¹²⁰¹	من در این سودا که خواهم ¹²⁰⁰ پا در این منزل نهاد	
E10 ^a			
F13 ^a -13 ^b	چند گاهی گوش بر آه و فغانِ خود نهم ¹²⁰²	نالۀ عودم چه کار آید روم در گوشه‌ای	
	بر سرِ راهش روم بارِ گرانِ خود نهم ¹²⁰⁴	بر تنِ فرسوده سر، بارِ گرانی ¹²⁰³ می کند	
	همچو مغزش ¹²⁰⁷ را درونِ استخوان ¹²⁰⁸ خود نهم	ای ریاضی ناوکِ او ¹²⁰⁵ گر بدین ¹²⁰⁶ خاکی رسد	۴۹۵

۸۴

[مجتث مثنی اصلم عروض محذوف ضرب: مفاعلن مفاعلن مفاعلن مفاعلن (فعلن)]

H21 ^b	ز هجرِ گل رخِ خود زار زار می گریم	خزان رسید و ¹²⁰⁹ چو ابرِ بهار می گریم	
B24 ^b			

- 1191 خط: H: خط و A, T, B
- 1192 بس رخس H: چهره اش B, T, K: چهره ام A, F
- 1193 سرخی اشک H, B, T, K: سیم سرشک A: سیل سرشک F
- 1194 این بیت در نسخه A سومین، در نسخه های K, F چهارمین بیت است و در نسخه E وجود ندارد.
- 1195 نام بر آر H, B, T, A, K, E: نام بار F
- 1196 درین H, B, T, A, K, E: بدین F
- 1197 بر H, B, T, A, K, E, F: - H
- 1198 پرکاله‌ای H, B, T, A, K, E: پرکاله‌ها F
- 1199 دوستان تا H, T, A, K, E, F: ای رفیقان B
- 1200 خواهم H, K, E: خواهد A, B: خواهی F
- 1201 این بیت در نسخه های B, A, K, E, F چهارمین بیت است و در نسخه T وجود ندارد.
- 1202 این بیت در نسخه های B, T, A, K, E سومین بیت است.
- 1203 سر بار گرانی H: بارِ سر گرانی B, T, A, K, E, F
- 1204 این بیت در نسخه T چهارمین بیت است.
- 1205 ناوک او H, T, A, K, E, F: ناوکش B
- 1206 بدین H, B, T, A, K, E, F: بر تن B
- 1207 مغزش A: مغز او H, B, T, A, K, E, F
- 1208 درونِ استخوان H, T, A, F: درونِ استخوان B: میانِ استخوان K, E
- 1209 و H, B, T, A, K, E: - E

T22 ^b -23 ^a	1210	شبی که از ستم روزگار می‌گیریم	به روزگار من از حرقه شستن خون است
A38 ^b -39 ^a			
K15 ^b	1212	ز سوز خویش ¹²¹¹ به شب‌های تار می‌گیریم	فسورده‌ام ز دم سرد همچو شمع به روز
E10 ^a			
F13 ^a	1214	دمی که بر سر آن ¹²¹³ رهگذار می‌گیریم	هزار قطره خون می‌چکد ز هر مژه‌ام
	1217	بدین صفت که من ¹²¹⁶ خاکسار می‌گیریم	رود ¹²¹⁵ به سیل فنا رخت هستیم روزی
			نشسته در پس دیوار غم ¹²¹⁸ ریاضی‌وار ¹²¹⁹
		ز دست بخت بد و جور یار ¹²²⁰ می‌گیریم	

۸۵

[هزج مثنی‌اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن(مفاعل)]

H21 ^b -22 ^a		بر آرم پرده‌های چشم و توز آن ¹²²² کمان سازم	اگر ابروی آن بدکیش ¹²²¹ آید در نظربازم
B25 ^a -25 ^b			
K13 ^b		فرود آرم ز دوش امروز و ¹²²⁴ در پای تو اندازم	سرم چون عاقبت خواهد لگد کوب فناگشتن ¹²²³
E9 ^a		برون ¹²²⁶ افتاد پیش مردمان از اشک ¹²²⁷ غمّانم	نگفتم قصه خون گشتن ¹²²⁵ دل با کسی لیکن
F12 ^a		ز یادم رفت نقش عمر ¹²²⁸ می‌ترسم ¹²²⁹ که در یادم ¹²³⁰	درون شش در غم چند باشد مهره جانم

- 1210 این بیت در نسخه‌های B, A, F وجود ندارد.
- 1211 خویش H, B, T, A, K, E : خویش که F
- 1212 این بیت در نسخه F دومین بیت است.
- 1213 بر سر آن H, B, T, A, K, E : در سر هر F
- 1214 این بیت در نسخه F سومین بیت است.
- 1215 رود H, B, T, A, K, E : رسد F
- 1216 من H, T, A, K, E, F : منی B
- 1217 این بیت در نسخه‌های A, B, دومین، در نسخه F چهارمین بیت است.
- 1218 نشسته در پس دیوار غم H, K, E : نشسته بر سر دیوار غم B : نشسته‌ام در پس دیوار غم T : درون خانه بخت ز غم A : نشسته در پس دیوار غم F
- 1219 ریاضی‌وار H, B, T, A, E, F : ریاضی را K
- 1220 ز دست بخت بد و جور یار H, B, T, E, F : ز جور بخت بد و هجر یار A : ز دست بخت بد و روزگار K
- 1221 کیش H, B, E, F : مهر K
- 1222 چشم و توز آن H, E : چشم و توس آن B : چشم توز آن K : چشم را و زان F
- 1223 فناگشتن H, B, K, E : فراقت شد F
- 1224 و H, B, K, E, F : H -
- 1225 گشتن H, K, E, F : خوردن B
- 1226 برون H, E, F : بر وی B, K
- 1227 اشک H, B, K, E : چشم F
- 1228 عمر H : عیش B, K, E
- 1229 می‌ترسم H, E : می‌خواهم B, K
- 1230 این بیت در نسخه B پنجمین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.

- کجا در پرده ماند¹²³¹ راز من چون هر که پیش آید
 حکایت‌های درد خویش گویم قصه پردازم¹²³²
- ریاضی! درد خود چون می توان گفتن به نظم او را¹²³³
 کنون بر حسب حال خود نشینم شعر پردازم¹²³⁴

۸۶

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H22 ^a	بی گل رخسار او ¹²³⁵ از گریه خونین من	خارِ نو میدی بر آمد ¹²³⁶ بر ¹²³⁷ سر بالین من	
B28 ^b			
T23 ^a	سنگ‌ها بر دل زدی بر حال من نگرستی	گر شنیدی کوه کن افسانه شیرین من ¹²³⁸	
A44 ^b -45 ^a			
K16 ^a	تا ز سودای خطش چون ناله خونم مشک شد ¹²³⁹	شد معطر عرصه دهر از دم مشکین ¹²⁴⁰ من ¹²⁴¹	۵۱۰
E10 ^b			
F14 ^b -15a	رو به سوی آن دهن کردم به هنگام سجود ¹²⁴²	چون کنم، آن نقطه تو ¹²⁴³ قبله شد در دین من ¹²⁴⁴	
	شرح حال خود کنم در شعر بی اوصاف دوست ¹²⁴⁵	ز لکه آن ¹²⁴⁶ بی مثل مستغنی ¹²⁴⁷ است از تحسین من ¹²⁴⁸	
	گر ریاضی وصف رخسار تو آرد در قلم	برگ گل گیرد ¹²⁴⁹ ورق از گفته ¹²⁵⁰ رنگین من	

- 1231 در پرده ماند H, E, F: پوشیده ماند B: پوشیده باشد K
- 1232 درد خویش گویم قصه پردازم H: درد خویش گویم گریه آغازم B, K, F: خود گویم که با او قصه آغازم E: این بیت در نسخه‌های B, F چهارمین بیت است.
- 1233 او را H, B, K, E: آری F
- 1234 این غزل در نسخه‌های A, T وجود ندارد.
- 1235 بی گل رخسار او H, B, T, F: بر سر کوی وفا A, K, E
- 1236 آمد H, B, T, A, K, E: آید F
- 1237 بر H, B, T, A: از K, E, F
- 1238 این بیت در نسخه F وجود ندارد.
- 1239 مشک شد H, F: خشک شد B: خشک گشت T, A, K, E
- 1240 مشکین H, B, T, A, F: مسکین K, E
- 1241 این بیت در نسخه B پنجمین، در نسخه F دومین بیت است.
- 1242 رو به سوی آن دهن کردم به هنگام سجود H, B, T, E, F: رو به هنگام دهن کردم به سودای سجود K
- 1243 آن نقطه تو H: تعظیم سخت B: آن نقطه سمت T, K, E, F
- 1244 من H, B, T, K, F: - E: این بیت در نسخه‌های B, F سومین بیت است و در نسخه A وجود ندارد.
- 1245 دوست H, K, E, F: او B, T, A
- 1246 آن H, T, K, E: او B, A, F
- 1247 مثل مستغنی است H, T, A, K, E: مثل و مستغنی است B, F
- 1248 این بیت در نسخه‌های B, A, F چهارمین بیت است.
- 1249 گیرد H: گردد B, T, A, F: باشد K, E
- 1250 گفته H, B, T, A, F: دفتر K, E

[هزج مثنیٰ اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن(مفاعل)]

H22 ^a -22 ^b	لباسِ ناز پوشیدی فشانندی آستین بر من	گذشتی از سر یاری زدی شمشیر کین بر من	
B27 ^b -28 ^a			
T23 ^b	مکن دیگر چنین ظلم صریح ای نازنین ¹²⁵¹ من ¹²⁵²	نهنانی با کرشمه چند سویِ دیگران بینی	۵۱۵
A44 ^a			
K16 ^b	ز رویِ کامرانی صد شرف دارد زمین من ¹²⁵⁴	قدم بر خاک می ماند ¹²⁵³ نه بر رخسار پُر کردم	
E10 ^b	زهی اوقات بُدگر بگذرد عمرِ چنین ¹²⁵⁶ بر من ¹²⁵⁷	ز پیشم بگذرد صد باره، یک ره ¹²⁵⁵ ننگرد سویم	
F14 ^b	از آن بهتر که گوید ¹²⁵⁹ دیگری صد آفرین بر من ¹²⁶⁰	مرا از تندخویی گر دهد ¹²⁵⁸ آن شوخ دشنامی	
	برو ¹²⁶² زاهد خدا را، طعنه کمتر زن بدین بر من	ریاضی وار اگر دین در سر کار ¹²⁶¹ بتان کردم	

[رمل مثنیٰ محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن(فعلن-فعلن)]

H22 ^b	راز پنهان مرا افسانه خواهی ساختن	بازم ای زنجیر مو دیوانه خواهی ساختن	۵۲۰
B27 ^b			
T23 ^b -24 ^a	عاقبت از خود مرا ¹²⁶⁴ بیگانه خواهی ساختن	آشنایی می کنی با هر کسی بر رغم من ¹²⁶³	
A43 ^a -43 ^b			
K16 ^b	وه که این معموره را ویرانه خواهی ساختن ¹²⁶⁷	از حریم دل دمی ¹²⁶⁵ غایب نهی ¹²⁶⁶ ای گنج حسن	
E10 ^b -11 ^a			

1251 نازنین H : نازنین بر B, T, A, K, E, F

1252 این بیت در نسخه B سومین بیت است.

1253 مانند H, A, E, F : مانی B, T, K

1254 زمین من H : زمین بر من B, T, A, K, F : زمین E : این بیت در نسخه B دومین بیت است.

1255 صد باره یک ره H : صد بار و یک ره B, T, A, K, E

1256 عمر چنین B : عمر این چنین H, T, A, K, E

1257 این بیت در نسخه B پنجمین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.

1258 دهد H, B, T, K, E, F : دهی A

1259 گوید H, B, T, A, E, F : گویند K

1260 این بیت در نسخه های B, F چهارمین بیت است.

1261 اگر دین در سر کار H, B, K, E : اگر دین در سر و کار T : گر دین در سر و کار A : اگر سر در هر کوی F

1262 برو H, T : رو ای B, A, K, E, F

1263 با هر کسی بر رغم من H, T, A, K, E, F : بر رغم من با هر کسی B

1264 از خود مرا H, B, T, A, K, F : ما را ز خود E

1265 دمی H, T, K, E, F : اگر A

1266 نهی H, T, A, K, E : مشو F

1267 این بیت در نسخه B وجود ندارد.

F14 ^a -14 ^b	1270	گر شیی منزل درین ویرانه ¹²⁶⁹ خواهی ساختن	فرض می گردد طواف کلبه ¹²⁶⁸ بر اهل دل	۵۲۵
	1273	تاکنی ¹²⁷² از تسیح دام و دانه خواهی ساختن	زاهدا مرغ دلی ¹²⁷¹ را چون نخواستی صید کرد	
		ساغر از چشم و ز دل پیمانۀ خواهی ساختن	بی لبش خواهی ریاضی خون به جای باده خورد ¹²⁷⁴	

۸۹

[مضارع مثنیٰ اُخرب مکفوف محذوف: مفعولُ فاعلاتن مفاعیلُ فاعلن]

H22 ^b -23 ^a B28 ^a T24 ^a K17 ^a E11 ^a	1276	داغی کز اوست بر جگرِ دردناکِ من	خواهد پس از وفات شدن شمع خاکِ من	
	1278	خنجر چه می کشی تو به قصدِ هلاکِ من	من جانِ خویش با تو سپردم ¹²⁷⁵ به صد نیاز	
	1277	تا شرحِ غم دهد به تو هر زرهِ خاکِ من	از بعدِ مردنم قدمی نه به تریتم	
	1278	رازِ نمانِ او ز گریبانِ چاکِ ¹²⁷⁷ من	رسوایِ دهر چون نشوم چونکه فاش شد	
	1280	عشاق بر درت ز غمِ اشتراکِ من	ای جان ¹²⁷⁹ بریز خونِ ریاضی که دارِ هند	۵۳۰

۹۰

[رمل مثنیٰ محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

H23 ^a B28 ^a -28 ^b T24 ^b K17 ^a E10 ^b -11 ^a F14 ^a	1281	کافری گر بنگرد رحم آیدش بر حالِ من	از ستمکاری نبیند یار بر احوالِ من	
	1282	صد بلا از در، برون ¹²⁸¹ آید به ¹²⁸² استقبالِ من	گر روم بجز فراغت سویِ عشرت خانه‌ای	
	1284	تا بدین تشریف یابد نامهٔ اعمالِ من	ای فرشته جرم او در ¹²⁸³ نامهٔ من ثبت کن	

-
- 1268 کلبه¹²⁶⁸: E, K, T, B, H
1269 ویرانه: A, T, B, H, K
1270 این بیت در نسخه‌های A, T, E, K, پنجمین، در نسخهٔ B سومین بیت است و در نسخهٔ F وجود ندارد.
1271 دلی: A, T, B, H, دل: E, K, F
1272 کی: E, H, B, T, A, F: که K
1273 این بیت در نسخه‌های A, T, E, K, F چهارمین بیت است.
1274 بی لبش خواهی ریاضی خون به جای باده خورد: E, K, T, B, H, F: گر شیی خواهی ریاضی باده نوشیدن به او A
1275 سپردم: E, H, T: سپارم B, K
1276 من: E, H, B, T, K: -: این بیت در نسخهٔ B چهارمین بیت است.
1277 چاک: E, H, B, K: چاک چاک T
1278 این بیت در نسخهٔ B سومین بیت است.
1279 ای جان: E, H, T, K: جانا B
1280 این غزل در نسخه‌های A, F وجود ندارد.
1281 برون: E, H, B, T: در: K: درون F
1282 به: E, H, B, T, F: بحر K
1283 در: E, H, B, T, K, F: بر B
1284 این بیت در نسخه‌های A, T, E, K, F چهارمین بیت است.

گشتهام دیوانه در عشق¹²⁸⁵ پری رویی و خلق
 سنگها در¹²⁸⁶ دست می آیند از دنبال من¹²⁸⁷
 گفتم ای بد¹²⁸⁸ مهر در کویت ریاضی کیست گفت
 خاکساری بر سر کوی وفا پامال من¹²⁸⁹ ۵۳۵

۹۱

[مضارع مثنیٰ اُخرب مکفوف محذوف: مفعولُ فاعلاّتْ مفاعیلُ فاعلن]

خوش²⁹⁰ گلشنیست¹²⁹¹ سینم¹²⁹² ای سو نازنین¹²⁹³
 در وی ز داغ‌های تو¹²⁹⁴ گل‌های آتشین
 شد چشم پُر¹²⁹⁵ ز خون من از نقش آن دهن¹²⁹⁶
 ماند خاتمی که ز لعلش بوَد نگین¹²⁹⁷
 تا چند خویش را زند از غصّه بر زمین¹²⁹⁹
 در کوی دوست اشک مرا ره نمی دهند¹²⁹⁸
 از شوق ساعد تو چو گل جامه می درم
 پنهان مدار دستۀ گل را در¹³⁰⁰ آستین¹³⁰¹
 بر من ز دست آینه ظلمی رسیده است
 داد من شکسته ده ای شوخ رو مبین¹³⁰²
 در کوی او¹³⁰³ ریاضی بیچاره خاک شد
 باشد برو گذر کند آن سرو¹³⁰⁴ نازنین ۵۴۰

۹۲

[مضارع مثنیٰ اُخرب مکفوف محذوف: مفعولُ فاعلاّتْ مفاعیلُ فاعلن]

اقبال بھر این حرم سدره آستان
 کردست از کتابه¹³⁰⁵ افلاک تابدان
 T24^a-24^b
 E10^b

- 1285 دیوانه در عشق H، T، K، E : دیوانه عشق B : دیوانه از عشق F
 1286 در H، T، F : بر B، K، E
 1287 این بیت در نسخه‌های T، K، F، E سومین بیت است.
 1288 بد H، B، K، F، E : بی T
 1289 این غزل در نسخه A وجود ندارد.
 1290 خوش H، B، A، K، E، F : چون T
 1291 گلشنیست H، B، A، F : گلشن است T، K، E
 1292 سینم H، K : جان من B، T، A، E، F
 1293 نازنین H، T، K، E : راستین B، A، F
 1294 داغ‌های تو H، T، A، K، E، F : داغ عشق تو B
 1295 پر H، B، T، K، E : تر F
 1296 دهن H، T، E : دهان B، K، F
 1297 این بیت در نسخه A وجود ندارد.
 1298 مرا ره نمی دهند H، T، A، F، K، E : قرارم نمی دهد B
 1299 این بیت در نسخه A دومین بیت است.
 1300 در H، B، T، A، E، F : بر K
 1301 این بیت در نسخه A سومین بیت است.
 1302 شوخ رو مبین H، A : شوخ و رو مبین T، E : شوخ نازنین K : این بیت در نسخه A چهارمین بیت است و در نسخه‌های B، F وجود ندارد.
 1303 او H، T، A، K، E، F : تو B
 1304 برو گذر کند آن سرو H، T، E : برو گذر کنی ای سرو B : برو گذر کند آن یار A : ز ره گذر کند آن سرو K : باو گذر کند آن یار F
 1305 کتابه T : آبکینه E

معمارِ فتح، باز گشاد از دریچه‌اش	بر روی کاینات در روضهٔ جنان	
گرد درش همای سعادت نزول کرد	مرغ ظفر گرفت در این منزل آشیان	
اندر زمینِ ساحتِ او عرصهٔ سپهر	شد پای مال خادم او فرقی فرقدان ¹³⁰⁶	۵۴۵
دَارُ الْأَمَانِ اهلِ زمان است این مقام	بادا مصون ز حادثهٔ آخر الزمان ¹³⁰⁷	

۹۳

[مجتث مثنی اصلم عروض محذوف ضرب: مفاعن فعلا تن مفاعن فعلن (فعلن)]

H23 ^b	رخ تو مصحفِ حسن است و زلف، دال برو	لبِ تو کوثر و خالِ سیه بلال برو	
B29 ^a			
T25 ^a	گیاهِ فتنه بر آمد ز باغِ عارضِ یار	که ریخت تخمِ بلا داغ‌های ¹³⁰⁸ خال برو	
K17 ^b			
E11 ^b	غم تو تا نکند فاشِ چهرهٔ زردم	ز خونِ دیده کشیدم نقابِ آل برو	
F16 ^a			
	رخم ز آتشِ دل زرد شد به حضرتِ دوست ¹³⁰⁹	چه احتیاجِ بیان روشن است حال برو	۵۵۰
	نمود چهره‌ای چون مه ز اوجِ حسنِ آن یار ¹³¹⁰	ز مشک بسته به صد نازکی ¹³¹¹ هلال برو ¹³¹²	
	ریاضیا ز غمت ¹³¹³ تا غبارِ غم سترد ¹³¹⁴	بگیر دامنِ پیر ¹³¹⁵ مغان به مال برو ¹³¹⁶	

۹۴

[مجتث مثنی اصلم عروض محذوف ضرب: مفاعن فعلا تن مفاعن فعلن (فعلن)]

H23 ^b	ستاره‌ایست در گوشِ آن هلال ابرو	ز روی حسن به خورشید می زند پهلوی	
B29 ^b			
T25 ^b	ز مشک ¹³¹⁷ بر ورقِ مصحفِ رخِ آن شوخ ¹³¹⁸	نوشته ¹³¹⁹ کلکِ قضا لا اِلهَ اِلَّا هُوَ	
A45 ^a			

1306 این بیت در نسخهٔ E وجود ندارد.

1307 این غزل در نسخه‌های H, B, A, K, F وجود ندارد.

1308 داغ‌های H : داغهای H, B, T, K, E, F

1309 دوست H, T, E, F : یار B, K

1310 یار H : شوخ B, T, K, E

1311 به صد نازکی H, B, T, E : آن نازک بصد K

1312 این بیت در نسخهٔ F وجود ندارد.

1313 غمت H : رخت B, T, K, E, F

1314 سترد H, T, E, F : برد B, K

1315 پیر H, T, K, E, F : پیری B

1316 این غزل در نسخهٔ A وجود ندارد.

1317 مشک H, B, T, K, E, F : مسک A

1318 شوخ H, B, T, A, E : مه K, F

1319 نوشته H, B, A, E, F : نوشت T, K

K18 ^a -18 ^b E11 ^a -11 ^b F15 ^a	کشیده‌اند الف‌ها به یاد قامتِ او چگونه جای‌گرفتی اگر نه‌ای جادو من شکسته چه دایم که می‌کند دل دو کمان به قتلِ ریاضی‌گرفت ¹³²⁸ در بازو	به لوحِ سینه ز عین ¹³²⁰ وفا شکسته دلان درون چشمِ پُر آب و دل ¹³²¹ پُر آتش من ¹³²² وفا نمود و دلم را دو نیم ¹³²⁴ کرد به جور ¹³²⁵ چو ترکِ چشمِ تو زد تیر در میان ¹³²⁷ مژه	۵۵۵
--	---	--	-----

۹۵

[رمل مثنی‌مخبون محذوف اصلم ضرب: فاعلاتن فعلاتن فعلن(فعلن)]

H24 ^a B28 ^b -29 ^a T25 ^b -26 ^a K17 ^b E11 ^b F15 ^a -15 ^b	دستِ من گیر که از پای فتادم بی تو که میسر نشود هیچ مرادم بی تو که گرفتست درین روضه آدم ¹³³¹ بی تو گشت پُر خون و به کس ¹³³³ لب نگشادم بی تو ¹³³⁴ بر سر سبزه اگر پای نهادم بی تو ¹³³⁶ می خورد خونِ دل از دیده ¹³³⁷ دمامم بی تو ¹³³⁸	باز خونِ جگر از دیده‌گشادم بی تو مردنِ خویش هوس ¹³²⁹ می‌گندم رخ بنما ¹³³⁰ از گلستانِ جهان پای برون خواهم مانند دلِ مجروح من از خارِ غمت چون غنچه ¹³³² بهر آزدنِ من گشت بفرما ای سرو ¹³³⁵ قدحی ده به ریاضی ز می وصل که او	۵۶۰
---	--	---	-----

1320 عین E, K, A, T, B, H : اهل F

1321 دل K : F, E, A, T, B, H

1322 من K : F, E, A, T, B, H

1323 این بیت در نسخه A پنجمین بیت است.

1324 نیم E, A, T, H : نیمه K, B

1325 جور E, A, T, B, H : تیغ E

1326 این بیت در نسخه A چهارمین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.

1327 در میان F, H : در میان K, A, T, B, H

1328 گرفت E, A, T, H, K : کشید B

1329 هوس E, A, T, B, H : بوس E

1330 بنما E, A, T, H : بنمای E, K, T

1331 روضه آدم H : روضه مرادم E, A, T, B, H, K

1332 غنچه K, H : غنچه E, A, T, B, H, F

1333 به کس E, A, T, B, H : دلی F

1334 بی تو E, A, T, B, H, K, F : - E : این بیت در نسخه‌های E, T, پنجمین بیت است.

1335 گشت بفرما ای سرو E, A, T, B, H : نیشتری گشت ای سرو T : نیشتری گشت سرو E

1336 این بیت در نسخه‌های E, T, چهارمین بیت است و در نسخه‌های F, H وجود ندارد.

1337 دیده E, A, T, B, H : غصه F

1338 این غزل در نسخه A وجود ندارد.

[مجتث مثنیٰ عروض محذوف ضرب: مفاعلاتن مفاعلتن فعلن(فعلن)]

H24 ^a -24 ^b B30 ^a	1340	نمی بر آید از آن خطّ که می کشد رخ تو	1339 بد خو	اگرچه تابع من نیست این دل	۵۶۵
T26 ^a -26 ^b K18 ^b	1342	دمی که دست دهد بندمش به	1341 آن بازو	ز گریه رشته آبی گشتم به مهره چشم	
E11 ^a F15 ^b	1344	ز چشم غرقه به خونم خیال آن ابرو	1343 از میان شفق	نمود روی چو ماه نو	
	1345	چه خوش بود که به تار کفن کنند رفو		لباس عشرت ما را که زخم دار شدست	
	1348	ز داغ های تو گل های آتشین هر سو	1347	قد من است درخت گلی که باز نمود	
	1352	1351 در ته پهلوی	1350 داشت	1349 ز گریه بستر خون داشت	۵۷۰

[مضارع مثنیٰ اعراب مکفوف محذوف: مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلن]

H24 ^b B29 ^b		دل پاره پاره شد چو گل از	1353 خار خار او	تا بر دمید سبزه ز باغ عذار او	
T26 ^b K18 ^a	1354	ای من اسیر آهوی مردم شکار او		مایل به صید خسته دلان است چشم یار	
E11 ^b F15 ^b -16 ^a	1356	ترسم که برق فتنه جهد از غبار او		بر خاک راه تند مران	1355 باد پای خویش

- 1339 دل H, T, K, E, F : دل B
- 1340 تو H, E, F : او B, T, K
- 1341 به H : بر B, T, K, E, F
- 1342 بازو H, B, K, E, F : زانو T : این بیت در نسخه های B, T, E, سومین، در نسخه K چهارمین بیت است.
- 1343 چو ماه نو H, E : روی چو ماه T : خود آن ماه K
- 1344 این بیت در نسخه های T, K, E, دومین بیت است و در نسخه های B, F وجود ندارد.
- 1345 رفو B, T, K, E, F : رافو H : این بیت در نسخه B دومین، در نسخه های K, F سومین بیت است.
- 1346 قد منست H, B, T, K, E : قدیمست F
- 1347 نمود H, B, T, E : آورد K : دهد F
- 1348 این بیت در نسخه F چهارمین بیت است و در نسخه B وجود ندارد.
- 1349 که ماند ریاضی بر آستان تو سر B, T, K, E : ماند ریاضی بر آستان تو سر H : نهاد بر آن آستان ریاضی سر F
- 1350 داشت H, B, T, E, F : داشته K
- 1351 ته H, T, F : تک B, K, E
- 1352 این غزل در نسخه A وجود ندارد.
- 1353 چو گل از H, B, T, K, E : ز غم F
- 1354 این بیت در نسخه F وجود ندارد.
- 1355 مران B, T, K, E, F : مرو آن H
- 1356 این بیت در نسخه F دومین بیت است.

عکسِ رخِ تو اخترِ بختِ من است و نیست	جز بر سواد ¹³⁵⁷ دیده روشن مدارِ او ¹³⁵⁸	
بر سیمِ عارضتِ زرِ خورشید را چه فصل ¹³⁵⁹	چون روشن است بر محکِ مه عیار ¹³⁶⁰ او ¹³⁶¹	۵۷۵
یاری اگر نیافت ¹³⁶² ریاضی از آن ¹³⁶³ چه غم	بس نیست این که هست غم یار ¹³⁶⁴ یارِ او ¹³⁶⁵	

۹۸

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

صورتی بر شکل ¹³⁶⁶ خود خواهیم ز خاکِ کویِ او	تا رود زین قالبِ فرسوده جانم سوییِ او	H24 ^b -25 ^a K17 ^a -17 ^b E11 ^a F16 ^a
در سرِ هر ماه نقاشی قضا با آبِ زر	می کشد بر طاقِ گردون صورتِ ابرویِ او	
ساخت قدّ ماهِ نو را حلقه دستِ روزگار	تا بود طوقِ زری بهرِ سگانِ کویِ او ¹³⁶⁷	
ریخت خون‌ها ترکِ چشمِ یار ¹³⁶⁸ می بینم ¹³⁶⁹ هنوز	زان خمِ ابرو کمانِ فتنه بر بازویِ او ¹³⁷⁰	۵۸۰
از محیطِ اشکِ ابرِ محنتم بالا رود ¹³⁷¹	زار گرید بر من بیچاره دور از رویِ او ¹³⁷²	
سینه را کردم شکاف ای باد از این روزن بریز ¹³⁷³	بر دل مجروح دارویی ¹³⁷⁴ ز خاکِ کویِ او ¹³⁷⁵	
در غمِ هجران ریاضی ماند پهلویِ بر زمین	بر ¹³⁷⁶ مراد دل دمی نشست در پهلویِ او ¹³⁷⁷	

- 1357 سواد H, T : محیط B, K, E, F
- 1358 این بیت در نسخه F سومین بیت است.
- 1359 فصل B : فضل H, T, K, E, F
- 1360 مه عیار H, B, T, E : مه غبار K : زر عیار F
- 1361 این بیت در نسخه F چهارمین بیت است.
- 1362 اگر نیافت H, T, K, E, F : اگرچه نیست B
- 1363 از آن H, B, T, K, F : ارو E
- 1364 غم یار H, B, T, E, F : غم از یار K
- 1365 این غزل در نسخه A وجود ندارد.
- 1366 بر شکل H, K, E : از اشک F
- 1367 این بیت در نسخه F چهارمین بیت است.
- 1368 یار H, K : یارو E, F
- 1369 بینم H, E : ترسم F, K
- 1370 این بیت در نسخه K پنجمین، در نسخه F سومین بیت است.
- 1371 رود H, E : گرفت K
- 1372 این بیت در نسخه K چهارمین، در نسخه E ششمین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.
- 1373 بریز H, E : بیار K
- 1374 دارویی H, E : داروی K
- 1375 این بیت در نسخه E پنجمین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.
- 1376 بر H : با K, E, F
- 1377 این غزل در نسخه‌های B, T, A وجود ندارد.

[رمل مضمن محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

H25 ^a T26 ^b -27 ^a	تا دلم پا بستۀ زلفِ تو شد ای ماهرو	هست ¹³⁷⁸ درویشی که زنجیری ¹³⁷⁹ بود بر پای او	
K17 ^b -18 ^a E11 ^b	پیش زلفت دم ز مسکینی زد و درویش شد	نلفه ز آن رو پوست در بر کرد و ¹³⁸⁰ بر سر کرد مو ¹³⁸¹	۵۸۵
	بس که پُر شد دل ز پیکانِ تو ای ابرو کمان	گر رسد تیری ¹³⁸² نیابد ¹³⁸³ جای پا ماندن درو	
	بهر سرگردانی دل کرد نامه، می کشم ¹³⁸⁴	خطِ شیرنگی که آن مه می کشد بر گردِ رو	
	از سگانِ دوست می دارد ¹³⁸⁵ ریاضی خویش را	گرچه آن سلطانِ خوبان ننگ می دارد از او ¹³⁸⁶	

[رمل مضمن محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

K18 ^a E11 ^b -12 ^a	گر رسد تیر ¹³⁸⁷ بلا بر سر مرا زان ماه رو	از خدا بیزار باشم گر شوم بیزار او ¹³⁸⁸	
	گر نبودی چهره‌ام رنگین ز دود آه دل	خلق دانستی غم پنهانیم ¹³⁸⁹ از زرد او ¹³⁹⁰	۵۹۰
	بس که شد در پای دیوارش تنم از غم ضعیف	کس نمی داند منم با سایه دیوارو ¹³⁹¹	
	ز ابرویت دارد نشان زان پیش او سر می نهم	ورنه با محراب خاکی سر که ¹³⁹² می آرد فرو	
	گفتمش ای مه هلال شد ابروی شوخ تو گفت	ای ریاضی پیش رویم رو ¹³⁹³ حدیث کم مگو ¹³⁹⁴	

1378 هست H، T، E : هستی K

1379 زنجیری H، T، E : زنجیر K

1380 و H، T، - : K، E

1381 کرد مو H : ماند بو T : ماند مو K، E

1382 تیری H : تیرت T، K، E

1383 نیابد H، T، K : نماند E

1384 می کشم H : می کند T : هر زمان K : می کشم E

1385 می دارد H، T، K : می داند E

1386 این غزل در نسخه‌های B، A، F وجود ندارد.

1387 تیر K : تیغ E

1388 او K : از او E

1389 پنهانیم K : پنهانم E

1390 او K : از زردی رو E

1391 دیوارو K : دیوار او E

1392 که K : کی E

1393 رویم رو K : بر رویم E

1394 این غزل در نسخه‌های H، B، T، A، F وجود ندارد.

[رمل مثنیٰ محذوف اصلم ضرب: فاعلاتن فعلاتن فعلن(فع لن)]

H25 ^a -25 ^b	کرد قیرم جَعَلَ الْجُنَّتَ مَثَوَاهُ اللَّهُ	بر در خود کش و خاکم کن و بنویس ای ماه	
B31 ^a			
T27 ^a	به دعا یاد کن و گوی سَقَا 1396	عرق از چهره فشان بر سر خاکم چو رسی	۵۹۵
K19 ^a	یا ثریاست فرود آمده در منزل ماه	نقش پای سگ یاریست 1397 به گرد در دوست	1398
E12 ^a	اشک سرخ و 1401 رخ زرد است برین حال گواه	نیست خون در تنم از بس که 1400 چکید از دیده	
	که چنین رفت قلم بر سر این نامه سپاه	گر سر از خطِ جوانان نکشم 1403 عیب مکن	
	به خدا می برم از فتنه ایام پناه	می کنم سوی تو زان نرگس خونریز گریز	
	گر به یک چشم خون من برد آن شوخ ز راه	عاشقان را که بچه جای نهی در ره دوست	۶۰۰
	رست بیچاره به صد ناله شفا نال شفا	بود دور از دو لب آن دوست 1407 ریاضی رنجور	

[رمل مثنیٰ محذوف: فاعلاتن فعلاتن فاعلن(فع لن)]

H26 ^a	تا درو چون شمع 1409	آسمان دولت آمد عرصه این بزمگاه	
B31 ^b	تا بد خسروا نجم سپاه		

1395 چو رسی E, K, T, B : چو ز سر H

1396 سقا E, H, B : سقی E, K, T

1397 یاریست E, K, B, T : یارست E, K

1398 دوست E, K, B : اوست T

1399 این بیت در نسخه T پنجمین، در نسخه E ششمین بیت است، در نسخه H وجود ندارد.

1400 که E, H, B, T, K : - E

1401 و E, H, B, T : دو K

1402 این بیت در نسخه های E, T, سومین، در نسخه K پنجمین بیت است.

1403 گر سر از خط جوانان نکشم H : گر سر از خط جوانان نکشم B, T : گر سر از خط جوانان نکشم K : سر اگر از خط خویان نکشم E

1404 که چنین رفت قلم بر سر این نامه سپاه E, K, B, H : به خدا می برم از فتنه ایام پناه T : این بیت در نسخه K چهارمین بیت است.

1405 می کنم سوی تو زان نرگس خونریز گریز به خدا می برم از فتنه ایام پناه E, K, B, H : گر سر از خط جوانان نکشم عیب مکن به خدا

می برم از فتنه ایام پناه T : این بیت در نسخه E چهارمین بیت است.

1406 این بیت در نسخه های E, H, B, T, K وجود ندارد.

1407 دو لب آن دوست : لب آن دوست H : دو لب دوست E, B, K : دو لب یار E, T

1408 رست بیچاره به صد ناله شفا نال شفا H : یافت بیچاره از آن درد به صد ناله شفا B : رست بیچاره به صد ناله شفا ناله شفا E, T : یافت

بیچاره به صد ناله درین درد شفا K : این غزل در نسخه های F, A وجود ندارد.

1409 شمع E, H : مهر B

E12 ^a	گشت ¹⁴¹² اربابِ سعادت را جنابش قبله گاه بر کنارِ بامِ او مرغِ ظفر را جلوه گاه قد ¹⁴¹⁵ ماه نو چرا چون حلقه می گردد دو تاه ¹⁴¹⁶ هر که را در بودنِ فردوس باشد اشتباه ¹⁴¹⁸ شد مقامِ خاصِ سلطان زاده ¹⁴²⁰ گیتی پناه ¹⁴²¹ آنکه ساپند اهلِ دولت بر جنابِ او چباه اختری طالع نشد بر آسمانِ عز و جاه ¹⁴²⁵ روی تیغش صیقلِ آینه خورشید و ماه خانه بدخواه او دایم سیاه از دودِ آه ¹⁴²⁶	شد نجوم ¹⁴¹⁰ فتح و نصرت ¹⁴¹¹ را زمینش آسمان در حریمِ خاصِ او طاوس ¹⁴¹³ دولت را مقام گر نمی خواهد که آویزد برین ¹⁴¹⁴ در خویش را گو بیا یک ره درین دولت سرا ¹⁴¹⁷ نظاره کن تا شود بر اهلِ نصرت، دولتِ فضل ¹⁴¹⁹ این حرم سرور ¹⁴²² آفاق، سلطان احمد جمشید فر ¹⁴²³ این ¹⁴²⁴ فلک قدری که هم چون ذاتِ او در هیچ دور خاکِ پایش توتیای دیده اعیانِ ملک قصر او پیوسته روشن باد از شمعِ مراد	۶۰۵ ۶۱۰
------------------	--	---	--

۱۰۳

[مجتث مثنی اصلم عروض محذوف ضرب: مفاعلن فعلا تن مفاعلن فعلن (فعلن)]

H26 ^b T28 ^a E12 ^a	پپاله قهقهه بر جام آفتاب زده که گوشِ عیش ¹⁴²⁷ اقامت برین جناب زده سعادتِ ابدش بوسه بر رکاب زده	به مجلسی که لبث قند در شراب زده سر نیازِ من و آستانِ پیرِ مغان کسی که یافت ز گلگونِ می ز نامِ مراد
--	---	--

-
- 1410 نجوم B، E : مجرم H
1411 نصرت H، E : دولت B
1412 گشت H، E : گشته B
1413 طاوس H، B : طاوس E
1414 برین H، E : بر آن B
1415 قد H، E : پشت B
1416 تاه H، B : تا E
1417 سرا B : سر E
1418 این بیت در نسخه H وجود ندارد.
1419 نصرت دولت فضل B : دولت فرض طوف E
1420 مقام خاص سلطان زاده E : خواص خاد شهزاده B
1421 این بیت در نسخه H وجود ندارد.
1422 سرور H، E : خسرو B
1423 فر H، E : دل B
1424 این B : آن E
1425 این بیت در نسخه H وجود ندارد.
1426 سیاه از دود آه H، E : ز دود دل سیاه B : این غزل در نسخه های T، A، K، F وجود ندارد.
1427 گوش عیش H : عیش گوش T، E

بگوی یار ریاضی به دیده‌گریان به جای آب همه خاک را گلاب زده¹⁴²⁸

۱۰۴

[مضارع مثنیٰ اخرب: مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن]

H26 ^b	چون خانه‌ایست در وی نقش ¹⁴²⁹ پری کشیده	چشم من از خیالت ای مردم دو دیده
B32 ^a		
T28 ^a -28 ^b	ور سیم اشک جویی ¹⁴³¹ پیش آورم به دیده	گر نقدِ عمر ¹⁴³⁰ خواهی با تو به جان سپارم
K19 ^a -19 ^b		
E12 ^b	رخساره پاره پاره پیراهن ¹⁴³² دریده	بر گل نگر که دارد بی تو چو اهلِ ماتم
F16 ^b -17 ^a		
	چون تارِ عنکبوتی ¹⁴³⁴ کرد مگس تنیده ¹⁴³⁵	گشتست ¹⁴³³ رشته جان در دورِ خالِ آن لب
	نشونده‌ام ¹⁴³⁷ نشانش از هیچ آفریده ¹⁴³⁸	دل کم شد و دهانش ¹⁴³⁶ دارد خیر ولیکن
	در مجمعی ز ¹⁴³⁹ غیرت آتش به سر و دیده ¹⁴⁴⁰	تا شمعِ وصفِ رویت بشنید از ریاضی

۱۰۵

[رجز مثنیٰ سالم عروض اعرج ضرب: مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن]

H25 ^b	گر از سرشک من شود هر قطره‌ای سیاره‌ای	روشن نمی‌گردد شبم بی ¹⁴⁴¹ طلعت مه پاره‌ای
B30 ^b -31 ^a		
T27 ^b	تا از تو داغ دیگری بینند بر ¹⁴⁴³ هر پاره‌ای ¹⁴⁴⁴	صد پاره شد دل در برم بشکافم اکنون سینه را ¹⁴⁴²
K19 ^a		
E12 ^b	اکنون برین می‌دارم مهر پری رخساره‌ای ¹⁴⁴⁶	دیوانگی در طور من هرگز نبود ای عاقلان ¹⁴⁴⁵
F16 ^a -16 ^b		

1428 این غزل در نسخه‌های B, A, K, F وجود ندارد.

1429 نقش H, T, K, E, F: نقشی B

1430 عمر H, B, T, K, F: جان عمر E

1431 جویی B, T: جویی H, E: جویی K: خواهی F

1432 پیراهن H, T, K, E: پیراهنی B, F

1433 گشتست H, E: بگشت B: بگشتست K

1434 عنکبوتی H, K, E: عنکبوتیست B

1435 این بیت در نسخه‌های T, F وجود ندارد.

1436 دهانش H, B, T, K: دهانت E, F

1437 نشونده‌ام H, B, T, K: نشنیده‌ام E, F

1438 این بیت در نسخه‌های T, F چهارمین بیت است.

1439 ز H, B, T, E, F: به K

1440 این غزل در نسخه A وجود ندارد.

1441 بی H, B, T, E, F: از K

1442 را H, B, T, E, F: - K

1443 بر H, B, K, E, F: در T

1444 این بیت در نسخه E سومین بیت است.

1445 عاقلان H, B, K, E, F: عاشقان T

1446 این بیت در نسخه‌های B, K چهارمین، در نسخه E دومین بیت است.

من شیشه‌های دیده ¹⁴⁴⁷ را پُر ¹⁴⁴⁸ سیم کردم بھر او	آن ¹⁴⁴⁹ سنگدل از بھر من در سیم دارد خارهای ¹⁴⁵⁰	۶۲۵
سویِ حریمِ وصلِ او بختِ بدم نمود ره ¹⁴⁵¹	ز آن روی فانع گشته‌ام ¹⁴⁵² از دور با نظّارهای ¹⁴⁵³	
دردِ ریاضی را کسی جز تو نمی داند دوا	تا گئی تعلّل می کنی در چاره بیچاره‌ای ¹⁴⁵⁴	

۱۰۶

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H25 ^b -26 ^a	شب به کوی دوست ¹⁴⁵⁵ باشم روز در ویرانه‌ای	گشته‌ام دیوانه و جایی ندارم خانه‌ای	
B30 ^b			
T27 ^b -28 ^a	همچو نور مه ¹⁴⁵⁶ که از روزن فتد در خانه‌ای ¹⁴⁵⁷	داغِ مهرش می نماید از شکافِ سینه‌ام	
A46 ^a			
K18 ^b	کر ¹⁴⁵⁸ مژه دارد به ¹⁴⁵⁹ هر سو عنبرین دانه‌ای ¹⁴⁶⁰	چشمِ عاشق بھرِ زیبِ زلفِ خوبان شانه‌ایست	۶۳۰
E12 ^a			
F16 ^b	در محیط افتاد ¹⁴⁶³ موری از برای دانه‌ای ¹⁴⁶⁴	بھرِ خالت ¹⁴⁶¹ مردمِ چشم غریقِ اشک گشت ¹⁴⁶²	
	ساکنِ کویِ ترا فردوس، محنت خانه‌ای ¹⁴⁶⁵	عاشقِ رویِ ترا صحنِ گلستان دوزخ است	
	کام دل حاصل نکردی از لبِ جانانه‌ای	ای ریاضی از ریاضت بر لب آمد جانِ تو ¹⁴⁶⁶	

1447 دیده H, B, K, E : چشم T

1448 پُر H, B, K, E : بر T

1449 آن H, T, E : و آن B, K

1450 این بیت در نسخه‌های B, K سومین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.

1451 نمود ره H, B, E : نمود راه T, F : نموده ره K

1452 گشته‌ام H, B, K, E, F : گشته T

1453 این بیت در نسخه F چهارمین بیت است.

1454 این غزل در نسخه A وجود ندارد.

1455 دوست H, T, A, K : یار B, E, F

1456 نور مه H, B, T, A, E, F : ماه نو K

1457 این بیت در نسخه B سومین بیت است.

1458 کر H, T, A : وز B, K, E

1459 به هر H, B, T, A, E : در K

1460 این بیت در نسخه‌های B, K پنجمین بیت است و در نسخه F وجود ندارد.

1461 خالت H, A, E, F : خالش B, T, K

1462 گشت H, B, T, A, K, E : شد F

1463 افتاد H, B, T, A, K, E : افتاده F

1464 دانه‌ای H, T, A, K, E, F : دیده‌ای H : این بیت در نسخه A پنجمین، در نسخه F سومین بیت است.

1465 این بیت در نسخه‌های A, F چهارمین، در نسخه B دومین، در نسخه K سومین بیت است.

1466 بر لب آمد جان تو H, T, A, K, E, F : جان تو آمد به لب B

[مضارع مثنیٰ اخرب مکفوف محذوف: مفعولُ فاعلاتُ مفاعیلُ فاعلن]

H27 ^a	از 1467 ^a مشک تا زدی رقمی بر گلِ طری	آورده 1468 ^a رویِ خونِ 1469 ^a تو خطّی به دلبری	
B32 ^a -32 ^b			
T28 ^b			
K19 ^b	دانی که چیست پردهٔ چشمم ز رویِ 1470 ^a تو	چون کاغذی کشیده برو 1471 ^a صورتِ پری	۶۳۵
E12 ^b			
F17 ^a	چندانکه سرو بر طرفِ باغ سر کشید 1472 ^a	هرگز نکرد با قَدِّ یارم برابری	
	از مشرقِ امید چو مه رخ 1473 ^a نمود یار	ای دل همین بُوَد اثرِ نیکِ اختری	
	خون می خورد ریاضیِ مسکین ز جور تو 1474 ^a	سنگِ ملامت از کفِ اغیار بر سری 1475 ^a	

[مضارع مثنیٰ اخرب مکفوف محذوف: مفعولُ فاعلاتُ مفاعیلُ فاعلن]

H27 ^a	ای قامتت ز سرو گذشته 1476 ^a به چابکی	در 1477 ^a خار مانده رویِ تو گل را به 1478 ^a نازکی	
B33 ^a -33 ^b			
T28 ^b -29 ^a			
K20 ^a	زایل مشو ز لوحِ دل ای 1479 ^a حرفِ دوستی 1480 ^a	کز بهرِ رحمتِ دو جهانم 1481 ^a تمسّکی	۶۴۰
E12 ^b -13 ^a			
F17 ^b -18 ^a	در نبضِ این ضعیف مبین رنجِ ای طیب 1482 ^a	کارم ز دست رفت چرا 1483 ^a در تدارکی	
	باد از غبارِ کویِ تو هر روز 1484 ^a می بُرد	از بهرِ شاهدانِ گلستانِ تبرِ کی	

-
- 1467 از H, B, T, E, F : ز K
- 1468 آور H : آورده B, E : آورد T, K, F
- 1469 خون H : خوب B, T, K, E, F
- 1470 روی H, B, T, K, E : خوی F
- 1471 برو H, B, T, K, E : بر آن F
- 1472 سر کشید H, B, T, E, F : کشید قد K
- 1473 چو مه رخ H, T, K, E, F : تو چون رخ B
- 1474 مسکین ز جور تو H : خسته ز جور یار B : مسکین ز دست تو T, F : خسته ز جور تو K, E
- 1475 این غزل در نسخهٔ A وجود ندارد.
- 1476 گذشته H, B, T, K, F : گذشتی E
- 1477 در H, T : بر B, K, E, F
- 1478 به H, T, K, E, F : ز B
- 1479 ای H, B, T, K, E : این F, E
- 1480 دوستی H, B, T, K, E : ماکلی F
- 1481 جهانم H, B, T, K, E : جانم F
- 1482 مبین رنجِ ای طیب H, T, K, E : مبر رنجِ ای طیب B : مبر ای رنجِ طیب F
- 1483 رفت چرا H, T, E : رفت مرا B, K : رفته چرا F
- 1484 روز H, T, K, E, F : لحظه B

در 1485 دستِ غم گذار 1486 ریاضی عنانِ دل چون تو اسیرِ شاهسوارانِ چابکی 1487

۱۰۹

[مبحث مثنی اصلم عروض مخدوف ضرب: مفاعِلن فعلاَتِن مفاعِلن فعِلن(فعِلن)]

H27 ^a -27 ^b	ز دست رفته 1488	دلَم چند نازِ 1489	بد خوبی	به سویِ من 1490	قدمی نه دمی به 1491	دلجویی	
B32 ^b -33 ^a							
T29 ^a							
A46 ^b -47 ^a	غنیست سایل اشکم ز روی زر به درت			که کرد بر لبِ دریای دیده زر شویی			۶۴۵
K19 ^b							
E12 ^b	ز غمزه بر جگرم 1492	تیرها زَم گفتی		ولی چه سود که هرگز به دل نمی گویی			
	ز روی دوست نچیدی گلِ مراد ای دل			چو لاله غرق 1493	به 1494	خونِ جگر از آن روی	
	غمین مباش ریاضی 1495	اگر کسی نشدی		بس است این شرفت کز سگانِ آن کوئی 1496			

۱۱۰

[هزج مثنی اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن(مفاعِلن)]

H27 ^b	از آن پیش تو جان دادند اهلِ دل به حیرانی			که در روی تو ظاهر 1497	شد کمالِ صنعِ بزدانی		
B32 ^b							
T29 ^b							
K19 ^b -20 ^a	دلَم از جورِ تو خون گشت می گویی 1498	نمی داتم		چه نادان می کنی 1499	خود را خدا داناست می دانی		۶۵۰
E13 ^a							
F17 ^b	پُر از کفرست عالم زان دو چشم و زلف و خال و خطّ			بدین 1500	بیخ است پنداری بنای نامسلمانی 1501		
	قراری نیست در دل تا نشست آن مه به جای جان			بود در مملکت از پادشه کردش 1502	پیشانی 1503		

1485 در H, B, T, E, F : از K

1486 غم گذار H, T, E : غم مدار B, K : او گذار F

1487 این غزل در نسخه A وجود ندارد.

1488 رفته H : رفت B, T, A, K, E

1489 ناز H, K : ناز و B, T, A, E

1490 من H, B, T, K, E : ما A

1491 دمی به H, T, A, E : به رسم B, K

1492 جگرم H : جگرت B, T, A, K, E

1493 غرق H : غرقه B, T, A, K, E

1494 به H, B, T, A, K, E - :

1495 ریاضی H, B, T, A, E - : K

1496 این غزل در نسخه F وجود ندارد.

1497 ظاهر H, T, F : پیدا B, K, E

1498 گشت می گویی H, B, K : گشت و می گویی T, E, F

1499 نادان می کنی H, B, T, E, F : نادانی کنی K

1500 بدین B, K, E : برین H, T

1501 این بیت در نسخه F وجود ندارد.

1502 کردش H, B, T, E, F : کردن K

1503 این بیت در نسخه K پنجمین، در نسخه F سومین بیت است و در نسخه B وجود ندارد.

دلم بریان شد ای جان در تنور¹⁵⁰⁴ سینۀ سوزان که پیش آرم اگر آید سگ کویت¹⁵⁰⁵ به مهمانی¹⁵⁰⁶
 ریاضی گرچه در کوی تو مفلس گشت و بی چاره¹⁵⁰⁷ گلای خویش خوان تا سر فرو نارد¹⁵⁰⁸ به سلطانی¹⁵⁰⁹

۱۱۱

[هزج مثنیٰ اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن (مفاعل)]

<p>H27^b B33^a T29^b E13^a F17^b</p>	<p>۶۵۵</p>	<p>ز مشک تر چو¹⁵¹⁰ زد¹⁵¹¹ آن مه رقم بر روی گلناری غم او را نمی دانم ز مردم چون نمان دارم ز بحر نقد جان آن سیم تن با¹⁵¹⁵ خنجر مرتگان ز چشم¹⁵¹⁷ می کشم گفنی هر آن خون¹⁵¹⁸ کر غم خوری¹⁵¹⁹ کمند زلف بگشا از ریاضی چونکه مجنون شد</p>	<p>دل و دین¹⁵¹² را من¹⁵¹³ بیچاره دادم خطّ بیزاری که دیگر در دل تنگم¹⁵¹⁴ نمی گنجد ز بسیاری شکافد خانه دل را درون¹⁵¹⁶ آید به عیاری گناهی کرده ام جانا به روی من چه می داری¹⁵²⁰ سگ دیوانه را تا چند در زنجیر می داری¹⁵²¹</p>
--	------------	--	---

1504 شد ای جان در تنور H، T، E : شد ای مه در تنور B، K : شدست ای جان درون F
 1505 که پیش آرم اگر آید سگ کویت H، T، K، E : که پیش آرم سگ کویت اگر آید B : که تا خواهم سگ کوی ترا F
 1506 این بیت در نسخه های B، K، F چهارمین بیت است.
 1507 چاره H، T : حاصل B، K، E، F
 1508 نارد H، B، T، K، E : دارد F
 1509 این غزل در نسخه A وجود ندارد.
 1510 چو H، B : - T، E، F
 1511 زد H، B : غد T، E، F
 1512 دین H، B، T، E : جان F
 1513 من H، E، F : منی B، T
 1514 دل تنگم H، B، T، E : دل من غم F
 1515 سیم تن با H : سیم پر ما B، T، E، F
 1516 درون H، T، E، F : برون B
 1517 چشم H، B، T، E : چشم F
 1518 هر آن خون H، B، E : هر آن خون T - F
 1519 گفنی H : خوردی B، T، E، F
 1520 می داری H : می آری B، T، E، F
 1521 این غزل در نسخه های A، K وجود ندارد.

[هزج مثنیٰ اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن (مفاعل)]

H28 ^a	خوش آن وقتی ¹⁵²² که همراهِ ¹⁵²³ دل بدخوی من بودی ¹⁵²⁴	به روز ¹⁵²⁵ بی کسی پیوسته ¹⁵²⁶ در پهلوی من بودی	۶۶۰
B33 ^b	جگر پُر خون کجا افتادمی ¹⁵²⁷ چون نافه در صحرا	انیس من اگر آهوی مشکین ¹⁵²⁸ بوی من بودی	
T30 ^a	چنین گئی تیره گشتی روزگار من اگر یک شب	چراغ خلوتم ماهِ هلال ابروی من بودی	
K20 ^a	چه خوش بودی که بختم خاک، جولانگاه او کردی	که پای نازنینش که کهی ¹⁵²⁹ بر روی من بودی ¹⁵³⁰	
E12 ^b -13 ^a	اگر یک لحظه در پهلوی خویشم دوست ¹⁵³¹ ره دادی	سعادت مونس و اقبال هم‌زانوی من بودی ¹⁵³²	
F17 ^a	ریاضی را خموشی گر نفرمودی ¹⁵³³ خیال او	میان مردمان بسیار گفت و گوی من بودی ¹⁵³⁴	۶۶۵

[رمل مثنیٰ محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فعلن)]

H28 ^a -28 ^b	ای ترا چون روضه فردوس هر جانب ¹⁵³⁵ دری	نیست در روی زمین مثل تو عالی ¹⁵³⁶ منطری	
B33 ^b -34 ^a	آسمان از جانب خاور همی آید ¹⁵³⁷ به دوش	بهر فرشی ساختن مه ¹⁵³⁸ صبح دم خشت زری	
T30 ^a -30 ^b	ساکنانت در نظر دارند حوض روح بخش	پیش اهل روضه می باید که باشد کوثری	
K20 ^a -20 ^b	دل آویزی بود زنجیر بر روی درت	همچو گیسوی مسلسل بر رخ سیمین‌بری	
E13 ^a			

-
- 1522 وقتی H, B, T, K, E : روزی F
- 1523 هم‌راز H, B, K, F : هم‌رازم T, E
- 1524 بودی H, T, K, E, F : بود B
- 1525 روز H, B, T, E, F : روزی K
- 1526 پیوسته H, B, T, K, F : بنشسته E
- 1527 افتادمی B, T, E, F : افتادمی K, H
- 1528 اگر آهوی مشکین H, B, T, E : اگر آهوی مشکین K : اگر آن آهوی مشکین F
- 1529 که پای نازنینش که کهی H : که پای نازنینم که کهی K : که پای توسن آن نازنین E
- 1530 این بیت در نسخه K پنجمین بیت است و در نسخه‌های B, T, F وجود ندارد.
- 1531 دوست H, T, E, F : یار B, K
- 1532 این بیت در نسخه‌های B, T, K, F چهارمین بیت است.
- 1533 نفرمودی B, T, K, E, F : نغز بودی H
- 1534 این غزل در نسخه A وجود ندارد.
- 1535 جانب H, T, E : جایی B, K
- 1536 عالی H, B, T, E : عالم K
- 1537 آید H, K : آرد B, T, E
- 1538 فرشی ساختن مه H : فرش این حرم هر B, E : فرش ساختن هر T : فرش صحن تو هر K

[قصیده‌ها]

۱۱۴

[رمل مثنی مجنون محذوف اصلم ضرب: فاعلاتن فعلاتن فعلن(فعلن)]

H28^b-30^b

شبِ غم دارم و درد سرِ هجران بر سر آمده جان به لب و نامده جانان بر سر
مُردم از ضعف مرا هر که به بالین آمد کرد از رحم بسی ناله و افغان بر سر
شبم از ماه بود [بی رخ او داغ به دل] روزم از مهر سپهر آتش سوزان بر سر
تاگرفت آتش دل در تن من چون فانوس دامنم چاک شد و چاک گریبان بر سر
پای در اشک خود افسرده چو شعم همه شب دارم از شعلهٔ دل آتش سوزان بر سر
کوی میدان تو کردم سر و تن خاک رخت تا برانی به تنم توسن و چوگان بر سر
در ره کعبهٔ وصلت قدم از سر کردم خاک ره خار شد و خار مغیلان بر سر
بعد ازین از من بی دل سر و سامان مَطْلَب در سر و کار تو کردم سر و سامان بر سر
با لبست دعوی شیرین دهنی کرد نبات خورد از کردهٔ خود چوب فراوان بر سر
دوش در باغ شدم دیدمش از رعنائی کرده گلگونه و گل‌ها زده بُستان بر سر
پای سروی بگرفتم به هوای قد او این غزل خواند مرا مرغِ سحر خوان بر سر
گر به ناز آیدم آن سرو خرامان بر سر سر به پایش کشم و دیدهٔ گریان بر سر¹⁵⁴⁰
باغ چون خضر شد از سبزه، ولی سرو مرا سبزه شد خضر خط و چشمهٔ حیوان بر سر
بهر درد سر گل باد صبا سوی چمن همچو صندل بُرد خاک گلستان بر سر
آمدی در چمن و شد دل من جمع ز گل ای [رُخت چون گل] و زلف پریشان بر سر
شد ز بالای تو هر سوی بلایی بر پا فتنه هر گوشه از آن نرگس فتان بر سر
نرگس شوخ تو از غمزه و مژگان بخلید بر جگر خسته ستان و زده پیکان بر سر
به تماشای تو گر غنچه بر آید به درخت چون ببیند کشد از شرم تو دامان بر سر

۶۷۵

۶۸۰

۶۸۵

¹⁵³⁹ این غزل در نسخه‌های A, F وجود ندارد.¹⁵⁴⁰ این قصیده در نسخه‌های B, T, A, K, E, F وجود ندارد.

خوبی سروِ قدت دارد و شمشادِ تراست	
با تو ای تُرکی جفا پیشه سرکش چه رسد	۶۹۰
جانِ افکارِ مرا جور و جفای تو بس است	
کافر و سنگدل و [ای مه] و زان رو نبود	
بگذر از جور و جفا ورنه به فریاد و فغان	
خسروِ مُلکِ جلال آن شه خورشید جمال	
آن سلیمان فرِ جم قاعدِ سلطان احمد	۶۹۵
دهر احوالِ جهان جمله به او باز گذشت	
دستِ [او را] پس ازین خاتمِ جم بوسه زند	
معتدل گشت هوایِ چمن [...] ¹⁵⁴¹ چو یافت	
ز آفتِ خرگه گردون چه غم آن را که کشد	
از گهر پاشی دستت شده بی آب سحاب	۷۰۰
لعل را همت تو سنگ شمرد و ز حسد	
خوانِ زرین تو شد قرصِ مه و در قدمت	
جانِبِ بزمِ ترا آن جم گردون دوران	
خرگه سبز تو یا قبه سیمین چه بود	
خسروا حاسدِ جاه تو از آن دیر بُرد	۷۰۵
گم شده دشمنت و خلق ترا می طلبند	
می رسی در سپه عزم جوان شیر که یافت	
از عجم چون سپه عزم کشی سوی عرب	
داری از سنگ دلان لشکر انبوه چو کوه	
هر یک از خیل تو چون ناوک کین بکشانید	۷۱۰
سنبلِ پُر شکنِ غالیه افشان بر سر	
که کله تند نهد لاله نعمان بر سر	
فلکم چند نهد محنتِ هجران بر سر	
ذره مهرِ ترا در دل و ایمان بر سر	
می کنم خاکِ درِ حضرتِ سلطان بر سر	
کز شرف خاکِ درش ریخته کیوان بر سر	
که کشد مهرِ جلالش مُهم ایوان بر سر	
چو جهان را به از او نیست جهان بان بر سر	
خاکِ پایش بنهد تاجِ سلیمان بر سر	
آفتابِ کرم و سایه یزدان بر سر	
حیمه مرحمتش دامن احسان بر سر	
کفِ حسرت زده از دست تو عمان بر سر	
سنگ بر دل زند او خاک کند کان بر سر	
مدتی شد که فلک را و بگردان بر سر	
می کشد طایرش از میوه رخشان بر سر	
آسمانیست که دارد مه تابان بر سر	
که دوید از سبب خوف تو اش جان بر سر	
بختِ آن است که بود جان [...] ¹⁵⁴² [بر سر]	
رمه‌ای را که نباشد سگ و چوبان بر سر	
مصر را باز رسد یوسفِ کنعان بر سر	
لشکرِ طور تو چون موسی عمران بر سر	
سپرِ سهم کشد رستم دستان بر سر	

1541 این قسم در متن خراب شده است.

1542 این قسم در متن وجود ندارد.

دشمن از غصته سیه روی شد این دم که رسید
 بر عدو ز آتش قهرت شده عالم چون دود
 هر کجا پای نهاد، هست سری از دشمن
 شاید از خاکِ عدو سبز کند پیکان‌ها
 در کلام [ی] که حدیث تو بود اهل سخن
 پایه شعر من از روح پذیرد چه عجب
 تا به گلزار جهان سرو قد خوبان را
 پایه تخت تو بر مسند جمشید نهاد

۷۱۵

۱۱۵

[مضارع مثنیٰ اخرب مکفوف محذوف: مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن]

اظهار آن دهان لب میگون یار کرد
 دل بی لب تو نعره مستانه زد مگر
 در دل خیال او چو قدم رنجه ساخت دوش
 بس خار آرزو که چو من در جگر شکست
 ابر بهار گرچه ز [رخسار من گریست]
 خونین دلم اگر به هوای رخت بسوخت
 جان مرا بلا و فراق تو بس نبود
 خواهم ز گردش فلک و خور روزگار
 شهزاده یادگار محمد که شیر چرخ
 دست قضا به خاتم او این زمان نوشت
 گر اعتبار داشت زر و سیم پیش از این
 می گشت کارخانه گردون خراب از آن
 قلب عدو شکست که سالار لشکرت

۷۲۰

۷۲۵

۷۳۰

H30^b-31^b

شعله [...] 1543 شمع شبستان بر سر
 بس که خون رفته ز زخمش شده طوفان بر سر
 زان کند توسن تیغت همه جولان بر سر
 بس که از تیر تو اش آمده باران بر سر
 همه بوسند و بمانند چو قرآن بر سر
 زانکه دارم چو تو ممدوح سخن ران بر سر
 نرگس تر دمد و غنچه خندان بر سر
 باد پیوسته ترا افسر حاقان بر سر 1544

راز نهان مگر که شراب آشکار کرد
 باز شراب شوق تو بی اختیار کرد
 هر در که داشت دیده به آبش نثار کرد
 هر کس که میل عارض آن گلزار کرد
 چشم مرا بهار رخش اشکبار کرد
 بر جان لاله داغ نسیم بهار کرد
 دوران غم زمانه به هجر تو یار کرد
 یک عرصه داشت پیش شه کامگار کرد
 نو حلقه بر درش چو سگ و افتخار کرد
 نقشی که بر نگین سلیمان نگار کرد
 زر را زمانه جوید تو بی اعتبار کرد
 دوران ستون دولت او را مدار کرد
 اقبال را یمین و ظفر را یسار کرد

1543 این قسم در متن خراب شده است.

1544 این قصیده در نسخه‌های F, E, K, A, T, B وجود ندارد.

گردون به خاکِ درگه تو خوارزار کرد	سرهای سرکشان که رسیدند ز اوج عز	
تیغ تو روز رزم بسی کارزار کرد	گر کارزار کرد عدو را عجب مدار	
بر جانِ دشمن تو خدا زهر و مار کرد	پیکانِ غمزه تو که چون نوشِ شهد بود	
باز آن بنایِ دولتِ تو [...] ¹⁵⁴⁵ کرد	بس قالبِ شهان که فلک خاکِ دست ساخت	۷۳۵
سرخِ خونِ دشمن تو بر عذار کرد	چشمِ عروسِ مُلک ز راه تو سرمه یافت	
و آنگاه دستِ عهد به تو در کنار کرد	خود را به آبِ تیغ نوشت از غبارِ خصم	
باید ترا به حالِ منِ خاکسار کرد	شاهای یکی نظر ز سر بنده پروری	
سودایِ گلرخی جگرم پُر ز خار کرد	آسوده بود خاطر از لاله عارضان	
موی میانِ او تن زارم نزار کرد	شد صد خمار در سرم از چشمِ مستِ او	۷۴۰
دل این شکایت از ستم روزگار کرد	از جورِ او گله نکنم پیشِ کس ولی	
باید به مدحِ حضرتِ شاه اختصار کرد	ای دل طنابِ قصّه به اطناب می کشد	
ایزد چو بر ملوک ترا اختصار کرد ¹⁵⁴⁶	بادا به اختصار تو مُلک و مُلک تمام	

[قطعه‌ها]

قطعه فی تاریخ وفات ¹⁵⁴⁷

۱۱۶

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فع لن)]

H31 ^b	شد روان چون دیدن ¹⁵⁴⁸ ملک ابد بودش ¹⁵⁴⁹ غرض	بحرِ دانش مولوی محمود ازین دار فنا	
B34 ^a -34 ^b	چون مزاج مستقیمش منحرف گشت از مرض	شریبتِ خُلدِ برین دادش حکیم لم یزل	۷۴۵
E13 ^b	ساخت گردِ خویشتن دیوارِ جنت را رِضْ	از شبیخون سپاهِ فتنه گیتی ¹⁵⁵⁰ پرست	
	زان سبب گشتست ¹⁵⁵¹ تاریخ وفاتِ او عوض ¹⁵⁵²	کرد دنیا را عوض با روضه دارُ السّلام	

¹⁵⁴⁵ این قسم در متن خراب شده است.

¹⁵⁴⁶ این قصیده در نسخه‌های B، T، A، K، E، F وجود ندارد.

¹⁵⁴⁷ - H، T، A، K، E، F: قطعه فی تاریخ وفات B

¹⁵⁴⁸ دیدن B، E: دولت H

¹⁵⁴⁹ بودش H، B: بردش E

¹⁵⁵⁰ گیتی H، E: گردون B

¹⁵⁵¹ گشتست H، E: گفتست B

[متقارب مثنی محذوف: فعولن فعولن فعولن فعل]

H31 ^b -32 ^a	شنیدم که می گفت اهل دلی	که مجموع شعر ریاضی خوش است
B34 ^b		
E13 ^b		
F18 ^a	ولی شعر بی معنی آتشی	به توقیع قاضی میمون ¹⁵⁵³ خوش است ¹⁵⁵⁴

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فعلن)]

H32 ^a	وصف احسن می شنودم ¹⁵⁵⁵ سالها از مردمان	اشتقاق دیدم بسیار شد سیر ائیه	۷۵۰
E14 ^a			
F18 ^a	سر بر ¹⁵⁵⁶ آوردم درون خانه‌ای دیدم برو ¹⁵⁵⁷	نام مولانا صفای رحمت الله علیه ¹⁵⁵⁸	

[رباعی‌ها]

H32 ^b	ای دوست ز دست خنجر کین انداز	وز لطف نظر بر من مسکین انداز
B34 ^b		
E13 ^a	از تو دل ما چو بر نمی گیرد مهر	ای مه نظری بر دل غمگین انداز ¹⁵⁵⁹

H32 ^b	هر گز مقیم کوی تو سوی چمن نرفت	مشتاق تو به دیدن سرو و سمن نرفت	
E13 ^a			
	یاری هم از خیال خودآموز زانکه او	تا وقت مردن از سر بالین من نرفت ¹⁵⁶⁰	۷۵۵

F18 ^a	ای دل به قضای ایزدی راضی باش	نه در پی مستقبل نه ماضی باش
	دنیاات همی باید و دین می طلبی	هر دو بتو گئی دهند خود قاضی باش ¹⁵⁶¹

1552 این قطعه در نسخه‌های T، A، K، F وجود ندارد.

1553 قاضی میمون H : میمون قاضی B، E، F

1554 این قطعه در نسخه‌های T، A، K وجود ندارد.

1555 شنودم H، E : شنیدم F

1556 سر بر H : سر در E : چون در F

1557 خانه‌ای دیدم برو H، E : خانه و دیدم یکی F

1558 این قطعه در نسخه‌های B، T، A، K وجود ندارد.

1559 این رباعی در نسخه‌های T، A، K، F وجود ندارد.

1560 این رباعی در نسخه‌های B، T، A، K، F وجود ندارد.

1561 این رباعی در نسخه‌های H، B، T، A، K، E وجود ندارد.

[مفردها]

۱۲۲

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فعلن)]

H32^b
T30^b
E14^a

هر که بیند جانب زلف و رخ خوبان¹⁵⁶² دوبار بر میان زنار بندد بت پرستد آشکار¹⁵⁶³

۱۲۳

[مجثث مثنی اصلم عروض محذوف ضرب: مفاعلن فاعلاتن مفاعلن فعلن (فعلن)]

H32^b
E14^b

نیافت هیچ صنم در زمان او تعزیم شکسته است بتان را به دور ابراهیم¹⁵⁶⁴

۱۲۴

[مجثث مثنی اصلم عروض محذوف ضرب: مفاعلن فاعلاتن مفاعلن فعلن (فعلن)]

H32^b
E14^a

برآ به مهر و مرا بین فتاده بر در خویش که می کنم ز جفای تو خاک بر سر خویش¹⁵⁶⁵

۷۶۰

۱۲۵

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فعلن)]

H32^b
T30^b
E14^a
F18^a

خاک شد در ره خوبان تن غم پرور من حرم آن دم که حسن¹⁵⁶⁶ پای نهد بر سر من¹⁵⁶⁷

۱۲۶

[رمل مثنی محبون محذوف اصلم ضرب: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فعلن (فعلن)]

H33^a
T31^a
E14^a

غیر خون جگر از دیده ندارم حاصل لیک بر دامن چاکم بنگر پاره دل¹⁵⁶⁸

1562 خوبان H : جانان E, T

1563 این مفرد در نسخه های B, A, K, F وجود ندارد.

1564 این مفرد در نسخه های B, T, A, K, F وجود ندارد.

1565 این مفرد در نسخه های B, T, A, K, F وجود ندارد.

1566 حسن E, T, H : اجل F

1567 این مفرد در نسخه های B, A, K وجود ندارد.

1568 این مفرد در نسخه های B, A, K, F وجود ندارد.

۱۲۷

[هزج مثنیٰ اخرب مقبوض مکفوف محذوف: مفعولٌ مفاعیلٌ مفاعیلٌ فعولن]

H33^a
K20^b
E14^b

عاشق که به امید وفا¹⁵⁶⁹ چشم به ره داشت بهر رخ خوب تو سر راه نگه داشت¹⁵⁷⁰

۱۲۸

[هزج مثنیٰ اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن(مفاعل)]

H33^a
E14^b

چو صبحم گرچه از مهت گریبان چاک شد ای مه¹⁵⁷¹ ولی افتاد دامن تو در دستم به حمد الله¹⁵⁷²

۱۲۹

[رمل مثنیٰ محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

H33^a
K20^b
E14^a

از میان جمله مه سیمین بران خود مرا ماه رخساری که یار من شود پاینده باد¹⁵⁷³ ۷۶۵

۱۳۰

[رمل مثنیٰ محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

T31^a
E14^a

ای ریاضی درد دل زهار با حاسد مگوی¹⁵⁷⁴ نکته بشنو تا نبینی صد غم دیگر از او¹⁵⁷⁵

۱۳۱

[رمل مثنیٰ محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن(فعلن-فعلن)]

T31^a

آن سر زلف، لب جان بخش و قد نازنین هر یکی دریا روان کردست از چشم، بین¹⁵⁷⁶

۱۳۲

[هزج مثنیٰ اخرم: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن(مفاعل)]

E14^a

اگرچه در هلاک افتاده ام از تیغ بد کیشان نیاشد گنه جایی شکایت گر کنم زیشان¹⁵⁷⁷

1569 وفا H، E : لقا K

1570 این مفرد در نسخه های B، T، A، F وجود ندارد.

1571 مه H : ماه E

1572 این مفرد در نسخه های B، T، A، K، F وجود ندارد.

1573 باد H، K : باک E : این مفرد در نسخه های B، T، A، F وجود ندارد.

1574 مگوی T : مگو E

1575 از او T : از او E : این مفرد در نسخه های H، B، A، K، F وجود ندارد.

1576 این مفرد در نسخه های H، B، A، K، E، F وجود ندارد.

1577 این مفرد در نسخه های H، B، T، A، K، F وجود ندارد.

۱۳۳

[رمل مثنی محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (فعلن-فعلن)]

E14^b 1578 می رود بر ماه آه و ناله سودا بیان ماه من چون از تکبّر می نهد پا دُر و کان

۱۳۴

[هزج مثنی اُخرب مقبوض مکفوف محذوف: مفعولُ مفاعیلُ مفاعیلُ فعولن]

K20^b 1579 بر خاک ره کوی تو مالیم جبین‌ها چون قبله مقصود تویی از همه دل‌ها ۷۷۰

[اشعار پراکنده]

۱۳۵

مدح خانه 1580

[هزج مسدس اُخرب مقبوض مسبغ: مفعولُ مفاعلن فعولن]

H31^b 1581 ای قبله دولت آستانت یک شیشه فلک ز تاب‌دانت

B34^a

T30^b

E13^a

1583 نقش تو پرست 1584 تو امانت از قدر سپهر هفتمین 1582 را

1585 خورشید برین دریچه آمد چون دید مثال آسمانت

۱۳۶

[رمل مسدس محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن]

H32^a 1586 نو جوانی را به نزدیک خجند دنبلی آمد برون از پای‌ها

E13^b

خواجگان، پایان پای او نشست تا نهد مرهم به چندین پای‌ها ۷۷۵

چونکه خود را بو علی می گرفت گفتمش خیز ای طیب خایه‌ها

1578 این مفرد در نسخه‌های H, B, T, A, K, F وجود ندارد.

1579 این مفرد در نسخه‌های H, B, T, A, E, F وجود ندارد.

1580 این قسم در نسخه‌های H, T, A, K, E, F وجود ندارد.

1581 تاب‌دانت: H, B, T, E: تاب‌داند

1582 هفتمین: H: هشتمین, B, T, E

1583 تو: H: دو, B, T, E

1584 پرست: H, B, E: پرست, T

1585 این شعر در نسخه‌های H, K, A, F وجود ندارد.

1586 این شعر در نسخه‌های H, B, T, A, K, F وجود ندارد.

[خفیف محبوس محذوف: فاعلاتن مفاعلهن فعلن]

H32^a
E13^b

خواجگان شد ملازمِ قره‌باش تا کند دفعِ ریشِ مایهٔ او

اعتقادش چنانکه هیچ کسی نیست آگه مگر ز پایهٔ او

می رود بهر بستنِ مرهم می کند بازئی به خانهٔ او¹⁵⁸⁷

۷۷۹

¹⁵⁸⁷ بازئی به خانه او H : بازئی به خایه او E : این شعر در نسخه‌های B، T، A، K، F وجود ندارد.

DİZİN

Bu indekste edisyon kritikli metnin tarafımızdan yapılan incelemesinde geçen kişi, eser, kahraman ve mekân adlarına yer verilmiştir. Sözcüklerin karşısında belirtilen numaralar, eserin incelemesinde verilen beyit numaralarını göstermektedir.

A

Acem 708.

Arap 708.

B

Bilâl (Habeşî) 547.

Bû Alî (İbn-i Sînâ) 776.

C

Cem 695, 703.

Câm-ı Cem 396.

Cemşîd 608, 718.

Ç

Çeşme-i Hayevân 683.

F

Farkadan/ Ferkadeyn 545.

Ferhâd 243, 444.

Firdevs 38, 282, 606, 632.

H

Halîl İbrâhim 393, 394, 759.

Hâtem-i Cem 697.

Hudâ 275, 519, 589, 599, 650, 734.

Hüma 344, 544.

İ

İbni Sinâ (Ebû Ali) 776.

İrem 324.

İsâ 175.

Îzed (Allah) 743.

K

Kâid-i Cem	695.
Karabaş	777.
Kur'ân	715.

M

Mecnûn	123, 659.
Mevlânâ Safâyî	751.
Mevlevî Mahmud	744.
Mısır	708.
Mûsâ	325.
Mûsâ-yı İmrân	709.

N

Negîn-i Süleymân	728.
Nîl	397.

R

Ravza-i Âdem	561.
Ravza-i Cinân	543.
Ravza-i Firdevs	666.
Rüstem-i Dâstân	710.

S

Sidre	542.
Sultan Ahmed	172, 608, 695.
Süleymân	695.

Ş

Şîrîn	243, 286, 679, 509.
-------	---------------------

T

Tâc-ı Süleymân	697.
Tûr	325, 709.

Y

Yadigâr Muhammed	727.
Yezdân	698.
Yusuf	311, 397.

SONUÇ

Çalışmamızda “Riyâzî-yi Semerkandî'nin Dîvânı (Metin-İnceleme)” başlığı adı altında ilk olarak Timur Devleti'nin siyasî, sosyal ve ilmî-edebî durumu hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Timurlular döneminde yaşamış olan Riyâzî-yi Semerkandî'nin hayatına dair fazla bilgi olmaması nedeniyle çalışmamıza konu olan Dîvân-ı Riyâzî ve *Ali Şîr Nevâî'nin Mecalisü'n-nefâyis* adlı eserinden edinilen bilgiler doğrultusunda hayatına dair bilgiler ortaya konmaya çalışılmıştır. Dîvân-ı Riyâzî isimli yazma eser ayrıntılı olarak incelenerek, eserde kullanılan vezinler ve edebî sanatlar, şairin üslubu, eserin dil ve imla özellikleri detaylı olarak incelenmiş, yedi nüshanın mukayesesi ile oluşturulan metinle birlikte çalışma içerisine eklenmiştir.

Oluşturduğumuz metin, 113 gazel, 2 kaside, 3 kıt'a, 3 rubâî, 13 müfred ve 3 adet eş'âr-ı perâkende olmak üzere 779 beyitten ibarettir. Eserde yer alan Arapça ibareler tercümeleriyle birlikte çalışmaya eklenmiştir. Dîvânın içerisinde geçen şahıslar hakkında bilgi verilmiştir.

Yapmış olduğumuz bu çalışma ile Riyâzî-yi Semerkandî'nin Dîvânı'nı ilim ve edebiyat dünyasına tanıtmaya ve kazandırmaya çalıştık.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Namık: **Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Ahdî: **Gülşen-i Şu'arâ**, Haz. : Süleyman Solaz, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2014.
- Aka, İsmail: "Timurlular", **DİA**, C. XXXXI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 177-180.
- Aka, İsmail: "Şâhruh", **DİA**, C. XXXVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 293-295.
- Aka, İsmail: "Timur", **DİA**, C. XXXXI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 173-176.
- Aka, İsmail: "Hândmîr", **DİA**, C. XV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, s. 550-552.
- Akbıyık, Hayrunnisa: "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkarları", **Bilig**, Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Yaz/2004, Sa. 30, s.151-171.
- Alan, Hayrunnisa: **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular**, İstanbul, 2. Basım, Ötüken Neşriyat, 2015.
- Algar, Hamid, Alparslan Ali: Hamid Algar, Ali Alparslan, "Hüseyin Baykara", **DİA**, C. XVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 530-532.
- Alper, Ömer Mahir: "İbn Sînâ", **DİA**, C. XX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1999, s. 319-322.
- Babacan, İsrail: **Klasik Türk Şiirinin Sonbaharı Sebki Hindî**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2010.
- Babinger, F.: F. Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları**, Çev. : Coşkun Üçok, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

- Bağdatlı İsmail Paşa: **Keşf-El-Zunun Zeyli**, C.I, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- Beksaç, Engin: “Gûr-ı Emîr”, **DİA**, C. XIV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 197-199.
- Bezer Öğün, Gülay: "Nizâmeddin Şâmî", **DİA**, C. XXXVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 330.
- Bilgin, A. Azmi: “Muhâkemetü'l-lugateyn”, **DİA**, C. XXX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2005, s. 397-398.
- Bursalı Mehmed Tahir: **Osmanlı Müellifleri**, C. II, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1333, s. 183.
- Değirmençay, Veyis: **Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri**, Erzurum, Megaoset Basımevi, 2013.
- Değirmençay, Veyis: **Fünûn-i Belâgât ve Sınâât-ı Edebî**, Erzurum, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2006.
- Dehhoda, Ali Ekber: **Lügatname**, C. VIII, Tahran, Danişgah-ı Tahran, 1377.
- Demiroğlu, Ayla: “Devletşah”, **DİA**, C. IX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, s. 244-245.
- Eraslan, Kemal: “Mecâlisü'n-nefâis”, **DİA**, C. XXVIII, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 216-217.
- Eren, Hasan: “Timurlular”, **Türk Ansiklopedisi**, C. XXXI, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1982, s. 227-231.
- Gelibolulu Mustafa Ali: **Künhü'l- Ahbâr'ın Tezkire Kısım**, Haz. : Mustafa İsen, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994.
- Gulâmrızâyî, Muhammed: **Sebksînâsi-yi Şi'r-i Pârsî ez Rûdekî tâ Şamlû**, Tahran, İntişârât-ı Câmî, 1381.
- Hâfız: **Dîvân**, Tahran, İntişarat-ı Kaknüs, III. Baskı, 1380.
- Hasan-ı Nisârî Buhârî: **Müzekkir-i Ahbâb**, I. Baskı, Çaphane-i Dairetü'l Muarîfû'l-osmaniye, 1969.

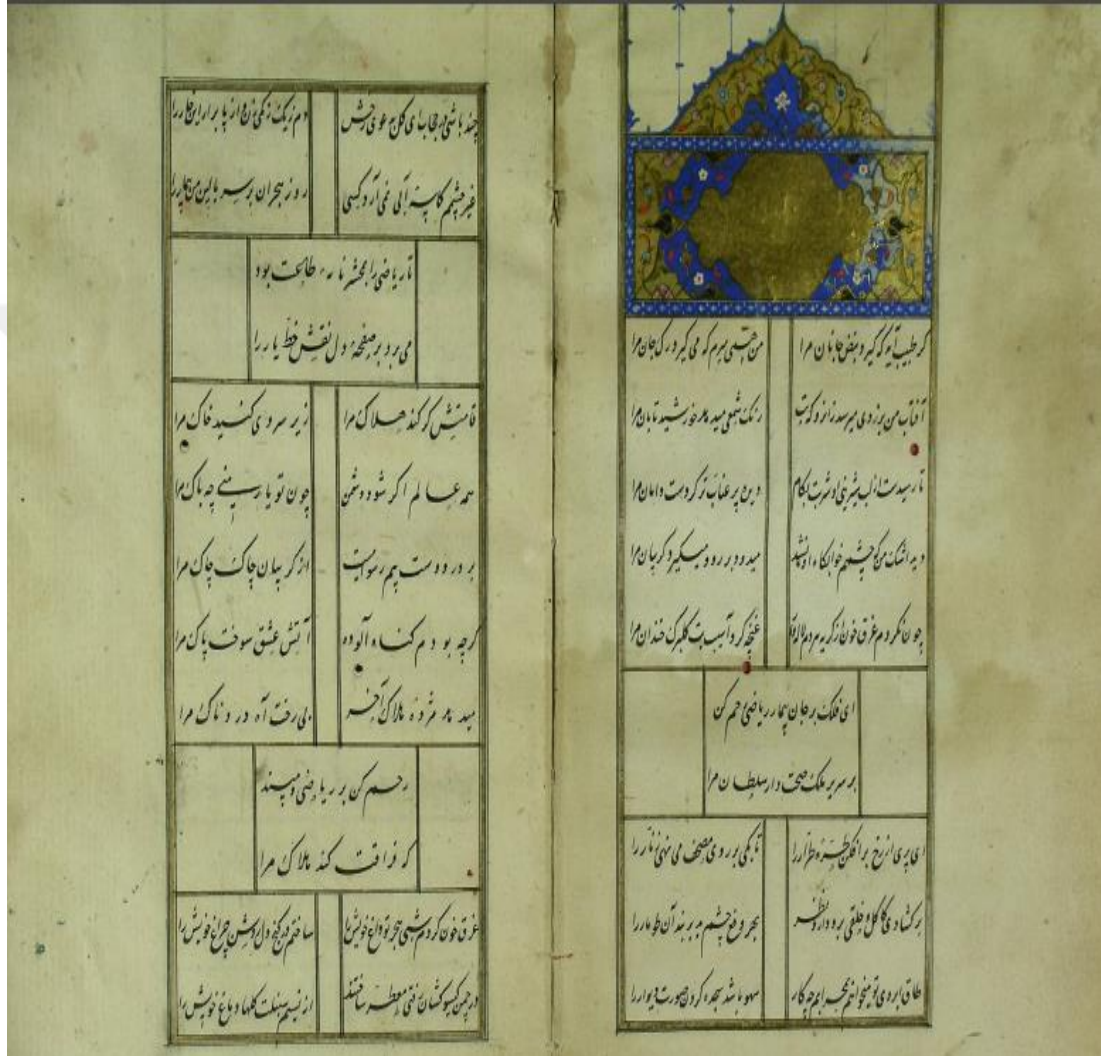
- İpekten, Haluk: “Gazel”, **DİA**, C.XIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 440-442.
- Kanar, Mehmet: **Kanar Büyük Türkçe- Farsça Sözlük**, I. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, 2016.
- Kanar, Mehmet: **Kanar Farsça- Türkçe Sözlük**, I. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, 2008.
- Kılıç, Mahmud Erol: “Ni‘metullâh-ı Vefî”, **DİA**, C. XXXIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 133-135.
- Kınalı- Zade Hasan Çelebi: **Tezkiretü’ş- Şuarâ**, Haz. : İbrahim Kutluk, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978.
- Konukçu, Enver: “Babür”, **DİA**, C. IV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 395-396.
- Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, haz. Hayrettin Karaman-vd., Ankara, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kut, Günay: “Ali Şîr Nevâî”, **DİA**, C. II, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 449-453.
- Kut, Günay, Bayraktar, Nimet: **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, I. Baskı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.
- Latîfî: **Tezkire**, Haz. : Mustafa İsen, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Mevlânâ Abdurrahmân İbn Ahmed Câmî: **Nefahâtü’l-Üns**, y.y., İntişârât-ı Sâdî, 1366, mukaddime.
- Muhammed bin Ali bin Süleyman er-Ravendî: **Rahatü’s-Südur ve Ayetü’s-Sürur der Tarih-i Âli Selçuk**, Haz. : Muhammed İkbâl, Leyden, 1921.
- Muhibbi: **Hulâsatü’l-eser fî ayâni’l-karni’l-hâdî aşer**, C. III, Kahire, 1284.
- Nevâî, Ali Şîr: **Mecâlisü’n-nefâyis**, I. Baskı, Tahran, Kitabforuşi-yi Minuçehr, 1363.

- Nevâî, Ali Şîr: **Mecâlisü'n-nefâ'is I-II**, Haz. : Kemal Eraslan, II. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Öz, Yusuf, Kahraman, Bahattin: “Mîrek Muhammed Şehrî ve Güli Adlı Eseri”, **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, sa. 33, Ankara, 2011/II, s. 117-136.
- Pala, İskender: **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2004.
- Parmaksızoğlu, İ.: “Riyâzî, Ahmed”, **Türk Ansiklopedisi**, C. XXVII, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1978, s. 330.
- Pûr, Hayyâm: **Ferheng-i Sohenverân**, C. III, Tahran, İntişârât-ı Telayî, 1368.
- Râmiz: **Âdâb-ı Zurafâ**, Haz. : Sadık Erdem, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- Roemer, Hans R.: “Timurlular”, **İslam Ansiklopedisi**, 12/I. Cilt, İstanbul, MEB: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979, s. 346-370.
- Safâ, Zebîhullâh-i: **İran Edebiyatına Genel Bir Bakış (İran Nazım ve Nesrinin Gelişimi)**, Çev. : Hasan Almaz, I. Baskı, Ankara, Nüsha Yayınları, 2003.
- Sam Mirza-yı Safevi: **Tuhfe-i Sami**, Tahran, Matbaa-yi Armağan, 1314.
- Sami, Ş.: **Kâmûsü'l-Âlâm**, C. III, İstanbul, Mihran Matbaası, 1308.
- Sehî Bey: **Tezkire “Heşt Behişt”**, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 1980.
- Semerkindî, Devletşah: **Tezkiretü's-şu'arâ**, Tahran, İntişârât-ı Pedîde “Hâver”, 1338, mukaddime.
- Süreyya, Mehmed: **Sicil-i Osmanî**, C. II, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1311.
- Şâmi, Nizâmeddin: **Zafernâme**, Çev. : Necati Dural, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Şeyhî Mehmed Efendi: **Vekayiü'l-Fudalâ I**, Haz. : Abdülkadir Özcan, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989.
- Tevfik, Mehmed: **Mecmau't-Terâcîm**, İ.Ü. Ktp., No: T. 192, v. 41a.

- Unat, Yavuz: “Uluğ Bey”, **DİA**, C. XXXXII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 127-129.
- Uslu, Recep: “Gevher Şad”, **DİA**, C. XIV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 42-43.
- Yıldırım, M. İbrahim: **"Timurlu Tarihine Dair Farsça Yeni Bir kaynak: Zahîr-i Mar'aşî'nin Müntahabü't-Tevârih'i"**, C. LXXX, TTK Belleten.
- Yıldırım, Nimet: **Fars Edebiyatında Kaynaklar**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Yayını, 2001.
- Y.Ö.: “Riyâzî, Mehmed Efendi”, **Türk Ansiklopedisi**, C. XXVII, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1978, s. 330.
- Yuvalı, Abdulkadir: “Ebû Said Mîrzâ Han”, **DİA**, C. X, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, s. 224-225.

EKLER

(Eserin Yazma Nüshasının 1^b-2^a Sayfaları)

(Eserin Yazma Nüshasının 32^b-33^a Sayfaları)

